ZİYA GÖKALP

TÜRK DEVLETİNİN TEKÂMÜLÜ

Hazırlayan
Doç. Dr. KÂZIM YAŞAR KOPRAMAN

KÜLTÜR BAKANLIĞI
YAYINLARI

ZİYA GÖKALP

TÜRK DEVLETİNİN TEKÂMÜLÜ

Hazırlayan
Doç. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI : 369
ZİYA GÖKALP DİZİSİ : 10

Kapak : Grafik Stüdyo S

Onay : 20.7.1981 gün ve 831.0 - 1313 sayı.
Birinci baskı, Kasım 1981
Baskı sayısı : 5.000
Toraman Matbaası - ANKARA

İ Ç İ N D E K İ L E R

Ö N S Ö Z

«Türk Devletinin Tekâmülü» Ziyâ Gökalp'ın müstakil bir eseri olmayıp, onun «Küçük Mecmuâ»da aynı başlık altında yayınladığı bir dizi makâlesinin biraraya toplanmasıyla meydana getirilmiştir.

Diyarbakır'da 5 Haziran 1922 tarihinde çıkan ilk sayısı ile yayın hayatına atılan «Küçük Mecmuâ», dokuz ay devam ettikten sonra 5 Mart 1923 tarihinde çıkan 33. sayısı ile ömrünü tamamlamıştır. Her hafta pazartesi günleri çıkan mecmuânın 20, 22, 30, 31 ve 33. sayıları, birer haftalık gecikmelerle, onbeşer günde çıkmıştır.

«Küçük Mecmuâ» da «Türk Devletinin Tekâmülü» adı altında dizi halinde devam eden makâleler mecmuânın 4. sayısından itibaren neşredilmeğe başlanmış ve 28. sayısında son bulmuştur. 24 makâleden meydana gelen bu dizi arada, sadece 26. sayıda kesintiye uğramıştır. Makâleleri konuları itibariyle iki ana grupta toplamak mümkündür.

1 — 1 - XIV. makâleler : Boy'dan başlayarak Sultanlık'a kadar gelen ve dizinin adı ile de uygunluk gösteren Türk Devleti'nin tekâmül safhaları ile ilgili makâleler. Bu makâlelerdeki fikir ve görüşlerini Gökalp, daha derli toplu ve sistemleştirilmiş olarak, ölümünden sonra Maarif Vekâleti tarafından neşredilmiş olan «Türk Medeniyeti Tarihi» (*) adlı eserinde yeniden kaleme almıştır.

Bu birinci gruba giren makâlelerden bir kısmı, o sıralarda İstanbul'da çıkmakta olan «Dergâh» mecmuâsı tarafından da iktibas edilmiştir. Biz bu makâleler dizisini yayına hazırlarken «Dergâh»ın iktibas ettiği makâleleri de okuduk ve bunların «Küçük Mecmuâ»da neşredilenlerin harfi harfine aynısı (imlâ hataları dahi değiştirilmemiş)

(*) Bu eser Kültür Bakanlığı tarafından yayınlamıştır: Ziyâ Gökalp. **Türk Medeniyeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı, Ziyâ Gökalp Yayınları: I. Seri, No: 8, İstanbul, 1976 (Yayına Hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Kopraman — İsmail Aka).

olduğunu görüp, onları bu esere eklemenin bir faydası olmayacağına karar vererek, tekrar etmedik. İktibas edilen makâlelerin altına «Dergâh»ın tarih ve sayısını koymayı da ihmal etmedik. Böylece Gökalp'in «Dergâh» mecmuâsında neşredilen «Türk Devletinin Tekâmülü» ile ilgili makâleleri de yeni yazıya aktarılmış oldu.

2 — XV - XXII. makâleler : Bu gruba giren makâleler daha ziyade filolojik bir mahiyet arzetmektedir. Bu makâlelerde, Türk uruklarının isimlerinden gidilerek, Türk kavimleri arasında münâsebetler kurulmağa çalışılmıştır. Ancak, hemen şunu belirtmeliyiz ki, bilhassa bu gruptaki makâlelerde ileri sürülen görüşler ve izahlar, yazıldığı tarihte olduğu gibi bugün de isbatı veya inkârı ilmî delillerle mümkün olmayan faraziyeler olup bu bilgileri kullanma durumunda olanların oldukça ihtiyatlı davranmaları gerekmektedir.

Biz bu diziyi Lâtin harflerine aktarırken makâlelerde öne sürülen görüş ve izah tarzları üzerinde hiçbir mütalaada bulunmadık. Çünkü, bilindiği gibi, alâka sahası çok geniş olan Gökalp, çeşitli saha ve konularda pek çok araştırmalar yapmış ve bunların hepsini, ilmî olsun olmasın, neşretmiştir. Onun mütehasısı olmadığı sahalardaki eksik ve yanlışlarını tamamlayıp düzeltmek o sahaların mütehassıslarına düşmektedir. Ancak, Gökalp'ın ölümünden bugüne kadar, yayına hazırladığımız bu makâleler dizisinin mevzularıyla alâkalı olarak pek ilerleme kaydedilmediğini de burada belirtmeliyiz.

Bu makâleler dizisini yayına hazırlarken, yazarın dil ve üslûbuna hiç dokunmadık. Ancak lüzumlu gördüğümüz yerlerde dipnot koymayı ihmal etmedik. Mürettip, musahhih veya baskı hatası olarak gözden kaçan yanlışları düzeltirken, kendimize ait olan ilâveleri köşeli parantez içinde gösterdik. Yeni neslin mânâlarını bilemeyeceğini tahmin ettiğimiz Arapça - Farsça asıllı kelimeler için ise, sadece bu makâleler dizisine ait olmak ve metin içinde kullanıldığı yerdeki mânâyı ifâde etmek üzere, eserin sonuna bir «lügatçe» koyduk.

Kâzım Yaşar KOPRAMAN

I

BOY *

Türk Cemiyeti iptidâ bir «boy» dan ibaretti. («Boy», **M a h m u d K a ş g a r î Lügatı**'na göre «halk» mânânasıdır[1]). «Boy» un reisine «Tudun»[2] denilirdi. Sonra müteaddit boylar birleşerek «İl» i vücûda getirdiler. «İl» in reisine de «Yabgu»[3] adı verilirdi. Daha sonra müteaddit «İl»lerin birleşmesinden bir «Hakanlık» vücûda geldi. Yabgu'lar bir Hakan'a tâbi oldular. Bazı zamanlarda da bütün Hakanlıklar birleşerek Türkler'in mecmûu bir «İlhanlık» hâline girdiler. Bu zamanlarda,

---

* **Küçük Mecmuâ,** yıl: I, sayı: 4, 30 Şevvâl, sene: 340 (26 Haziran, sene: 338), sayfa: 9b-12b; **Dergâh,** yıl: II, cilt: III, sayı: 32, tarih: 5 Ağustos, 338, s. 114c-115c.

1) XI. Yüzyıl Türk dünyâsını çeşitli yönleriyle günümüze kadar getiren, K a ş g a r l ı M a h m u d'un meşhur eseri, **Divânu Lügâti't-Türk**'te «Boy» kelimesi «Ulus, kavim, kabile, aşiret, hısım» mânâlarına gelmektedir (Bk. B e s i m A t a l a y, **Divânu Lügâti't-Türk Dizini,** Ankara, 1943).

2) Bu kelime **Divânu Lügâti't-Türk**'te «Köyün büyüğü, tanınmışı; köylülere kaynaktan içme suyu dağıtan adam; su beyi.» mânâsındadır (Bk. B e s i m A t a l a y, a.g.e.). Ayrıca, T u d u n Y a m t a r bir şahıs adıdır (Bk. M u h a r r e m E r g i n, **Orhun Âbideleri,** MEB, İstanbul, 1970, s. 118).

3) Bir unvân olup, Göktürkler devrinde, Türk Devleti'nin doğu kısmının başkanına denirdi (Bk. M u h a r r e m E r g i n, **Orhun Âbideleri,** MEB, İstanbul, 1970, s. 121).

«Hakanlar» da bir «İlhan»ın vasalları hükmüne girdiler.

Türk Cemiyeti'nin «boy» şeklini bulmak için tarih bize rehberlik edemez; bu hususta Kavmiyât (Etnoğrafya)'a ve seyâhatnâmelere mürâcaat etmemiz lâzımdır. Bazı eski il'ler vardır ki, bugün boy'lara inhilâl etmiştir. İnhilâlden doğan bu boy'ları tedkîk edersek, tekâmülden evvelki boy'lar hakkında da bir fikir edinmiş oluruz. Meselâ Harizm Ülkesi'ndeki Türkmenler, bugün müstakil boy'lar hâlinde yaşıyorlar. Misal olarak bunlardan «Teke Boyu»nu tetkîk edelim:

«Teke Boyu» da, öteki Harizm ve İran boy'ları gibi, «tâife»lerden, «tâife»ler «tîre»lerden, mürekkeptir. Tekeliler'de hâkimiyet «Boy Meclisi»nde, yâni «Halk Meclisi»ndedir. Her ferd bu meclisin azâsındandır. Bu meclis, bir Han, yâni bir «Tudun» intihâb eder. Fakat, Han, halkı memnûn edemezse istifâya mecburdur. Han'ın maiyetine gençlerden kırk yiğit verilir (**K o r k u d A t a Kitabı**[4] gösteriyor ki, eski Oğuzlar'da da her boy beyinin kırk yiğidi vardı). Bunlar Han'ın emirlerini infâz ederler. Fakat Han'ın mâli kuvveti, binâenaleyh hazinesi yoktur. Husûsî maksatlar için «İhtiyar» nâmiyle bir «Halk Mümessili» intihâb olunur; ittifak, musâlaha gibi siyâsî mukâvelelerde[5] elçilik vazifesini bunlar yaparlar.

---

4) Bu eser hakkında bk. M u h a r r e m E r g i n, **Dede Korkut Kitabı, I, Giriş - Metin - Faksimile**, Ankara, 1958; **Dede Korkut Kitabı, II, İndeks-Gramer**, Ankara, 1963.

5) Esas, metinde: Makâlelerde. Doğrusu: Mukâvelelerde olacaktır. Bk. Ziyâ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi** (neşredenler: Kâzım Yaşar Kopraman - İsmail Aka), İstanbul, 1976, s. 172.

«Teke»liler üç kısma ayrılmışlardır:

1 — Toktamışlar, ki Merv Vahası'nın şark kısmındadırlar,

2 — Otamışlar, ki garb kısmında sâkindirler,

3 — Beyler, ki Vaha'nın şarkî müntehâsında otururlar.

Bu üç zümrenin üçünde de ayrı ayrı yukarıda zikrettiğimiz teşkilât mevcûddur. Bundan bir müddet evvel «Boy Hükümeti», «Saray Hükümeti»ne doğru istihâleye başladı. Demokrasi'den kılıçla kazanılmış irsî bir Hükümdarlık'a doğru yürüdü. Bu yeni idâre tarzı, Nur Verdi Han adlı meşhûr bir reis ile başlar. Bu Han, Tekeliler'i Hîve ve İran devletleriyle «Sarık= Sarı» aşîretine karşı muzafferiyetlere nâil etti. Han, cesur ve kerîm idi. Kendilerini hükümdar yapan insanlar enmûzeciden idi. Nüfûzu o kadar büyük idi ki «Ak Kal Tekelileri»nin riyâsetini oğlu Mahdum Kulu Han'a verdi;kendisi Merv Vahası'ndaki Tekeliler'in riyâsetini kazanmağa muvaffak oldu.

Tekeliler'de «Serdâr» nâmiyle «akın» idâre etmesini bilen tabiî reisler de var. Bu tabiî kumandanlardan biri bir akına karar verdi mi, üzerinde ufak bir bayrak bulunan mızrağını otağının önüne diker ve bütün iyi Müslümanları Hazret-i Nebî nâmına sancağı altına dâvet eder. Silâh altına dâvet pek nâdir olarak iyi bir kabul görmez (Çünkü akınlar ekseriyetle Şiîler ve Ruslar aleyhinedir). Serdâr derhal çadırı altında yüzlerce, hattâ binlerce, cenkçiyi kör bir itaatla emrine hazır bulur. Bunlara tecemmû mahallini ve zamanını söyler, fakat, hedefi söylemez.

Tekeliler'in beyân olunan halleri, Hîve Türkmenleri'nin son derece müsavâtçı, demokrat, olduklarını

gösteriyor. Avrupa'lı bir çok seyyâhlara göre, Hîve Türkmenleri, dünyânın en demokrat bir kavmidir. G a s t o n R i c h a r d diyor ki: «Bu kavimde müsâvât kemâlin son derecesini bulmuştur; çünkü Türkmenler'de ücretle müstahdem hizmetçiler yoktur. Esirler ise pek azdır.»

Türkmenler'in demokratlığı yalnız içinde hizmetçilerin ve esirlerin bulunmamasından ibâret değildir. Tekeliler'de gördüğümüz veçhile, Türkmenler adetâ «Referandum» usûlüyle idâre olunur bir Cumhuriyet'tir. Han'ın bir cumhurreisi kadar bile nüfûzu yoktur. Çünkü maaşı, tahsisâtı yoktur. Han'ı intihâb ve azleden «Halk Meclisi»dir. G a s t o n R i c h a r d, M i h a i l o f'dan nakil ile şöyle diyor: «Kendi isteğiyle ne siyâsi resi, ne derece farkı kabul etmeyen bu müsâvâtçı halkda, efkâr-ı âmme, taaddüd-i zevcât'a gittikçe gayri müsâid oluyor. Türkmenler'de büyük bir ekseriyetin yalnız bir karısı vardır ve taaddüd-i zevcât'ı asla kabul etmezler.»

Hîve'deki Türkmenler müstakil boylar hâlinde yaşamakla beraber, aralarındaki eski bir il râbıtasını gösteren bazı an'aneler de vardır:

Güyâ Türkmenler'in hepsi Mangışlamak[6] tan çıkmışlar. İlk ataları S u n H a n ile E s e n İ l i[7] imiş. S u n H a n'dan Y o m u t ile T e k e doğmuş, E s e n İ l i'den de Ç a v d a r ile S a l u r üremiştir.

---

6) Doğrusu «Mangışlak» olacaktır (Hazar Denizi'nde bir yarımada) Türklerce buraya «Bin Kışlak» da denilir.

7) Bu ve buradaki diğer isimler için bk. B a h a e d d i n Ö g e l, **Türk Mitolojisi,** Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü yayınlarından, Ankara, 1971, s. 380.

Er Sarı ile Köklen esâsen Bin Kışlak'ta otururlarmış.

Bu rivâyete bakılırsa, Hîve'deki Türkmenler'in vaktiyle iki kola münkasim bulunduğu, binâenaleyh, bir «Orta İl» olduğu anlaşılıyor. O halde bugünkü «Müstakil Boy Hayatı» bir inhilâl neticesidir.

Türk Cemiyeti'nin ilk devrine çıkacak olursak, «boy»u, bir «aşîret»ten ibâret görürüz. Mahmud Kaşgarî'nin beyânına göre, her boy'un «çıvı» adlı husûsî bir mâbûdu varmış. İki boy muhârebe edecekleri günden evvelki gecede, iki tarafın «çıvı»ları düello ederlermiş. Gece hangi «çıvı» gâlip gelirse, sabahleyin vukûbulacak muhârebede mutlaka onun boy'u galebe çalarmış. Bundan anlaşılıyor ki «çıvı»lar kendi boy'larını akın'a, kan dâvası'na, teşvik eden «aşîret ilâhları» idiler. Bunlardan başka, büyük bir ihtimâle göre, her tîre'nin, her semiyye'nin bir totem'i vardı. Yâni semiyye'nin ismi bir hayvan, yahut nebat adı idi. Semiyye ile adaş olan bu hayvan yahut nebat, kendi semiyyesi tarafından mukaddes tanılırdı. Eti yenilmez, kanı dökülmez, hakkında hürmetsizlikte bulunulmazdı. Eski Türkler'in boy devrinde, «Totemizm» dininin hâkim olduğu, bazı izlerden anlaşılyor. Yakutlar'da her şamanın bir «Eye Kila»sı yâni bir «Mâderî Totem»i vardır («Eye», «Ana» demektir. «Kil», «Hayvan» mânâsınadır.) Bu totemler Kurt, Ayı, Köpek, At Öküz gibi hayvanlardır. Hubert[8]e göre şamanlar, burada semiyye'lerin yerine kâim olmuşlardır. O hâlde, bu totemler, esâsen tiîre'lere aittir. Zâten, totemlerle çıvılar mensup oldukları zümrelerin ma'şerî vicdanlarının tim-

8) Henri Hubert (öl. 1927), Durkheim Mektebi'ne mensup Fransız sosyologu.

sâllerinden ibâretti. Eski Türkler tarafından bütün içtimâî mâhiyetlerin bu gibi timsâllerle irâe olunduğunu ileride göreceğiz. Totemizm'in bir izi de bütün zümre isimlerinin hayvan, nebat, yahut eşyâ adları olmasıdır.

«Börütler» (Kurtlar); «Baş Kurtlar» (Arı Beyleri); «Varsaklar» (Parslar); «Tuhsınlar» (Tosunlar); «Oğuzlar» (Öküzler); «Ak Koyunlular»; «Bağışlar» (Dişi Geyik); «Ala Yund» (At); «Teke»; «Kara Keçi»; «Boz Doğan»; «Develi»; «Araslar» (Arslan). Totemizm'in başka izlerini de ileride İl Bahsi'nde göreceğiz.

II

İL*

«İl» kelimesi, Orhun Kitâbesi'nde «Devlet» mânâsınadır[9]. **M a h m u d K a ş g a r î** Lügatı'nda il kelimesi «sulh» mânâsını ifâde eder[10]. İl kelimesinin bu iki mânâsı, eski Türkler'ce, «sulh» ile «devlet» arasında bir râbıtanın vücûduna delildir. Filhakika, eski Türkler'de il, «Sulh Dini» adını verebileceğimiz bir din sistemidir. Bu dinle, yeni bir ilâh, «İl İlâhı», boy ilâhlarına galebe çalarak, boylar arasında akın'ı, soylar arasında kan dâvasını nehye başlamıştı. Artık aşîret kavgaları yasaktı. Çıvı'lar, kendi boylarını, aşîret kavgalarına teşvik etmeyecekti. Bu «Sulh Dini»ni kabul edenler, «Sulh Dâiresine», «İl Dâiresine» girmiş olurdu.

Bu sûretle vücûda gelen «İl Dâiresi»nden en eski Türk Devleti teşekkül etti. Türkler'de «Devlet», bu «İl Dini» kadar eskidir. Çinliler, merkezi bir devlet kuramıyorlardı. Tsin Türkleri, Milâttan 245 sene evel, «İl Dini»ni oraya sokarak, ilk defa Çin'de siyasî bir vahdet

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 5, 8 Zi'l-Ka'de, sene: 340 (3 Temmuz sene: 338), sayfa: 7a-11a. **Dergâh**, yıl: II, cilt: III, sayı: 36, tarih: 5 Teşrîn-i Evvel, 338, s. 177a - 178b.

9) «İl» kelimesinin başka mânâları da vardır: «Memleket, ülke, vatan; halk; devlet düzeni» (Bk. **M u h a r r e m E r g i n**, **Orhun Âbideleri**, MEB, İstanbul, 1970, s. 98).

10) **Divânu Lügâti-t-Türk**, C. I, s. 48, 106, 168, 354; C. II, s. 10, 25, 238; C. III, s .21, 123, 221.

vücûda getirdiler. Türkler, bu «Sulh Dini» sâyesinde, Asya'nın her tarafına ve Avrupa'nın şark taraflarına yayılarak, oralardaki aşîretleri bireştiriyor, dahilî sulh esâsına müstenit devletler vücûda getiriyorlardı; Çin'de, Afganistan'da, Belücistan'da, Hint'de, Rusya'da, Macaristan'da, Ulahlık'da, Bulgaristan'da devlet esâsını kuran Türkler'di.

Bidâyette, bütün Asya ve Şarkî Avrupa, kavgacı aşîretler hâlindeydi. Boylar durmaksızın birbirleriyle gazve, soy'lar durmaksızın kan dâvâsını takip ederler, bundan dolayı savaşlar yaparlar, arada sel gibi kanlar akardı. «İl Dinî» bu dökülen kanlara nihâyet verdi. Asya'da, Şarkî Avrupa'da umûmî bir sulh husûle getirdi. Türk İlhanları zamanında, Mançurya'dan Macaristan'a kadar, herkes başına altun koyup, hür, serbest gezebilirdi.

Bazı bethahlarımız, Türkler'in büyük ilhanlıklar kurmak için, muhârebeler açtıklarını, çok kanlar döktüklerini yazarlar. Halbuki, bu büyük muhârebeler, dâimî olan küçük harpleri kaldırmak için yapılıyordu. Her sene aşîret kavgalarının öldürdüğü insanlar milyonlara çıkardı.

Devlet muhârebeleri, bunlara nisbetle, gayet az kurban verirdi. Bundan başka, bir kere büyük bir «Sulh Devleti» teşekkül etti mi, artık uzun seneler muhârebe olmazdı.

Bilhassa Türkler'in muhârebeleri, bütün milletleri, «Sulha Dâvet» mefkûresine istinâd ettiği için, her ne zaman, mağlûp taraf sulh istese, gâlip Türk bulunuyorsa mutlaka, sulh teklifini kabul ederdi. Milâttan ikiyüz şu kadar sene evvel, karargâhı muhâsara edilen Çin Fağfûru, Türk Hükümdarı M e t e n [M e t e]'-

den sulh ister istemez, teklifi kabul edildi. Türk tarihinde bunun misâllerine çok tesâdüf edilir.

Fransızca **La Grande Encyclopédie**, Hunlar maddesinde ,en büyük muzafferiyetler ânında bile, A t t i l a'ya ne zaman sulh teklif edilmişse, derhal kabul ettiğini yazıyor. İşte A t t i l a'nın hakîkî siyaseti! Düşman bile istemeyerek onun faziletini itirafa mecbûr oluyor. A t t i l a'nın muhârebeleri, dahilî kavgalarla mezbaha hâlini almış olan Avrupa'da, «umûmî bir sulh» vücûda getirdi. Cermenler'in devlet teşkilâtına alışmaları, aralarında sulhun, adâletin takarruru, Hunlar'ın terbiyevî idâreleri altında yaşamaları sâyesinde vukûa geldi. Avrupalılara göre A t t i l a, kendi kendisine «Allah'ın Belâsı» unvânını veriyormuş: Bu da bir tahrif. Hun Hükümdarlarının eski zamanlardanberi unvânı «Tanrı Kutu = Allah'ın İnâyeti» idi. D e G u i g n e s[11], hakikati, bir asırdanberi meydâna koyduğu hâlde, A t t i l a'nın unvânını tashihe çalışmamak Avrupalılar'ın garazkârlığına delâlet etmez mi? «Tatar» kelimesini «Cehennem» mânâsına «Tartar» yapan Avrupalılar, «Allah'ın İnâyeti» mânâsına delâlet eden bir unvânı da aksi mânâya çeviremezler mi? Eski Türkler'de bir siyâsî cemiyet kendi zümresine «İç İl» adını verdiği gibi, başka milletlere de «Dış İl» adını verirdi. İlhanlıklarda «İç İl»in dâiresi, bütün Türkler'i ihtivâ edecek kadar genişlerdi. Orhun Kitâbesi Çin, Tibet, Hıtay gibi milletlere «Çulkı [?] = Dış İl» adını veriyor. Bu tâbir gösteriyor ki «İl Dini», Türkler'de «millet mefkûresi» gibi bir de «beynelmilleliyet mefkûresi» doğurmuştu. İlhan'ların yuğ'larında (mâtem bayramlarında), yalnız «İç İl»den olan ecnebî devletlerin

---

11) J o s e p h D e G u i g n e s (1721-1800). Meşhur Fransız Sinolog ve Türkologu.

de murahhasları bulunurdu. Bu ifâdelerden anlaşılıyor ki, «İl» kelimesinin iki mânâsından «sulh» mânâsı daha eskidir. «İlçi» tâbiri «sulhçu» mefhûmunu ifâde eder. Türkler'in aşîret hayatı yaşadığı devirlerin bazı izleri darbımesellerde kalmıştır: «Kanı kan ile yıkarlar, kalanı su ile yıkarlar». Sonraları «dâhilî sulh» tesssüs edince bu atasözleri aşağıdaki şekle girdi. «Kanı kan ile yıkamazlar, kanı su ile yıkarlar». İşte bu iki halk sânihasından birincisi bize boy hayatını, ikincisi il hayatını gösterir.

Türkler, en eski zamanlarda «İl» şeklinde muntazam devletler teşkil etmişlerdi. Devletin aşîret'ten farkı, «kan dâvâsı» kâidesini ilgâ etmesidir. Bir zümrede «kan dâvası» tesnüdü varsa, o aşîrettir. Bir zümre «kan dâvâsı»nı menetti mi, artık o, devlet mâhiyetini almıştır. Türkler'in eski kanunnâmeleri elimizde olmadığı için, bizzarûre, bunlardan alınma olan **Çingiz Yasası**'na mürâcaat edeceğiz. Mahmud Es'ad Efendi'nin Dareste'ten[11a] tercüme ettiği, **Tarih-i İlm-i Hukuk** adlı eserinin 122. sahifesinde şöyle deniliyor: «İfâdât-ı sâbıkadan müstebân olacağı üzere, Çingiz Han'ın yasası eski intikâm-ı dem hakkını ref'ederek yerine reis-i hükümet nâmına ve onun emri ile icrâ edilen cezâ-i hakikîyi ikâme etmiştir. Cezâ-i mâlî, cezâ-i bedeniyenin fidyesinden ibarettir. Zamanımıza kadar vâsıl olan kalîlülmikdâr fıkarâttan istinbât olunabildiğine göre tarafeyn beyninde akd-i sulh mevzûbahs değildir.»

Bundan anlaşılıyor ki Türkler'de eski zamandanberi ceza, hukuk-ı âmmeye aitti. Fertlerin hayatını,

---

11a) Dareste Rodolphe (1824-1911), Fransız Hellenist ve Hukukçusu.

malını, ırzını muhâfaza etmek velâyet-i âmme'nin borcuydu. Bunlara karşı vukûbulacak taarruzların fâillerine cezâ tâyin ve tatbik etmek de velâyet-i âmme'ye ait bir selâhiyetti. Katil, cerh gibi mes'elelerde, diyet verip uyuşmak, velâyet-i âmme'nin hakkına tecâvüz olduğu cihetle, memnû idi.

Türkler'de il şeklindeki devletin teâmülî bir hukuku vardı ki buna «Töre» adı verilirdi. Zâten «Türk» kelimesi «Töreli» mânâsınadır. «Töre»siz olan kavimlere «Tat» ve «Tatar» nâmları verilirdi. «Tat»lar Türk medeniyetinin hâricinde yaşayan yabancı milletlerdi: Tâcikler, Soğdaklar, Farsîler gibi. Tatarlar ise Türk medeniyeti dâhilinde yaşadığı halde, aşîret âdetlerini muhâfaza eden Moğollar'la Tunguzlar'dır. Tatarlar'ın henüz il hayatına girmediğini **Câmiü't-Tevârîh**[12] bize şu sûretle anlatıyor: «Tatar kavmi birçok şubelerden mürekkep olup, takriben yetmiş bin hâneyi muhtevî idi. Ülkesi Çin hududu ile Boyır Gölü'ne mücâvirdi... Her aşîret husûsî bir sahaya mâlikti. Tatarlar, ekser zamanda, Hıtay İmparatorluğu'nun teb'ası ve haracgüzârı idi. Fakat, ekseriyâ falan yahut falan aşîretleri isyân eder ve ancak silâh kuvvetiyle itâat altına alınırdı. Çok defa da aşîretler birbirleriyle muhâbere ederlerdi. «Tatarlar»[13] (Şol = Berberî) ve Frank kavimleri gibi ufak bir münâzaa sebebiyle yekdiğerine bıçak, yahut kılıç sallamakla mârûf idiler. Bugün Çingiz Moğolları arasında mevcûd olan zapturapt onlarda yoktu. Kindâr, gazûb ve intikamcı idiler.»

---

12) 1248-1318 yılları arasında yaşamış, İlhanlılar devri Türk-Moğol târihine dâir büyük bir eser vücûda getirmiş olan tabib ve devlet adamı Reşidü'd-Din'in eseri.

13) Aynen böyle. Bir kelimelik yer boş bırakılmış.

Bu tavsîften anlaşılıyor ki bugünkü Şimal Türkleri'ne Tatar adı verilmesi doğru değildir. Şimal Türkleri Eski Bulgar, Hazar, Kuman, Peçenek, Kıpçak, Kanglı Türkleri'nden mürekkep bir Türk halitasıdır. Bunların hepsi, ya il yahut hakanlık ve ilhanlık hayatı yaşamışlardır. Buralara gelmiş olan Tatarlar, yalnız Avarlar, Suvarlar, Kalmuklar'dır ki Şimal Türkleri arasında bunların hiçbir izine tesâdüf edilemez. Hülâsa Tatarlar, Türkler'in «Töre»siz kalmış amca-zâdeleri ve dâstânî düşmanları idi. Çok zamanlar, Türkler, Tatarlar'a hâkim olmuşlar, bazan onların hükmü altına girmişlerdi. Oğuz menkabeleriyle bazı izlerini muhâfaza eden Türk Şehnâmesi, Türkler'le Tatarlar'ın dâimî mücâdelelerinden ibârettir.

Türkler'de müstakil boy hayatını ancak bir inhilâl neticesi olarak bulmuştuk. Eski Türkler'de cemiyetin en umûmî şekli il'dir. «Türk Töresi»ni anlamak, ancak il teşkilâtını iyi bilmekle kabil olabilir. Binâenaleyh, biz burada, il'in muhtelif enmûzeçlerini tedkîk edeceğiz.

Türk İli, aşağıdaki üç[14] enmûzece ircâ edilebilir:

1 — Dört «Boy»un ittihâdından husûle gelen «Küçük İl»,

2 — İki «Küçük İl»in birleşmesinden doğan «Orta İl»,

3 — İki «Orta İl»in birleşmesinden vücûd bulan «Büyük İl».

---

14) Bu enmûzeçler «**Türk Medeniyeti Târihi**»nde üç değil dört nevidir (Bk. **Türk Medeniyeti Târihi**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1341, s. 161). «4-En Büyük İl ki iki Büyük İl'in ittihadından hâsıl olmuştur»

III

KÜÇÜK İL *

«Küçük İl», dört boy'un siyâsî bir vahdet hâline girmesi demektir. Boy'ların mutlaka dört olması, cihetlerin dört olmasından ileri gelir.

«Küçük İl», «Küçük Natürizm» adını verebileceğimiz bir dinî sisteme istinâd eder. Türkler'in, boy devrinde iken, dinî sistemleri[nin] «Totemizm» olduğu bazı izlerden anlaşılıyor. Boy'ların ittihâdından «Küçük İl» teşekkül ederken, bu «Totemizm»in «Küçük Natürizm» sistemine istihâle ettiğini görüyoruz.

Şâirâne bir din olan «Küçük Natürizm»e göre, dört cihetten her birinin kendine mahsûs bir kudsiyeti vardır. Bu kudsiyetler birtakım timsâllerle irâe edilir:

Bu timsâllerden birisi renklerdir. Aşağıdaki dört renkten her biri, dört cihetten birinin kudsiyetine delâlet eder:

Cihetler : Şark, Cenûb, Garb, Şimal.

Renkler : Gök, Kızıl, Ak, Kara.

Mânevî timsâller olan bu dört rengi maddî renklerle karıştırmamalı! Türkler, bu dört rengi mânevîyâta hasredebilmek için, bunların maddî mânalarına ayrı kelimeler tahsis etmişlerdir:

---

* **Küçük Mecmuâ,** yıl: I, sayı: 6, 15 Zi'l-Kâ'de, sene: 340 (10 Temmuz, sene: 338), sayfa: 6b - 11a. **Dergâh,** yıl: II, cilt: IV, sayı: 37, tarih: 20 Teşrîn-i Evvel, 338, s. 495a - 496a.

Mânevî renkler : Gök, Kızıl, Ak, Kara.

Maddî renkler : Mavi, Kırmızı, Beyaz, Siyah.

Türkçede selîka sâhibi olanlar bu zâhirî müterâdifler arasındaki derin farkları bilirler: Meselâ «siyah» çehreli bir adamın yüzü «ak» olabilir. «Beyaz» çehreli bir insanın da yüzü «kara» çıkabilir. Bundan başka «kızıl inkılâpçı, kızıl sosyalist» denilebilir, fakat «kırmızı inkılâpçı, kırmızı sosyalist» denilemez. Nasıl ki «Gök Tanrı», «Gök Türk», «Gök Sancak» tâbirlerinde de «Gök» kelimesi yerine «Mavi» kelimesini koyamayız.

Lisânımızda renklerin iki adlı olanları da bu saydıklarımıza münhasırdır. Öteki renklerin yalnız birer adı vardır : Mor, Sarı, Yeşil, Boz...

Bu husûsiyetler gösteriyor ki, dört cihetin timsâlleri olan bu dört renk, Türkçe'de mânevî mâhiyetini hâlâ muhafaza ediyor. Bundan başka, bu renkleri, dört cihete mensup olan dört denizin adlarında da görüyoruz :

Cihetler : Şimal, Garb, Cenûb, Şark.

Denizler : Kara Deniz, Ak Deniz, Kızıl Deniz (Bahr-i Ahmer), Gök Deniz (Bahr-i Ezrak).

Bu renklerden bazısını da cihetlere mensup rüzgârlarda görüyoruz : Kara Yel (Şimal Rüzgârı) gibi. O halde diğer cihetlerdeki renklere de [rüzgârlara da] Gök Yel, Kızıl Yel, Ak Yel diyebiliriz.

«Küçük Natürizm»in yaşadığı zamanlarda, eşyâyı yerli yerine koymak için, onları, renklerinin delâlet ettiği cihetlerde sıralamak lâzımdı. Milâttan ikiyüz dokuz sene evvel, ilk Türk İlhanlığı'nı te'sîs eden «Hiungnu» hükümdarı M e t e, Çin İmparatoru'nun karar-

gâh-ı umûmîsini muhâsara ettiği zaman, istihdâm ettiği dört süvârî livâsını, atlarının renklerine nazaran dört cihette yerleştirmişti. Şark'taki livânın atları «Gök», Cenûb'dakiler «Kızıl», Garb'dakiler «Ak», Şimal'dekiler «Kara» renkli idiler.

«Küçük Natürizm»i iptidâ Tsin (= Tuhsın) Türkleri'nde görüyoruz.

Tsinler'in reisi T s i n - c h i H u a n g - t i, kablelmilâd 247 tarihinde, bütün Çin derebeylerini ortadan kaldırarak, Çin'de merkezî bir imparatorluk te'sîs etti. Çin'de caddeler açtı, dağlar deldi, kendi amcazâdelerinin akınlarına mâni olmak için, 2500 kilometre uzunluğundaki, Çin Seddi'ni yaptı. Çinliler'i mâziperestlikten kurtarmak için, kütüphânelerini yakmakla ithâm olunan bu garip imparator, Türkler'in oniki hayvan adından ibâret olan Türk Takvimi[15] ile Küçük Natürizm'i Çin'e idhâl etti (E d o u a r d C h a v a n n e s). Tsinler'e göre Dünyâ'nın dört cihetini «Semâ»nın dört oğlu temsîl ve idâre ediyordu:

Şark ,	Cenub ,	Garb ,	Şimal
Gök Han,	Kızıl Han,	Ak Han,	Kara Han

Cihetlerin ikinci takım timsâlleri bunlardır. Bundan başka mevsimlerden her biri de cihetlerden birinin timsâli idi:

Şark	Cenub	Garb	Şimal
İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış

Şimal'in rengi «Kara» olduğu gibi, mevsimi de «Kış»tır. O halde «Kara Kış» tâbiri ferdî muhayyile-

15) Oniki Hayvanlı Türk Takvimi hakkında bk. O s m a n T u r a n **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul, 1941.

den doğmuş bir istiâre değildir. Dinî mantığın vücuda getirdiği maşerî bir ıstılâhdır.

Bunlardan başka, her cihetin bir hayvanla bir unsurdan ibâret olan timsâlleri de vardır.

Cihet :	Şark	Cenub	Garb	Şimal
Hayvan :	Koyun	Kuş	İt	Domuz
Unsur :	Ağaç	Ateş	Demir	Su

(Eski Türkler'de esâtirî kuş Tuğrul'dur. Esâtirî köpek de Barak'dır).

Bu timsâllerin dört cihete ait kudsiyetleri irâe ettiğini söylemiştik. Cihetler bu kudsiyetleri nereden buluyor? Durkheim'in[16] iptidaî dinler hakkında yaptığı tedkikler gösteriyor ki kudsiyetler, zümrelerin, daha doğrusu zümrelerin cevheri olan ma'şerî vicdanların timsâlleridir.

O halde, bu timsâller dört cihete ait değil, belki o cihetlere nisbet edilen dört boya attir. Bu timsâller arasındaki dört hayvan, eski totem'lerin bakiyyeleri olması muhtemeldir. Türk Takvimi oniki totem'den mürekkeptir ki şunlardır : Sıçan, Öküz, Pars, Tavşan, Ejderha, At, Koyun, Tavuk, İt, Domuz, [Maymun][17]. Bunlardan aynı hayvanın senesinde doğanlar birbiriyle evlenemezler, yine bunlar yekdiğerlerinin tedfîn merâsiminde bulunamazlar.

---

16) Emile Durkheim (1858-1917), görüşleri memleketimizde Ziyâ Gökâlp tarafından temsil edilen Fransız sosyologu.

17) Cümlenin başında «Türk Takvimi oniki totem'den ibarettir ki...» denilmesine rağmen, onbir tanesinin adı sayılmıştır. «Maymun» (Biçin) unutulmuş olmalıdır. Bunun için bk. Osman Turan, a.g.e., s. 104-106.

Boyların ayrı timsâlleri olması, her boyun kendi şahsiyetini, kendine mahsûs ma'şerî vicdânı muhâfaza ettiğini gösterir. Her boyun ayrı mâbûdu olduğu gibi, ayrı ibâdeti de vardır. Şark'taki boy, İlkbahar'da, Gök Han'a, koyun kurban eder. Cenub'taki boy, Yaz'ın Kızıl Han'a, kuş kurban eder... ilh.

Mamafih, boylar husûsî şahsiyetlerini muhâfaza etmekle berâber, hepsi müşterek bir şahsiyete, müşterek bir ma'şerî vicdâna da mâlik olmuşlardır. Bir İl'in boyları arasındaki bu vahdeti gösteren umûmî timsâller de vardır: Dört küçük mâbûd «Ogan» adlı büyük bir mâbûdun oğullarıdır. Binâenaleyh, ilin timsâli, sulhun hâmisi «Ogan»dır.

Bu büyük mâbûda senenin ortasında öküz kurban edilirdi. (Bu öküz, Türkler'in «Kutas», Avrupalılar'ın «Yak» dedikleri «Tibet Öküzü»dür). Yakutlar'da dört büyük şaman vardır ki dört ciheti temsîl eder. Altay Türkleri'nde Ogan'ın yalnız iki oğlu vardır: Su Han, Demir Han. Demek ki diğer ikisi Od Han ile Ağaç Han unutulmuşlardır. Üç Oklar'da da yalnız Ogan ile iki oğlunu görüyoruz. Fakat, adları, aynı mânâyı ifâde eden başka kelimelerdir:

Altay'da : Ogan , Su Han , Demir Han

Üç Ok'da : Gök Han , Deniz Han , Dağ Han

Karluklar'la Çiğiller, Kazaklar, Üç Korikanlar da üçer boydan mürekkeptir. Demek ki «Küçük İl»in dörtlü enmûzecinden başka bir de üçlü enmûzeci vardır.

Boy gibi, «Küçük İl» de demokrattır. Boyun fertleri birbirine müsâvî oldukları gibi, «Küçük İl»in boyları da yekdiğerine müsâvîdirler. Buradaki «Ak», «Kara» timsâlleri, Tabakalar Bahsi'nde göreceğimiz «Ak» ve

«Kara»dan başkadır. Birinciler, kıymetçe müsâvî oldukları hâlde, ikinciler gayri müsâvîdirler.

«Küçük İl» tasnifini tam olarak bazı cemiyetlerde görüyoruz: Gök Türk an'nesine göre, Türk Han'ın dört oğlu vardı: Çiğil, Barsacar (Varsak), Tutuk (Ötüken), Amlak (İmil)[18]. Bunlar Gök Türk ilini teşkîl eden eski boyların adları olmak muhtemeldir.

Bögü Han Menkabesi'nde de Bögü Han'ın dört kardeşi vardı ki, her birini bir cihete kumandan tâyin etmişti. Or Tigin, Kotur Tigin, Bukak Tigin [Tükel Tigin], Songur Tigin[19]. Oğuz Menkabesi'ne göre Moğol Han'ın da dört oğlu vardı: Kara Han, Or Han, Kür Han, Küz Han[20].

«Küçük Natürizm»e «Şamanizm» adı verilir. Bu devrin rûhânileri şamanlardı. Yakutlar'da, her biri bir ciheti temsîl etmek üzere, yalnız dört büyük şaman vardı. «Küçük Natürizm»de boyları ve ili temsîl eden mâbûdlara Orhun Kitâbesi'ne göre «Yer Su» adı verilir. «Yer Su»lar ülkelerin «Yer ve Su Perileri»dir. Bögü Han Menkabesi'ne göre Dokuz Oğuzlar'ı Kamlançu'dan göç etmeğe icbâr eden «Yer Su»lardı. Bir ülkede oturabilmek, hâkim olabilmek için, oranın «Yer Su»su tarafından kabul edilmek lâzımdı. Ar-

---

18) Bu efsane ve isimler hakkında daha fazla bilgi için bk. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, s. 377 v.d.

19) Bögü Han Menkabesi ve burada geçen isimlerin okunuşu hakkında bk. Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 70, 80 v.d.

20) Bunun hakkında bk. Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 61, 62, 156 v.d.

p a d Türkleri, Macaristan'ı, oranın «Yer Su»su nâmına fethetmişti.

Altay Türkleri'ne göre, «Yer Su»ların babası Ogan, yeryüzünün göbeğinde otururdu. Oradan Semâ'ya yükselen bir çam ağacı -ki Ogan'ın timsâlidir- onaltıncı göğe kadar yükselmiştir. Çamın bu yüksekliği, Ogan'ın «Büyük Natürizm»in büyük mâbûdu olan Bay Ülgen'e müsâvî olduğunu gösterir. Yeryüzüne âit işleri «Yer Su»lar idâre ederdi. Yakutlar'da «Büyük Natürizm»in büyük ilâhı olan Ay Toyon, yeryüzündeki işlere hiç karışmaz, hattâ kendisine kurban kesilmesini bile istemez. «Orta Dünyâ»ya âit işleri Ogan mevkiinde bulunan Ulu Toyon idâre eder.

Boyların «Yer Su»ları, kendi boylarını akın'a, kan dâvâsına teşvîk eder. Ogan ise, bunlar arasında intizâmı temine çalışan bir hâkim mevkiindedir. Hâsılı «Küçük Yer Sular»ın hususculuğu[21], henüz boyların «Küçük İl» dâhilinde inhilâl etmediğini gösterir. Ogan'ın kudreti de «Küçük İl»in sulh tesânüdündeki kuvvetini irâe eder. «Küçük İl»in teşkilâtında esâs olan dört, beş ve üç sayılarının mukaddes tanılması da «Küçük İl» devrinden kalmadır.

21) Hususculuk'tan kasıt; ferdiyetçilik, şahsiyetçilik olup, ferdin velâyet-i hassa'ya mâlik olması, kendi işini kendisinin görmesi, intikamını kanuna bırakmayıp kendisinin almasıdır.

IV

ORTA İL*

«Orta İl», iki «Küçük İl»in birleşmesinden husûle gelen içtimâî hey'ettir. «Küçük İl»in dört boy'dan mürekkep olduğunu gördük. O hâlde, «Orta İl» de sekiz boy'dan mürekkep olmak lâzım gelir. Sekizli tasnifi evvelâ Nayman Türkleri'nin adında görüyoruz. «Nayman», Moğolca «sekiz» mânâsınadır. Yakutlar'da, Altay Türkleri'nde de «Sol Kol» sekiz boy'dan mürekkeptir. Garb Türkleri'nin ecdâdı olan Oğuzlar'da bu sekiz boy'un zâhirde altıya indiğini görüyoruz. Halbuki Oğuz İli'nde de «şölen» adlı «millî ziyâfet»te «sünük»lerin (endâm-ı goştların) adedi sekizdir. Çünkü Han ile Hatun'un da sünükleri vardır. «Sünük», «söğüş» kelimesinin aslıdır ki, dinî ziyâfette mukaddes kurbandan her mümessilin yiyebileceği uzvu ifâde eder. Mukaddes kurban olan «Tibet Öküzü», il'in timsâlidir. O hâlde, İl'i teşkîl eden muhtelif teşkilâtlardan herbiri, öküzün bir uzvuna tekabül etmelidir: Öküzün başı Han'ı, karnı Hatun'u irâe eder. O hâlde, Han'ın «söğüş»ü «Baş», Hatun'unki «Karın» olmalıdır. Öküzün sağ tarafı İl'in «Sağ Kol»unu, sol tarafı ise İl'in «Sol Kol»unu temsîl eder. O hâlde, sağ kol'u teşkîl eden üç büyük boy'un «söğüş»leri «sağ but» ile «sağ aşıklı» ve «kabur-

* **Küçük Mecmuâ,** yıl: I, sayı: 7, 22 Zi'l-Ka'de, sene: 340 (17 Temmuz, sene: 338), sayfa: 7b - 11a; **Dergâh,** yıl: II, cild: IV, sayı: 39, tarih: 20 Teşrîn-i Sânî 338, s. 35b - 36b.

ga» olmalıdır. «Sol but» ile «sol aşıklı» ve «sırt eti», sol kol'u teşkîl eden üç büyük boy'un «söğüş»leri olmak lâzım gelir. İşte Oğuzlar'da boy beyleri ile Han ve Hatun, bu mantık dâiresinde, ancak kendi «söğüş»lerini yiyebilirlerdi (yalnız Han'ın «sırt eti»nden de hissesi vardı). Bundan anlaşılıyor ki, Oğuzlar'da da «İl Teşkilâtı» sekizli bir tasnife istinâd ediyor. Zâten yukarıda Üç Oklar'ın ne sûretle dört boy'dan üçe indiğini göstermiştik. Bunlar yine üç boy'dan mürekkep olan Boz Oklar'la ittihad edince, altı boy'dan mürekkep bir «il» oldular. Fakat Han ve Hatun ile berâber teşkilâtları yine sekiz boy hükmündedir.

«Orta İl» de «Orta Natürizm» adını verebileceğimiz bir dinî sisteme istinâd eder. «Orta Natürizm»de ilâhlar iki takıma ayrılır. Birinci takım «Güneş», «Ay», «Yıldız» gibi semâvî tanrılardır ki bunlara «Gün Han, Ay Han, Yıldız Han» denilir. İkinci takım «Gök» (Kürre-i Hevâiyye), «Dağ», «Deniz» gibi hâki «Yer Sular»-dır. Bunlara da «Gök Han, Dağ Han, Deniz Han» adları verilir. Bu iki takımdan birincisi, Oğuz İli'nin «sağ kol»u olan Boz Oklar'dan üç büyük boyun timsâlleridir. İkincisi de «sol kol»u olan, Üç Oklar'a mensup üç büyük boyun timsâlleridir. Sonraları bu büyük boylardan her biri dörder tâli boya ayrıldığından, Oğuz İli'nin boyları yirmidörde bâliğ olmuştur. Bunları sırasiyle gösterelim:[22]

22) Z. G ö k a l p yirmidört Oğuz boyunun isimlerini yazarken farklı imlâlar kullanmıştır. Biz boy isimlerinin bu şekilde okunuş ve yazılışını Prof. Dr. F. S ü m e r'in **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları**, Ankara, 1967, adlı eserinden aldık.

Sağ Kol :	Boz Oklar	Sol Kol :	Üç Oklar
	Kayı		Bayındır
Gün Han	Bayat	Gök Han	Beçene
Boyları	Alka Evli	Boyları	Çavuldur
	Kara Evli		Çepni
	Yazır		Salur
Ay Han	Döğer	Dağ Han	Eymür (Eymir Eli)
Boyları	Dodurga	Boyları	Ala Yuntlu
	Yaparlı		Üregir
	Afşar		İğdir
Yıldız Han	Kızık	Deniz Han	Büğdüz
Boyları	Beğdili	Boyları	Yıva
	Karkın		Kınık

Bu yirmidört tâli boydan her birisinin kendine mahsûs bir «tamga»sı vardır. Bu «tamga»lar **Câmiü't-Tevârîh**'te, **Mahmud Kaşgarî Lügatı**'nda resimleriyle gösterilmiştir[23]. Oğuz boyları, sürülerini, hazinelerini, bu «tamga»larla tefrîk ederlerdi. Fakat, «tamga»lar her tâli boya husûsî bir şahsiyet vermekle berâber, bunların her dördü büyük bir boy teşkîl etmekte yine berdevâm idiler. Bunu isbat eden canlı deliller, büyük boyların müşterek «ongun»lariyle «sünük»leridir.

---

23) Gerek Kaşgarlı Mahmud ve gerekse Reşidü'd-dîn ve Yazıcı-oğlu Ali'nin eserlerindeki Oğuz boyları hakkındaki bilgilerin mukâyesesi için bk. F. Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları**, Ankara, 1967, Cedveller.

Ongunlar: «Ongun», «mübârek» mânâsınadır. Bir boyun ongunu, onun mübârek tanıdığı bir hayvandır. Oğuzlar'da bu hayvanlar, avcı kuşlardan intihâb edilmiştir. Her boy ,kendi ongununa hürmet etmekle, ona ok atmamakla, etini yememekle mükelleftir. Oğuz boylarının ongunları şunlardır:

1 — Gün Han Boyları, Ongunu: Şahin.
2 — Ay Han Boyları, Ongunu: Kartal.
3 — Yıldız Han Boyları, Ongunu: Tavşancıl.
4 — Gök Han Boyları, Ongunu: Sungur.
5 — Dağ Han Boyları, Ongunu: Uc Kuş.
6 — Deniz Han Boyları, Ongunu: Çağrı.

Sünükler: Sünükler'in mâhiyetini yukarıda teşrîh etmiştik. Oğuz boylarının sünükleri aşağıdaki veçhiledir :

Han: Baş ve Uca (Sırt eti).

Hatun: Karın.

Gün Han boyları	:	Sağ karı yağrın (but).
Ay Han boyları	:	Sağ aşıklı.
Yıldız Han boyları	:	Üyeğü (kaburga).
Gök Han boyları	:	Sol karı yağrın.
Deniz Han boyları	:	Sol aşıklı.
Dağ Han boyları	:	Ucayla (sırt eti).

Oğuzlar'ın büyük boyları altı olduğu gibi, müttefikleri de altı ilden ibârettir: Uygur, Kalaç, Kanglı, Karluk, Kıpçak, Ağaç Eri.

Oğuz il'inde de iki kol birbirine müsâvî olduğu gibi, yirmidört boyun hepsi birbirine müsâvîdirler. Boy beyleri boyların mümessillerinden ibâret olduğu gibi,

han da boy beylerinin karariyle hareket eder. Yirmidört boy beyi ya «Kengeş = Şûrâ» sûretinde, yahut «Şölen = Millî ziyâfet» şeklinde toplanarak müzâkere ederler. Han'ın intihâbı yahut hal'i, bu meclisler tarafından icrâ olunur. Demek ki «Orta İl» de, «Küçük İl» ve «Boy» devletleri gibi, tamâmiyle demokratiktir. «İl mi yaman, bey mi yaman?» düstûru bu hükûmetlerin mâhiyetini göstermeğe kâfidir.

Osmanlı Devleti, Rum İli ve Anadolu'dan ibâret olmak üzere iki kola ayrılmıştı. Maiyyet süvârileri altı bölük idi : Sipâh, Silâhdar, Ulûfeciyân-ı Yemîn, Ulûfeciyân-ı Yesâr, Gurebâ-i Yemîn, Gurebâ-i Yesâr. Vezirlerin İçoğlanları da yirmidört adetti.

Oğuz teşkilatının aynını başka kavimlerde de görüyoruz. Hiung-nu Devleti'nin müessisi olan M e t e milletini «Sağ Kol» ve «Sol Kol» adlariyla iki kola ayırmıştı. Her kola bir beylerbeyi kumanda ediyordu. Veliahd «Sol Kol»un kumandanıydı. Devletin en büyük memûriyetleri altı adetti. Ordu yirmidört «Tümen» (On bin kişilik kıt'a)'e münkasimdi (D e G u i g n e s). Moğollar'da da aynı teşkilâtı buluyoruz.

Moğollar «Sağ Kol»a «Baragungar», «Sol Kol»a «Cagungar» derlerdi. Eski zamanda Moğollar Tümen tesmiye olunan altı kola münkasimdi. Bunlar da Cagungar ve Baragungar nâmleriyle iki kola ayrılırdı. «Sağ Kol»a Han kumanda ederdi. «Sol Kol» Hanın birâderi yahut oğlu tarafından kumanda olunurdu (**La Grande Encyclopaédie,** B l o c h e t.)

Moğollar'da yirmidört boy teşkilâtını da görüyoruz. «Onyedinci karn'da yazılmış mükemmel bir kanun buluyoruz. 1640 târih-i Milâdisinde kabilenin yirmidört reisi tarafından temsîl edilen Uyratlar müçte-

miası 115 maddelik bir Düstûr kabul etmiş» **(Târih-i İlm-i Hukuk).**

Yakutlar'da da yirmidört boy teşkilâtı var.

B ü y ü k P e t r o mukaddes kazı göstermek için Petersburg'a Yakutlar'dan yirmidört şaman getirtmiş. Yirmidört adedi Selçuk teşkilâtından Atabeyler'e, Eyyûbiler'e ve Mısır'daki Kölemen teşkîlâtına geçmiştir. Hattâ Bitlis Kürtleri'nden Rojki aşîreti de iki kola ve yirmidört boya münkasimdir. Oğuzlar'da iki, altı, yedi, oniki, yirmidört adetlerinin mukaddesliği, «Orta İl» teşkilâtında esâs olmalarındandır.

V

BÜYÜK İL *

«Büyük İl», iki «Orta İl»in birleşmesinden vücûda gelir. «Orta İl»in ilk şekli sekiz boydan mürekkeptir. Bu sekiz boy, sekiz cihete tekabül eder: Şark, Şark-ı Cenubî, Cenub, Garb-ı Cenubî, Garb, Şimal, Garb-ı Şimalî ve Şimâl-i Şarkî.

Bu sekiz cihete tekabül eden «Orta İl», «Büyük İl»-in sol kolunu teşkîl eder. Sağ kol ise, bu sekiz cihete merkez'in ilâvesiyle vücûda gelen dokuz semte mütenâzırdır. Binâenaleyh, «Büyük İl»in sağ kolu dokuz boydan, sol kolu sekiz boydan mürekkeptir. Bundan dolayıdır ki «Küçük İl» devrinde beş adedi, «Orta İl» devrinde yedi adedi mukaddes olduğu halde, «Büyük İl» devrinde dokuz adedi mukaddestir.

«Orta İl» enmûzecinde «soy» yedinci göbeğe kadar çıkardı. Oğuzlar'da her ferd yedinci göbeğe kadar atalarını sayabilirdi. «Yedi Yabancı», «Yedi Yat» gibi tâbirler, «soy»un hâricinde olanları ifâde ederdi.

«Kızımı yedi yabancıya veririm», «Yedi yabancıdan kız alırım» gibi eski sözler, «soy» hâricinde evlenmeyi ifâde eder. İhtimal ki eski zamanlarda «soy»un hâricinde evlenmek daha müreccahtı.

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 8, 29 Zi'l-Ka'de, sene: 340 (24 Temmuz, sene: 338), sayfa: 6b - 9b; **Dergâh**, yıl: II, cild: IV, sayı: 40, tarih: 5 Kânûn-ı Evvel 338, s. 49a - 50a.

«Büyük İl» enmûzecinde ise, «soy» dokuzuncu göbeğe kadar çıkar. «Tarhanlık» imtiyâzları dokuzuncu göbeğe kadar intikal eder. Yakutlar'da dokuz atası demirci olan «şaman» olur. Altay Türkleri'ne göre Hilkat'in başlangıcında yeryüzünün ortasında dokuz dallı bir çam ağacı yaratılmış, her dalın altında bir adam halkolunmuştur. Bu «Dokuz Atalar» dokuz büyük «uruk»un dedeleridir. Bunlara hâlâ «Dokuz Atalar» adı verilir.

Yakutlar'da «Semâ»nın adedi dokuzdur. Altay Türkleri'nde «Semâ»ya çıkmak için şaman'a merdiven hizmetini ifâ eden Hûş ağacı üzerinde dokuz basamak yapılır. Bu basamaklardan her birisi, «Semâ»nın dokuz tabakasından birisini gösterir.

Cezâî hukukta da dokuz adedinin büyük ehemmiyeti vardır: Hırsız çaldığı malı geri verdikten sonra, bunun bedelinin dokuz mislini de tediye etmezse cezâdan kurtulamazdı.

Cezâ-i nakdîde esâs dokuz hayvandır. Bu aded onbeşe kadar çıkabilen adetlerden biriyle darbedilerek cezâ-i nakdînin muhtelif derecelerini vücûda getirirdi.

Yakutlar «Büyük İl» enmûzecinde teazzî etmişlerdir. Bu kavimde ilin sağ koluna «Dokuz Ağa Uza», sol koluna «Sekiz Ağa Uza» denilir. «Ağa Uza = Baba Aşîreti, Baba Boyu» demektir. («Eye Uza» da «Ana Aşîreti, Ana Boyu» mânâsınadır). «Dokuz Ağa Uza»nın timsâlleri, Semâ'nın dokuz tabakasında sâkin olan «Dokuz Atalar»dır. «Sekiz Ağa Uza»nın timsâlleri de, yeryüzünde muhtelif sahalarda hâkim olan «Sekiz Yer Su»dur. Yukarıda beyân ettiğimiz veçhile, tanrıların en büyüğü olan «Ay Toyon» dünyâ işlerine karışmaz. Hattâ kendisine kurban kesilmesini de istemez. Çün-

kü, kan dökülmesinden nefret eder. Bu şefkat ve muhabbet ilâhına yapılan ibâdet, İlkbahar'da yalnız gençler tarafından, kendi şerefine, dokuz bardak kımız'ı, dokuz defa içmekten ibârettir. Bu râsime esnâsında gençler «Ayhal, Uruy, Ayhal» tekbîrleriyle nidâ ederler. Bu râsime bittikten sonra umûm tarafından meserretli oyunlar, şetâretli koşular icrâ edilir.

Yakutlar'da herkesin hem çok korktuğu, hem de büyük ümitlerde bulunduğu faal ilâh, «Yer Su»ların reisi olan «Ulu Toyon»dur. Bu, Altay Türkleri'ndeki «Ogan»ın mütenâzırıdır. «Ulu Toyon» yeryüzüne indiği zaman dağlar titrer, dereler yerinden oynar, herkes havf ve ümitle dâimâ ona müteveccihtir.

Yakutlar'da «Yer Su»ların, tanrılara nüfûzca galebe çalması, ilin inhilâl etmesindendir. Yakutlar, inhilâl dolayısiyle, müstakil boylara ayrılmışlardır. İlin «Konfederasyon Meclisi» bir «ismî meclis»ten ibârettir. Bu meclise riyâset eden «Tigin» adlı reisin fiilî bir nüfûzu yoktur. «Yer Su»lar, boyların timsâlleri olduklarından, boyların kuvvetlenmesi, «Yer Su»ları iktidar mevkiine çıkarmıştır. Tanrılar, ilin timsâlleri olduklarından, ilin zayıflamasiyle onların da nüfûzu azalmıştır.

Altay Türkleri de «Büyük İl» enmûzecine mensuptur. Bu kavimde sağ kola ve sol kola ait dokuz ve sekiz adetleri birleştirilmiş olduğundan, zâhirde «Semâ»nın tabakaları da, yeryüzünün «Yer Su»ları da onyedi sayısına bâliğ olmuştur. Halbuki şamana merdiven vazifesini ifâ eden Hûş ağacında «Semâ»nın tabakalarını gösteren gediklerin dokuz olması, bu kavimde de «Semâ»nın dokuz tabakalı olduğuna delildir. Onyedi, iki kolun mecmû boylarını gösteren bir sayıdır. Altaylılar «Semâ»nın tanrılarını sayarken, «Yer Su»ları da

onlara ilâve ediyorlar, yerdeki «Yer Su»ları ta'dâd ederken de «Semâ»nın tanrılarını bunlara zammediyorlar. Bundan nâşi hem «Semâ»nın tabakaları, hem de yeryüzündeki ülkeler ve uruklar onyedi itibâr ediliyor.

İleride göreceğimiz «Yabguluklar», «Hakanlıklar», «İlhanlıklar», «Sultanlıklar» da birer ilden doğduklarından, o ilin husûsiyetlerini muhâfaza etmişlerdir. Meselâ Osmanlı Saltanatı «Orta İl» enmûzecine mensup olan Oğuz kavminden zuhûr ettiği için, Osmanlılar'da padişah'ın yalnız altı tuğ'u vardı, altı mansıbı tevcîh etmek selâhiyeti yalnız Padişâh'a mahsûstu. Sadrâzam, beş tuğ'dan fazla kullanamaz, re'sen beş mansıbdan fazlasını tevcîh edemezdi.

«Büyük İl» enmûzecine mensup olan Kaşgar Hakanlığı'nda ise, hakan'ın sancakları dokuz adetti. Bu gibi sayılar, Türk devletlerinin, hangi il enmûzecinden doğduğunu göstermesi itibâriyle ehemmiyetlidir.

İl'in bu gördüğümüz üç enmûzeci de demokrattır. «Küçük İl»deki dört boy, birbirine müsâvî olduğu gibi, diğer il enmûzeçlerindeki iki kol da birbirine müsâvîdir. Çinliler'de sağ kol uğurlu, sol kol uğursuzdur. Buna binâen sağ ve sol tasnifine dâhil olan mahlûklar ve mevcûdlar da birbirinin zıddıdır. Meselâ erkek sağ kola, kadın sol kola mensup olduklarından, Çinliler'in mantığınca erkek uğurlu, kadın uğursuzdur. Eski Türkler'de ise, sağ kol, sol kola müsâvî olduğundan, Türk Mantığı'na göre erkekle kadın birbirine müsâvîdirler. Bunun gibi, sağ kola mensup boylarla, sol kola mensup boylar da birbirine müsâvîdirler. İl'e «müntehab» bir «Yabgu» riyâset ederse de bu hükûmet «Meşrûtî» bir tarzdadır. Boyların «tudun»ları, boy beyleri,

«şölen»lerde, «kengeş»lerde bir Âyân Meclisi'nde olduğu gibi, müzâkere ile karar verirler; «Yabgu», «Hatun»la berâber bu kararları infâz eden bir icrâ reisi hükmündedir. «Büyük İl»in de, «Büyük Natürizm» adını verebileceğimiz bir dinî sisteme tekabül ettiği, yukarıki beyânattan anlaşılmaktadır.

VI

YABGULUK *

Eski Türkler'de «Tudunlar»ın fevkinde olan ve bütün il'e riyâset eden siyâsî reise «Yabgu» derlerdi. «Tudun», «boy beyi» demekti. «Yabgu», «il beyi» mânâsına idi.

Gerek il beyi, gerek boy beyleri, il'den hiç ayrılmazlardı. Bundan başka, bu beylerin otağlarında, ılkı (at sürüsü) larında, ağıllarında, nahırlarında, kaytaban (deve sürüsü) larında ne kadar servetleri varsa umûmiyetle il'e âit demekti. Türk İli'nde kendine hâs bir nevi ortak mülkiyet vardı. Bunu gösteren âdetlerden bazısını zikredelim :

Korkud Ata Kitabı'na göre, boy beyleriyle hatunlar ekseriyâ şölen adı verilen umûmî ziyâfetler verirlerdi. Yirmidört boy beyinin bu ziyâfetlerde hazır bulunması şarttı. Fakat, bu ziyâfetlere iştirâk eden yalnız beyler değildi. İl'e mensup bütün fertler umûmî sofralarda yer, içer, eğlenirdi. Bunların arasında çıplak olanlara elbise giydirilir, borcu olanlar varsa borçları verilir, düşkün olanlara yardım edilirdi.

Meselâ Dirse Han'ın karısı Burla Hatun diyor ki: «Ben bütün Oğuz boylarına şölen yap-

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 9, 6 Zî'l-Ka'de [Zî'l-Hicce], sene: 340 (30 Temmuz, sene: 338), sayfa: 5b - 9b; **Dergâh**, yıl: II, cild: IV, sayı: 41, tarih: 20 Kânûn-ı Evvel 338, s. 65a - 66b.

tım. Dağlar gibi et yığdırdım. Göller gibi kımız sağdırdım. Aç olanları doyurdum. Çıplak olanlara elbise giydirdim. Borcu olanların borçlarını verdim»[24].

Şölenler bu derecede kalmazdı. Bazan Acem şâirlerinin «Hân-ı Yağma» dedikleri, «Yağma Ziyâfeti» şeklinde olurdu. **Korkud Ata Kitâbı** meydana çıkıncaya kadar «Hân-ı Yağma»nın nasıl bir ziyâfet olduğu bilinmiyordu. Bu kitap bize Oğuz İli'nde beylerbeyi mevkiinde bulunan Salur Kazan'ın her sene bir yağma ziyâfeti verdiğini, Üç Ok'la Boz Ok'un bütün boylarını bu ziyâfete dâvet ettiğini söylüyor. Ziyâfet şöyle nihâyet bulurdu: Yemekler yenip sofradan kalkılınca Salur Kazan hatununun elinden tutarak otağdan çıkar, otağın içinde ve dışında her ne malı varsa yağma edilmesini beylerden ve halktan ricâ ederdi. Bu hareketle yalnız hatununu nefsine hasrettiğini, bundan başka her nesi varsa umûma âit olduğunu anlatmış olurdu.

Oğuz'un en zengin beyi olan Salur Kazan, bütün servetinin yağma edilmesiyle o gün Oğuz İli'nin en fakir bir ferdi olurdu. Bununla berâber, çok geçmeden, reislik âidâtı, onu eskisinden daha zengin yapardı. Fakat, bu yeni servet de nihâyet sene nihâyetine kadar elinde kalabilecekti. Yılbaşında yeniden bir yağma ziyâfeti verecek, bütün varını yoğunu toptan halka dağıtacaktı.

Bu âdetler gösteriyor ki, Türk beyleri asla dünyâ malına gönül bağlayamazlardı. Türkler'de beylikle tama' ve haset birleşemezdi. Gerek beylerbeyi, gerek boy beyleri servetleri için birer mütevellîden başka birşey

---

24) Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı, Metin-Sözlük**, Ankara, 1964, s. 9.

değillerdi. Bunların bütün servetleri, menfaatları umûma âit vakıflar hükmündeydi. Yatakta ölmeyi namussuzluk telâkkî eden bu beyler, il uğruna hayatlarını fedâ etmeğe de her an hazırdılar. «İnsan evde doğar, harp meydânında ölür» meseli Türk için gerçekten umûmî bir kanun gibiydi. Halkın rahatı için her türlü fedakârlıkları yapan bu beyler, dünyânın en demokrat hâkimleriydi. Bundan dolayıdır ki halkın nazarında gerek il beyleri, gerek boy beyleri, birer hakîkî baba gibi sevilir, muhterem tanılırdı. Halk, beylere karşı asla isyân çıkarmazdı. Fakirler, zenginlere asla haset etmezdi. Çünkü, onların debdebe ve ihtişâmları kendilerinin bir nevi sancakları, arınaları hükmündeydi. Servetleri de kendilerine tevzî edilmek için, dâima dolup boşalan birer umûmî hazineydi. Beyler, halk sâyesinde bey olduklarını, bütün servet ve itibârlarının halktan geldiğini bilirlerdi. Buna karşı, halk da bu bakşinâs mümessillerini gönül hoşluğu ile başının üstünde tutardı. Lâkin beylerin bu kâideden inhirâf etmek istediğini sezince de «İl mi yaman, bey mi yaman?» düstûrunu mırıldanarak söz sâhibi kendisi olduğunu onlara hissettirirdi.

Türk tesânüdü yalnız beylerle halk arasındaki bu tesânüdden ibâret değildi. Doğrudan doğruya halk arasında da canlı tesânüd zümreleri vardı. D a r e s t e'e göre, Türkler'le Moğollar'da her kırk hâne mütesânid bir cemâat teşkîl ederdi. Bu zümrelerden her birinde senede en az dört izdivâç vukûa gelmesi, kanûnî bir mükellefiyet hâlindeydi. Reisler bu kanunun tatbik edilmemesinden mes'uldü. Geline verilecek ağırlıkla, sâir düğün masraflarını ödeyecek iktidarda olmayan delikanlıların masrafları bu cemâatlar tarafından verilerek evlendirilirdi. Hangi cemâat bu mükellefiyeti ifâ etmezse mes'ul olurdu.

Eski Türkler'de «taaddüd-i zevcât» olmadığı hâlde, nüfusun fevka'l-hadd çoğalması, bu izdivâç tesânüdünün neticesiydi. Bu kâideye göre, hiçbir delikanlı bekâr kalamazdı. Bundan başka, hiçbir baba küfüvü olan bir genç tarafından kızı istenilince, kızının muvâfakatını almak şartiyle, onu vermemezlik edemezdi.

Muhârebede şehid düşenlerin çocukları, hükümdârın sarayına alınarak, onun mânevî evlâtları sırasına geçerdi.

Türkler'de hükümet teşkilâtı «Müstakil Boylar» devrinde başlamıştı. Müstakil bir boy beyi, bir aşîret reisinden ziyâde, küçük bir hükümdâra benzerdi. İl devrinde ise, hükümet teşkilâtı daha çok kuvvetlendi. Hükümet teşkilâtının ilk esâsı, husûsî kan dâvâsının memnû olmasıdır. Türkler'de husûsî intikâmın yasak olduğunu, cezâ hakkının yalnız hükümdâra âit olduğunu, evvelce beyân etmiştik. Hükümet teşkilâtının ikinci esâsı da, velâyet-i âmmenin, velâyet-i hassadan daha kuvvetli olmasıdır. Eski Araplar'ın örfüne göre, bilâkis, velâyet-i hassa velâyet-i âmmeden daha kuvvetliydi. Hattâ, bu kaide, Abbâsiyye devrinde fıkıha kadar girdi. Halbuki, bir cemiyette velâyet-i âmme, velâyet-i hassadan daha kuvvetli olmazsa, orada hakîkî bir devlet mâhiyeti vücûda gelemez. Araplar, gerek bundan dolayı, gerek «Millet Meclisi» hâlinde toplanıp kanunlar vazedemedikleri için, devâmlı bir devlet teşkil edemediler. Dünyânın her tarafında Arap aşîretlerini bugüne kadar kuvvetli yaşatan ve her türlü felâketlere mukâvemetli kılan, Araplar'da gâyet kuvvetli bulunan âile tesânüdüdür. Türkler'de ise, âile tesânüdü, cemiyet tesânüdünden daha zayıftır. Türk, devlet teşkilâtından mahrûm kalınca, yalnız âile teşkilâtiyle yaşayamaz, mahvolur. Türkler, en eski zamanlardan-

beri, devet teşkilâtını, âile teşkilâtının fevkine çıkarmışlardır. Türk hukuku da bu esâsa müstenid olarak vücûda gelmiştir.

D a r e s t e'in beyânına nazaran eski Türk hukukunda çocuk, ancak bâliğ oluncaya kadar, âile reisinin velâyet-i hassasına tâbi kalabilirdi. Bâliğ olur olmaz, babasının velâyet-i hassasından kurtularak, hükümdârın velâyet-i âmmesi altına girerdi. Yâni, siyâsî vazifeler ve haklar sahibi olan vatandaşlar sırasına geçerdi. Türkler'de, bir çocuğun bâliğ olması, bir kahramanlık göstermesiyle sâbit olurdu. Çocuk, bu âna kadar adsızken, bu imtihandan sonra ad alır, erenler ve erkekler âlemine girerdi. Bu sûretle, bülûğunu isbât eden çocuklar, artık babalariyle berâber oturmak mecbûriyetinde değildi. İsterse babasından ayrılabilirdi. Âile cemâatinin müşterek malından hissesini ayırarak götürebilirdi. İktisâdî ve siyâsî istiklâle mâlik olan bu genç artık evlenebilirdi. Alacağı kız da baba ocağından bir çok «yumuşlar», hediyeler ve cihazlarla gelirdi. İkisi birleşip «Ak Ev» nâmiyle, yeni bir ev kurarlar, ev-bark sâhibi olurlardı. Romalılar'da baba ölmedikçe, oğulları vatandaş hukukuna mâlik olamazdı. Bundan başka, âilenin bütün serveti de, babanın olduğundan, baba vasiyetle istediğine terkedebilirdi: Oğullarının bu mal üzerinde hiçbir hakkı yoktu. Eski Türkler'de ise çocuk, vatandaş olabilmek için, babasının ölmesini beklemeğe mecbûr olmadığı gibi, âilesinin müşterek servetinden hissesini, yâni mirâsını almak için de, babasının, anasının ölümüne intizâr etmek ızdırârında değildi. Onlar, henüz hayatta iken, mirâsını alarak ayrı bir eve çıkabilirdi.

Mamafih, Türk hukuku, çocuklar tarafından müşterek servetin bu sûretle, taksiminden sonra, babanın

zarûrete düşmek ihtimâlini de nazardan uzak tutmamıştı. Böyle bir hâl vukûunda, baba, taksim olunan sürülerin, hayvanların, beşte birini oğullarından geri almak hakkına mâlikti.

Milâdın 1640[25] târihinde Uyratlar'dan yirmidört boy mümessilinin «Uyratlar Müçtemiası» hâlinde toplanarak, 115 maddelik bir kanûnnâme yapmaları da gösteriyor ki, daha «Yabguluk» devrinde bile, Türk İli, bir «Millet Meclisi» hâline gelerek, hakîkî kanunlar yapabiliyordu.

Eski Türkler'de velâyet-i âmmenin, velâyet-i hassadan daha kuvvetli olduğuna delâlet eden bazı sânihalarla, atalarsözleri vardır ki, buraya ilâvesi fâideden hâli değildir:

1) Yolda büyük, soyda büyükten daha üstündür.

2) Bel'den gelen seyyid değil, yoldan gelen seyyiddir.

3) Türk ata binince babasını tanımaz; yâni, devlet askeri olunca, artık babasının kumandası altında kalamaz.

4) Yoldaşların, babanın ocağına akın ederlerse, sen de berâber akın et; yâni devletinle kabilen arasında ihtilâf çıkarsa, kabilenden ayrıl, devlet tarafını tut!

---

25) Metinde: 1840. Doğrusu 1640 tarihi olacaktır. Bk. Bu eserin IV. makalesi.

VII

TÜRK MUCİZESİ *

Eski Türkler şâir bir kavim idiler. İçtimâî hayatın ehemmiyetli inkılâplarını şâirâne hayallerle, dinî timsallerle, izâh ederlerdi. Bundan dolayıdır ki, ilâhlara dâir ustûrelerle, temdihkâr kahramanlara müteallik menkabelerden mürekkep gâyet zengin bir şifahî edebiyatları vardı. Bu şifahî edebiyatı tahlîl edecek olursak görürüz ki, Eski Türkler'in ustûrelerle düşünen derin bir felsefeleri, timsâllerle ifâde edilen doğru bir sosyolojileri vardı.

İçtimâî inkılâpların en ehemmiyetlileri «yeni bir il'in teşekkülü», «bir il'in esârete düşmesi», «bir il'in yeniden istiklâl nâil olması» gibi hâdiselerdi. Bir il'in teşekkülü, büyük bir mefkûrenin halkın ruhundan infilâk etmesine bağlı idi. Eski Türkler, mefkûreyi gökten inen bir «Altun Işık» sûretinde tasavvur ederlerdi. Bu semâvî nûrun ruhlarla izdivâcından, ilâhî kudsiyete mâlik, yeni bir cemiyet vücûda gelirdi. Bazan bu nûr B ö g ü H a n ile O ğ u z H a n için vâki

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 10, 6 Zi'l-Ka'de [13 Zi'l-Hicce], sene: 340 (30 Temmuz [7 Ağustos]), sene: 338, sayfa: 6a-11b: **Dergâh**, yıl: II, cild: IV, sayı: 42, tarih: 5 Kânûn-ı Sânî 339, s. 83b - 85a.

Bu makâle birkaç ay evvel «Yenigün» gazetesinde intişâr etmişti. Taallukuna binâen biraz ta'dil ile bu silsileye katıldı (Z.G.).

olduğu gibi, bir genç kız sûretine temessül ederdi. Bazan Alan Koa Hatun için vâki olduğu veçhile bir güzel delikanlı şekline girerdi. Bazan da bir boğa, bir kurt, bir köpek, bir arslan, bir kuş kılığına girerek, prensler yahut prenslerle muâşaka ederdi. Bazan da bir ırmağın suyunda tecceli ederek, temas ettiği kadınları gebe bırakırdı. Mamafih, «Altun Işık», bu velûdiyeti her zaman hâiz değildi. Senenin muayyen bir ânı vardı ki bunun içinde «Tabiî Aşk» galeyân hâlinde bulunurdu. İşte bu aşk çağı esnâsında idi ki «Altun Işık» zikrettiğimiz sûretlerden birinde tecellî ederek, lâhûtî bir muâşaka ile bir ilin teessüsüne bâdi olurdu.

Meselâ Sağın Han'ın[26] kerîmesiyle kırk câriyesi bir gece sabaha doğru kıra çıkmışlardı. Bir ırmağın yanına geldiler. Suların altun gibi parladığını gördüler. Hepsi parmaklarının ucunu bu suya batırdılar. Meğer «Aşk Gecesi» imiş. «Altun Işık»la bu temâstan hepsi gebe kaldılar. Hakan bu kızları günahkâr zannederek kırkını da Köğmen Dağı'na nefyetti. İşte, Kırgızlar orada bu kırk kızdan türedi.

Eski Türkler, «yeni bir ilin teşekkülü»nü mucizevî bir sûrette izâh ettikleri gibi, «bir ilin esârete düşmesi»ni de, yine mucizelerle tefsir ediyorlardı. Bu ilin düştüğü felâketten kurtularak tekrar istiklâline nâil olması için de yeniden bir mucizeye mazhar olması, «Altun Işık»la yeniden temâs etmesi lâzımdı.

Dokuz Oğuz An'anesi'ne göre, eskiden Oğuz Cemiyeti, hükümetsiz, töresiz, hakansız bir boylar kümesinden ibâretti. Bu boylar, bir gece, gökten bir nur sü-

---

26) Bu hanın adı Manas olmalıdır. Bk. Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 503.

tununun yer üzerine indiğini gördüler. Bu «Altun Işık»tan bir Çam ağacı gebe kalarak beş şehzâde doğurdu. Bunların en küçüğü olan B ö g ü H a n «Yabguluk»a intihâb olundu. Bu sûretle, Oğuz İli, mucizevî bir sûrette teessüs etti. Gökten inen nur sütunu, yer yüzünde tahaccür ederek Yeşim Taşı'ndan bir kaya vücûda getirmişti. Bu kayaya, «Kutlu Dağ» adını verdiler ve millî harsın timsâli gibi mukaddes tanıdılar. Beyazlara bürünmüş, ak sakallı bir ihtiyar, B ö g ü H a n'ın rüyâsına gelmiş, bu kayaya hürmet gösterdikleri müddetçe Oğuzlar'ın hâkimiyette kalacaklarını haber vermişti. Filhakika, Oğuzlar bu timsâle hürmet ettikleri müddetçe büyük bir devlet hâlinde yaşadılar. Fakat, Y ü-l u n T e g i n adlı bir han, oğluna aldığı Çin Fağfuru'nun kızına mukabil, bu târihî yadigârı Çinliler'e hediye etti. Çinliler, bu kayayı parçalayarak, arabalarla memleketlerine taşıdılar. Bu sûretle kuvve-i kudsiyeden mahrûm kalan Türkler, dağlardan, taşlardan ve hattâ hayvanlardan, memedeki çocuklardan «Göç, Göç, Göç!» diye hiç susmayan bir ses işitmeğe başladılar. Bir anda bütün sular kurumuş, bütün yeşillikler sararmış, havanın rengi matemî bir kasvete bürünmüştü. Oğuzlar, artık bu ülkedeki «Yer Su» perilerinin kendilerini istemediğini, «Göç!» emriyle buradan koğulmakta olduklarını anlayarak üç bölüğe ayrıldılar. Bir bölüğü Beş Balık'a giderek Uygurlar'a hâkim oldular. Dokuz Oğuz Devleti'ni teşkîl ettiler. Bir bölüğü bozkırlara dağılarak çobanlıkla yaşadılar. Bir bölüğü de ormanlara çekilerek avcılıkla ömür sürdüler.

Selçûkîler'le Osmanlılar'ın ecdâdı olan Oğuzlar, bu millî felâketi başka şekilde hikâye ediyorlar: Oğuzlar'la Tatarlar dâimî sûrette muhârebe ederlerdi. Fakat galebe dâimâ Oğuzlar'da kalırdı. İ l h a n adlı mefkûresiz bir hakanın devrinde Tatarlar, sâir komşu mil-

letlerle gizlice ittifâk ederek Oğuzlar'ın üzerine baskın yaptılar. Oğuz'u umûmiyetle kılıçtan geçirerek Oğuz Soyu'na nihâyet vermeğe çalıştılar. Fakat, Tanrı onları bu hâinâne fikirlerinde muvaffak etmedi. İ l h a n'ın oğlu K a y a n (K a y ı) ile birâderzâdesi N ü k ü z[27] nişanlılıları olan iki kızla berâber bir dağa kaçtılar. Orada gizli bir yol bularak her tarafı yüksek dağlarla kuşatılmış meçhûl bir ovaya indiler. Dışarı çıkmak için hiçbir kapısı olmayan bu gizli yurdun adı Ergenekon'du. Burada her türlü yemiş ağaçları, fâideli hayvanlar, nebatlar, madenler mebzûldü. Bu iki çiftten doğan Yeni Oğuz İli Ergenekon'dan dışarı çıkmağa, düşmânlarından intikam almağa niyet ettiler. Fakat Oğuz İli «Kut»unu («kuvve-i kudsiyesini»), kaybettiğinden bu sihirli dereden çıkmağa bir türlü yol bulamıyorlardı. Yeniden hürriyete, istiklâle mâlik olmak için yeni bir mûcizeye ihtiyaçları vardı. Bay Ülgen onları yeniden mükâfaata mazhar etmeli, yeniden himâyesi altına almalıydı. Nihâyet Bay Ülgen bu kavmi inâyetine lâyık gördü: Bir gün maden arayan bir demirciye bir «Bozkurt» gösterdi. Yolun önünü büyük bir kaya kapamıştı. Demirci, bu kayanın demir madeni olduğunu anladı. Bu kaya âdetâ Ergenekon'un demir kapısıydı. Demirci odunlar yığarak bu kayayı eritti. Yol açılınca önde «Bozkurt» olmak üzere, «Ergenekon»daki Oğuzlar demircinin dâvetiyle bu yoldan geçtiler. Yeryüzüne çıkarak düşmânlarından intikam aldılar. «Bozkurt», K u t l u M a r a l adlı bir prensesle izdivâç ederek, Yeni Oğuz Sülâlesi'ni vücûda getirdi. Oğuzlar, demircinin hâtırasını tebcîl için, her sene «Ergenekon» dan çıkılan günde, millî bir bayram yaparlardı. Bu bay-

---

27) Bu efsane ve kahramanların adları hakkında bk. B a h a - e d d i n Ö g e l, a.g.e., s. 62.

ramın mukaddes âyini, Hakan'ın kendine mahsûs demir ocağında, kızgın ateş hâline getirilen bir demir parçasını, altun örs üzerine koyarak, altun çekiçle döğmesiydi. Bu âyinden sonra, meserretli oyunlar, şetâretli koşular yapılırdı.

Oğuzlar'ın naklettiği bu «Kurtuluş Menkabesi»ni, Gök Türkler başka sûrette, Kanglılar başka sûrette hikâye ederler. Göktürkler'e göre, düşman bütün Türkler'i kılıçtan geçirmiş, yalnız kollarını, bacaklarını kestiği bir şehzâdeyi, sağ bırakmış. Dişi bir «Kurt» bu şehzâdeyi mağarasına götürerek ondan on oğlu olmuş. Bunların onuncusundan Göktürkler türemiş. Gök Türkler bu «Kurt Hâtırası»nı tebcîl için, mızraklarının başında altundan bir «Kurt Başı» bulundururlardı. İlhan'ın otağı önünde de bir «Kurt Başı»nı hâmil bir sütun rekzederlerdi. Hakanın iki tarafında «Börü = Kurt» adlı genç şâtırlar yürürdü.

Kanglılar'a göre, Hun hakanlarından birisi, gâyet güzel olan iki kızını, yalnız ilâhlara lâyık gördüğü için, bir dağdaki kuleye hapsetmiş. «Altun Işık», «Kurt» şekline girerek kulübeye gitmiş ve küçük kızla izdivâç ederek «Kanglı İli»ni vücûda getirmiş.

Kara Kırgızlar'ın husûsî adları «Börütler» dir ki «Kurtlar» mânâsınadır. Kırgızlar'dan bir tâife, kendi illerinin kızıl bir «Köpek»le bir prensesin izdivâcından hâsıl olduğuna itikad ederler. Oğuzlar'ı ikinci bir felâketten T e p e g ö z beliyyesinden kurtaran da B a s a t adlı bir gençtir. Bu genç çocukken, bir gece göçü esnâsında kaybolmuştu. Dişi bir «Arslan» bunu mağarasına götürerek emzirmiş, büyütmüş, sonra babası bu insan şeklindeki «Arslan»ın kendi kaybolan oğlu olduğunu anlayarak, onu ele geçirmiş terbiye etmiş. İşte, bu «Arslan Yavrusu» kahraman, Oğuzlar'ı T e p e-

g ö z'ün istibdâdından kurtarmış[28]. Diyârbekir burçlarında, câmi duvarlarında gördüğümüz, boğa üzerindeki arslan, işte bu arslandır. Selçûkîler, B o ğ a ç'ın boğa'ya galebesiyle, A r s l a n'ın T e p e g ö z'e galebesini birleştirerek bu tasviri icâdetmişlerdi. Bu tasvir, Selçûkî Oğuzları'nın millî timsâli idi. «Şîr u Hurşîd» nişânını da İran'a yâdigâr bırakan Selçûkîlerdir. Güneş sûretindeki kız, eski Türkler'in «Gün Ana», «Gün Hanım» adını verdikleri esâtirî bir timsâldir; onu kılıcıyla müdâfaa den arslan da, A r s l a n B a s a t' tır.

Eski Türkler'in bu şâirâne temsîlleri bugünkü içtimâiyyât ilminin keşiflerine tevâfuk ediyor.

Milletlerin büyük felâketler, yahut muzafferiyetler esnâsında yaşadıkları buhrânlı ve galeyânlı bir devir vardır ki buna A u g u s t e C o m t e adını veriyor. İstikbâlin kâşifi ve mimârı olan büyük mefkûreler, ancak böyle müstesnâ bengâmlarda doğar. Bu zamanlarda ferdî ruhlar, şahsiyetlerini kaybederek içtimâî şahsiyet içinde fâni olurlar. Bütün fertler, şiddetli bir aşka tutulmuş gibi, hayatlarını mefkûre uğruna fedâ etmek isterler. Türkler'in «Aşk Çağı» dedikleri «mucize saati» işte bu yaratıcı devreden ibârettir. Bu yaratıcı devrededir ki «mefkûre» içtimâî vicdândan bir altun ışık sûretinde infilâk eder ve iptidâ en ziyâde hassas olan güzide bir ruhta parlayarak onun vâsıtasiyle bütün millete yeni ruhu aşılar.

Bu buhranlı hayat geçtikten sonra, «mefkûre» kendisine uygun olan yeni kıymetleri inşâ, yeni müesseseleri binâ etmekle meşgûl olur. Bu sükûtlu faaliyet devresinde de A u g u s t e C o m t e «Teşkilâtçı

---

28) Bu hikâye için bk. M u h a r r e m E r g i n, **Dede Korkut Kitabı, Metin-Sözlük,** s. 85-92.

Devre» adını veriyor. «Mefkûre»den doğan bu millî kıymet duygularının, millî fikirlerin ve müesseselerin mecmûu «millî hars»ı vücûda getirir. «Altun Işık»ın tahaccür etmesinden «Kutlu Dağ» teşekkül ettiği gibi, «mefkûre»nin tecessüd etmesinden de «millî hars» meydâna gelir. Bir cemiyet millî harsa hürmet ederek, ecnebilerin körükörüne mukallidi olmaktan içtinâb ettikçe, teâlî eder ve kendi harsı dâhilinde tekâmül eder. Bu cemiyet millî harsına kıymet vermemeğe başladığı andan itibâren de sukûta başlar ve dejenere olmaya mahkûm olur. Mefkûresiz bir hakanın «Kutlu Dağ»ı ecnebîlere satması, millî harsı, millî istiklâli satmaktan başka birşey değildi. Eski Türkler «Göç» ve «Ergenekon» gibi felâketlerinin sebebini bu gibi büyük günâhlarda görüyorlardı. Bugünkü İçtimâiyâtçıların vâsıl oldukları ilmî neticeler de bu merkezdedir. Bir cemiyet perişân olduktan sonra yeniden kendini toplayabilir mi? İçtimâiyâtçılara göre, yeni bir «mefkûre»nin doğması, ölmüş cemiyetleri bile yeniden hayata getirebilir. Eski Türkler'e nazaran «Altun Işık»la yeniden temâsa gelmek, Türkler'i «Ergenekon»la T e p e g ö z' den kurtarmağa kâfi gelmişti.

Bu esâslar malûm olunca, Türkler'in üçbin senedenberi, dünyânın her tarafında büyük devletler teşkîl etmesinin ve bunlardan bir kısmı dağıldıkça, yerlerine diğerlerinin vücûda gelmesinin sırrı kolayca anlaşılır. Türkler dâimâ «Aşk Çağı»nı severler, «Altun Işık»ı ararlardı. Onlara göre, her «kara gün»den sonra bir «ak gün» vardır. Ak günün geldiğini, aşk çağının başladığını, hürriyet bayraklarından, istiklâl sancaklarından anlarlar. Türkler, hürriyet bayrağını, istiklâl sancağını kimin elinde görseler, onun «Bozkurt» yahut A r s l a n B a s a t olduğunu tanırlar. «Altun Işık»ı hangi tarafta görürlerse, oraya teveccüh ederler.

VIII

İL ve ULUS *

Şimdiye kadar tavsîf ettiğimiz Türk cemiyetlerinde, bütün fertler müstahsil idiler. Fertler gibi, boy beyleri, il beyleri de sürülerini otlatır, onların gelirleri ile geçinirlerdi. Aralarında sınıf farkları, tabakalar, kastlar yoktu. Fakat, illerin hepsini bu enmûzece mensup zannetmek doğru değildir. Bazan bir il, Türk'ten yahut Tatar'dan başka illeri, boyları, sulha nâil etmek, kan dâvâsından meneylemek için tâbiiyeti altına alırdı. M a h m u d K a ş g a r î, Kıpçak ilinin Bolaklar'ı zorla esâret altına aldıklarını, bunun üzerine bu kavmin kendi kendisine «Kara Bolak» adını verdiğini, sonradan esâretten kurtulduğunu söylüyor. «Bolak = Vulak» Türkler'inin sonraları Ulah Devleti'ni te'sîs ettiğini de D e G u i g n e s anlatıyor. Şimdiye kadar, gördüğümüz ile enmûzeçlerinde renkler gayri müsâvî tabakaların timsâlleri değildi. Bu yeni enmûzeçde ise hâkim olan ilin fertlerine «Ak Kemikler» denilirdi. Mahkûm olan kavmin fertlerine de «Kara Kemikler» denilirdi. Yukarıda gördüğümüz veçhile mahkûm olan kavim, «kara» sıfatını kendi ihtiyâriyle kabul ediyorlardı. Çünkü, bu sıfat hem mâtem alâmetidir, hem de kurtulmak ve intikam almak için dâimî bir sâiktir.

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 11, 20 Zi'l-Hicce, sene: 340 (30 Temmuz [7 Ağustos], sene: 338), sayfa: 4a - 5b.

Bundan başka, mahkûm olan kavmin teşkilât ve taksîmâtında «il», «boy» gibi aristokratik ve ahrârâne tâbirler kullanılmazdı. Bu tâbirler «Ak Kemikler»e mahsûstu. «Kara Kemikler»in aşîretlerine «Ulus», bunun kısımları olan tâifelere de «Oymak» adı verilirdi. Kölelere ve câriyelere de «kul», «kün» nâmları verilirdi. Eski Türkçelerde bu iki teşkilâtı gösteren ifâdeler az değildir. «İlini, ulusunu aldı gitti. İlini, oymağını berâber götürdü.». «İl'e, güne karşı. Yâra ağyâra karşı.» «İl'den, günden hâriç. Ne havâssın ne de avâmın kabul edemeyeceği şey.». Orhun Kitâbesi'nde de «Kara Kamık Budını» tâbiri vardır. Bir de «İlim, amanım hani?» suâli vardır ki «İlim, oyınaklarım hani?» demek olacak. Daha sonraları «İlini, aşîretini aldı gitti.», «İlden, âlemden hâriç.» gibi ifâdeler de kullanılmıştır. «İl âlem» milletdaşlarla, yabancıların mecmûu mânâsınadır.

«Uluslu İl», demokrasi ile emperyalizm'den mürekkep bir cemiyet idi. Bu enmûzecin misâllerini, Eski Yunan ve Lâtin site'lerinde, medînelerinde, görürüz. Bu medîne'lerde de vatandaş hukukuna mâlik hür «Patricii»ler, bir de buna tâbi olan «Pleps»lerle «Cliens»ler vardı. Eski Türklerde Patricii mevkiinde bulunanlar «Ak Kemikler»di. Bunların aşağısında da «Kara Uluslar» ve «Oymaklar» vardı.

Bu mürekkep cemiyetin içinde «İl zümresi» yine bir demokrasi'den ibâretti. Çünkü ilin bütün fertleri birbirine müsâvî idiler. Bunların hepsi «Halk Meclisleri»nde âzâ idiler. Vatandaşlık hukukundan mahrûm olan yalnız «Kara Kemikler»di. Emperyalizm de yalnız bunlar hakkında icrâ olunuyordu. Mamafih, bir müddet sonra, «Kara Kemik»ten olan Türkler -lisânlariyle dinleri müşterek olduğundan- yavaş yavaş «Ak

Kemikler»le kaynaşarak, onlarla müsâvî bir dereceye gelirlerdi.

Eski Türkler'de böyle fetih tarîkiyle tâbî ve metbû hâline gelen iki ilin sonradan birleşerek demokratik bir il hâline geldiği çok görülür. Meselâ Dokuz Oğuzlar, Uygurlar'a, fetih hakkı olarak, hâkim oldular. Fakat bir müddet sonra bu iki kavim hiç ayrılamayacak bir sûrette biribirine karıştılar. Şarkî Avrupa'da da Uzlar (Oğuzlar) Peçenekler'e hâkim oldular. Bu ikisinin birleşmesinden «Kuman Milleti» zuhûr etti. Kaşgar'da, Mâverâünnehr'de de Oğuzlar'ın, Kalaç, Karluk, Ağaç Eri, Kanglı gibi Türkmen kavimlerini hâkimiyeti altına aldığını görüyoruz. Fakat, bunlar az zaman sonra Oğuzlar'ın sâdece «Uygurları» («ögürleri») hükmüne girdiler. Bu müsâvîleşme bir dereceye geldi ki «Türkmen» demek «Oğuz» demek oldu.

IX

YUKARIKİ VE AŞAĞIKİ SEMÂLAR *

Cemiyetin «İl» ve «Ulus» kısımlarına ayrılması, dinde de bir inkılâp vücûda getirdi. Zirâ, cemiyette vücûda gelen her yeni zümrenin, dinde de bir timsâli bulunmak lâzımdı. Şimdiye kadar gördüğümüz ilâhlar, sulh ilâhları, il ilâhları idiler. Husûsî ilâhlar kendi zümrelerinin hâmileri, umûmî ilâhlar da umûmî tesânüdün muhâfızları idiler. Yeni enmûzeçte ise «Mükâfaat» ve «Mücâzaat»a nezâret edecek «Adâlet İlâhları» vücûda geldi.

Altaylılar'da Bay Ülgen mükâfaat ilâhıydı, onaltıncı kat gökte altundan bir tahtta otururdu. «Yayuçı» adı verilen melekleri vâsıtasiyle sevapları kaydettirir, iyi adamları «Aktu»ları göğün üçüncü katında bulunan «Ak» yâni Cennete yükseltirdi. Bu üçüncü kat gökte, her türlü av hayvanlarını, yemiş ağaçlarını muhtevî olan «Sürö Dağı» ile bir de «Süt Gölü» vardı. Yeni doğacak çocukların ruhları bu «Süt Gölü»nden alınırdı. Bay Ülgen Yayık'a emreder, o da «Yayuçı»lardan birini yeni ruhu Süt Gölü'nden alarak doğacak çocuğa götürmeğe memûr ederdi.

Aynı zamanda, arzın altında bulunan karanlık bir «Semâ» da da başka memûriyetler, vazifeler vardı. Bu yer altı semâsının da siyah bir güneşi var. Bu güneş

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 12, 27 Zi'l-Hicce, sene: 340 (21 Ağustos, sene: 338), sayfa: 5a - 7a.

siyah, korkunç nurlar neşreder. Bu semâda da siyah bir taht üzerinde oturmuş Erlik Han adlı siyah çehreli bir mâbûd var. Bu mâbûd Altaylılar'a göre mücâzaat ilâhıdır. Orhun Kitâbesi buna «Yağız Yer» adını verir. Oğuz Türkleri «Kara Yer» derler.Orhun Kitâbesi Bay Ülgen'e de «Gök Tanrı» nâmını verir. Bay Ülgen'in Yayuçı'ları olduğu gibi, Erlik Han'ın Körmös, Etker, Yaman Üsüt ilh. isimlerinde bir çok cinleri, perileri vardır .Yeni insanın dünyâya geleceğini haber alınca Erlik Han da Körmös'lerden birini gönderir. Çocuk dünyâya gelince, Yayuçı sağ tarafında, Körmös sol tarafında durur. Yayuçı sevaplarını, Körmös günâhlarını yazar. Bu insan ömrünü bitirip de vefât ettiği anda, Körmös derhâl ruhunu yakalayarak yeraltı semâsına iner. Orada Kadırgan adlı kaynar katranla dolu bir kazana bu ruhu atar, sevapları onu yükseltmeğe, günâhları katran içinde alçaltınağa çalışır. Ruh, günâhları nisbetinde bu işkence içinde kaldıktan sonra, üçüncü kat gökteki atalarının şefâatiyle, Yayuçı onu kurtarınağa memûr olur. Eski Türkler, saçlarını tıraş ederler, yalnız başlarının tepesinde bir tutam saç bırakırlardı. Yayuçı işte bu saç tutamından tutarak, ruhu dışarı çıkarır ve sür'atle uçarak semânın üçüncü katındaki akrabalarının yanına götürür. Bu üçüncü kat gökte, bütün eski Türkler'in ruhları boy boy, il il yaşarlar. Yeni gidenler de kendi illeri içine, kendi boyları arasına karışırlar. Sürö Dağı'nda avcılık ederek, ve Süt Gölü'nde sedef sandallarla engine açılarak, eğlenceler içinde yaşarlar[29].

---

29) Altay Türkleri'nin dinî inanışları için bk. W. Radloff, **Aus Sibirien (Sibirya'dan)**, Rusça'dan çeviren: Ahmet Temir, Cilt: I-II, İstanbul, 1957.

İşte görüyoruz ki, Bay Ülgen hem «Ak Kemikler»-den mürekkep olan ilin, hem de mükâfaatın timsâlidir. Zâten hâkim ilin muzafferiyeti Bay Ülgen tarafından verilmiş bir mükâfaat eseri addolunduğu gibi, «Kara Kemikler»in esâreti de Erlik Han tarafından hükmedilmiş bir mücâzaat eseri zannolunuyordu. Mahkûm kavimlerin «kara» sıfatını alması da Erlik Han'a nisbetini gösterir.

Zümrelerin «ak» ve «kara» sınıflarına ayrılmasiyle bu tasnife tâbi olan yalnız ilâhlar değildirler. Ruhlar da böyle bir tasnife tâbi oldular. Zirâ bidâyette her mevcûdun «Eş» adlı bir ruhu, bir perisi vardı. Bunlar ne «ak» ne «kara» idiler. Fakat «il» ile «ulus» ayrılınca «Çar» yahut «Sür» nâmında yeni bir ruh peydâ oldu. Bunun uğurlu olanlarına «Ak Çar», uğursuz olanlarına «Kara Çar» denilirdi. Bu kelimeler «ervâh-ı tayyibe» ve «ervâh-ı habîse» tâbirlerinin ifâde ettiği mânâlara delâlet eder.

X

İL DEVRİNDE VELÂYET-İ ÂMME *

Eski Türkler'de, «velâyet-i âmme» halka âitti. Boylarda «Halk Meclisi»nin ne sûretle teşekkül ettiğini «Teke»lerde gördük. Boylar birleşip de bir İl hâlini alınca, velâyet-i âmme «Beyler Hey'eti»ne geçti. Boy beyleri bir nevi «senato» hâlinde birleşirlerdi. Bu senatonun birleşmesine ekseriyâ şölenler, umûmî ziyâfetler vesile olurdu.

Oğuzlar'da şölende, her boy beyinin sofradaki mevkii, yiyeceği et parçası (sünüğü) muayyendi. Yemekten sonra, Oğuzlar'ın hem millî şâir ve mûsikârı, hem de kâhin ve ruhânisi makamında bulunan, «ozan», meclise gelerek «kopuz»unu çalar, Oğuznâmeler'den birini okurdu. Her boya âit kahramanların birer mefharet destânı hükmünde olan Oğuznâmeler, eski zamanlarda birer dinî menkabe mâhiyetinde idi. Bunların inşâdı, dinî bir âyin kıymetini hâizdi. Ozan, şiir ve mûsiki ile, şölen hey'etinin ruhlarını vecde garkettikten sonra, siyâsî müzâkere başlardı. «Yabgu» bu hey'etin vereceği kararları icrâ ile mükellefti. Şölende halkın büyük bir kısmı da hazır bulunduğu için, müzâkerelere zımnen halk da iştirâk etmiş olurdu.

---

* Küçük Mecmuâ, yıl: I, sayı: 13, 5 Muharrem, sene: 341 (28 Ağustos, sene: 338), sayfa: 4a - 5b.

Eski Türkler'de av'a başlamak, velâyet-i âmmeye âit bir haktı. Av mevsimi gelince, il beyi, bir sürgün avı yapardı. Bu sürgün avında ilk oku atmak hakkı il beyine âitti. Ondan sonra, veliahd, beylerbeyi ve sâir beyler rütbeleri sırasiyle ok atarlar, kaçan hayvanları vururlardı. Ancak bu resmî âyinden sonradır ki, herkes ava iştirâk edebilirdi. Ava iptidâ reisin başlaması Totemizm'den kalma bir kâidedir. Buna riâyet etmemek büyük bir cürümdü. K o r k u d A t a'ya göre, D i r s e H a n'ın kırk yiğidi, oğlu B o ğ a ç'ın kahramanlıklarına haset ediyorlardı. B o ğ a ç'ı babasına öldürtmek için bir iftira uydurdular: «Oğlun senden habersiz ava çıktı! Av avladı, kuş kuşladı.» dediler[30]. Bu hareket velâyet-i âmmenin hukukuna tecâvüzdü. D i r s e H a n, «Töre»nin muhâfazasını biricik oğlunun hayatından üstün gördüğünden, oğlunu avda öldürmek sûretiyle cezâlandırdı.

Oğuz İli'nde, beylerbeyinin her sene bir «yağma ziyâfeti» yapması da, velâyet-i âmmeye âit bir vazifeydi. S a l u r K a z a n, her sene verdiği «yağma ziyâfeti»ne Boz Ok'la Üç Ok'u berâber çağırırdı. Bir sene «yağma ziyâfeti»ne yalnız Üç Ok'u çağırdı. Boz Ok, bunu, kendi hukukuna büyük bir tecâvüz gibi telâkkî ederek, S a l u r K a z a n'a karşı isyân etti. Boz Ok'la Üç Ok arasındaki bu muhârebe **K o r k u d** [A t a] Kitâbı'ndaki onikinci Oğuznâme'nin zeminini teşkîl eder.

Eski Türkler'de, velâyet-i âmmenin, halktan bir hükümdâr sülâlesine geçmesi, dinî bir esâsa istinâd eder. Eski Türk dinine göre, zamanın gayri muayyen bazı

---

30) Bk. M u h a r r e m E r g i n, **Dede Korkut Kitabı**, s. 3-14.

anlarında «Tabiî Aşk» galeyân hâlinde bulunurdu. Bu anlara «Aşk Çağı», geceleyin olursa «Aşk Gecesi» denilirdi. Türk menkabelerine göre, «Aşk Gecesi»nde semâdan bir nur sütunu, bir «Altun Işık» inerdi. Bu «Altun Işık» bazan bir kızı, bazan bir ağacı gebe bırakırdı. Bunlardan doğan çocuk, velâyet-i âmmeyi hâiz, kutlu bir sülâle vücûda getirirdi.

XI

HAKANLIK *

Şimdiye kadar saydığımız Türk cemiyetleri, Türk ülkelerinin coğrafî bünyesine göre teşekkül etmişti. Eski Türkler bozkırlarla çevrilmiş vahalarda otururlardı. Bu vahalara «yurt», bozkırlara «çöl» derlerdi. Her vahada müteaddit ırmaklar bulunurdu. Her ırmağın boyunda bir boy ikâmet ederdi. Bir vahadaki boyların mecmûu bir «İl» i vücûda getirirdi. Birçok vahaları hâvi olan büyük ülkeler de birer hakanın idâresi altında bulunurdu. Hakanlara tâbi olan yalnız göçebe iller değildi. Serhadlarda oturan medenî kavimler de hakanlığın himâyesi ve idâresi altındaydı. «Çit» nâmı verilen serhad ülkelerde, şehirler, köyler teessüs etmişti. Umrân, refah husûle gelmişti. Hakanlar, bu çitlerde yaşayan çiftçi, san'atkâr, tüccâr kavimleri muhtaç oldukları sulh hayatına nâil eder, buna mukabil onlardan cüz'î bir vergi alırlardı. Mamafih, hakanlık yine -sülâlenin menşei olan- «Ak Kemikler»den bir ile istinâd ederdi. «Kara Kemikler» tabakasından da «Kara Uluslar»ı, Tatarlar'ı vardı. Fakat, hazinesini dolduran ve ordusunu besleyen, bilhassa Tâcik, Soğdak, Farsî, Çinli, Hind'li gibi şehirlerde ve köylerde oturan mütemeddin ahâlilerdi. Bunlara, tüccâr mânâsına olmak üzere, «Sart» denilirdi. Çinliden gayrisine, «kâ-

---

* **Küçük Mecmuâ,** yıl: I, sayı: 14, 12 Muharrem, sene 341 (4 Eylül, sene: 338), sayfa: 5b - 8a.

fir» mânâsına «Tat» adı da verilirdi. Hakanlık hem bunların iktisâdî faaliyetini himâye eder, hem komşu devletlerle ticârî münâsebetlerini tanzim ederdi. Bu serhad ülkeler ancak Türk Hakanlıkları'nın mevcûdiyeti zamanında gâyet müsterih bir hayat yaşayabilirlerdi. Başka zamanlarda, birbirleriyle uğraşan derebeylerinin zulmüne hedef olurlardı.

Hakanlar «Ak Kemikler»den mürekkeb olan kendi illerine karşı meşrûtî bir mevkide bulundukları için, hakanlık da bir nevi «Demokrasi» idi. Muayyen zamanlarda «Kurultay» toplanır, hakanı murâkabe ederdi.

Bundan başka, hakanlar kendilerini Tanrı tarafından tam bir adâletin icrâsına memûr bilirlerdi.

Hun hükümdârları kendilerine «Tanrı Kutu» dedikleri gibi, Dokuz Oğuz hakanları da «İdi Kutu» derlerdi. «İdi» kelimesi «Tanrı» mânâsınadır. Orhun Kitâbesi'nde Hakan, «Türk Milleti yok olmasın diye, Türk Milleti mes'ûd olsun diye, Türk Tanrısı tarafından gönderildiğini» bildiriyor. «Gece uyumadım, gündüz oturmadım, Türk Milleti açtı, doyurdum. Çıplaktı, giydirdim. Azı çok, fakiri zengin ettim.» diyor. «Kara Kamık» budunu bile, bu âdil hakanlarını kaybettikleri zaman «İlim, Hakanım hani? Kime ben kulluk [?] edeyim ?»[31] diye ağlardı.

Hakanlıkta «Ak Kemikler»in fevkinde yeni bir kast daha vücûda geldi: «Altun Kemikler».

---

31) «İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime il'i kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş.» (Bk. M u h a r r e m E r g i n, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1970, s. 5-6).

«Altun Kemikler», hakanın mensûbolduğu sülâle efradıdır. Bu sülâleye mensup olan erkeklere «Tigin = Prens», kadınlara «Hatun = Prenses» unvânları verilirdi. Eski Türkler'de asâlet iki taraflıydı. Binâenaleyh, baba cihetinden prensler olduğu gibi, ana cihetinden de prensler vardı. Bunlara da «İnal, Yinal» denilirdi.

Hakan, kendi sülâlesinden, yahut ilinden bir hatunla evlenmek mecbûriyetindeydi. Bu zevcenin adı da «Hatun»du. Velâyet-i âmme'nin timsâli yalnız hakan değil hakanla hatunun her ikisiydi (Hattâ Hakanın semâdaki timsâli olarak «Ay Ata» altıncı kat gökte olduğu halde, Hatunun semâvî timsâli olan «Gün Ana» yedinci kat gökte sâkindi).

Buna binâen, Hakan tek başına emirnâme ısdâr edemezdi: Bir emirnâme «Hakan emrediyor ki ....» diye başlarsa, kanunen muta' olmazdı. Mutlaka «Hakan ve Hatun emrediyor ki ....» tarzında başlaması lâzımdı. Devletlerden gelen elçileri de Hakan tek başına kabul edemezdi. Hakan sağda, Hatun solda oturdukları hâlde, elçi her ikisinin huzûruna birden girmek mecbûriyetindeydi.

İl devrinde yabgunun, tudunların zevceleri yalnız kendi iline mensup bir tek zevceden ibâretti. Hakanlık devrinde, Hakan, başka kavimlerden teb'aya mâlik olduğu gibi, başka kavimlerden zevcelere de mâlik olabilirdi. Fakat, bunlara «Hatun» unvânı verilemezdi. Hattâ başka bir devletin hükümdâr sülâlesine mensup kadınlardan olsa bile «Hatun» unvânını alamazdı. «Hatun», her hakanlıkta kendi sülâlesinden olan prenseslerin unvânıydı. Hakanın hâriçten alacağı zevce, Çin prenseslerinden ise «Konçuy» unvânını alırdı. Başka kavimlerdense «Kuma» tesmiye olunurdu. «Kon-

çuy», «Hatun»dan bir derece aşağıydı. «Kuma» da «Konçuy»un dûnundaydı. Bir hakanzâde hakan olabilmek için de, anasının «Hatun» olması şarttı. Zirâ, Türkler'de asâlet iki taraflıydı. Hem baba cihetinden, hem ana tarafından asîl olmayan, asâletli sayılmazdı. Asîl olmak, o devirde mutlaka hem ana hem baba cihetinden ilden olmağa mütevakkıftı. Bugün Hîve Türkmenleri'nde, bir kız, hem babası, hem anası Türkmen olmayan bir erkeğe varmaz. Özbekler ise Saltanat hayatı geçirdiklerinden, Osmanlılar'da olduğu gibi, ananın asâletini aramazlar. İran'ın şimdiki[32] Kaçar Sülâlesi'nde şehzâde olabilmek için mutlaka anasının da Kaçar prenseslerinden olması lâzımdır. Eski hakan saraylarında, «kuma»lar, hakîkî zevceler mâhiyetinde değildi. Çünkü bunlara kendi oğulları «Anne!» diye hitabedemezlerdi. «Hatun»a «Anne!» diye çağırırlar, kendi annelerine «Teyze!» diye hitap ederlerdi. Bu «kuma»ların çocukları mirâsa da iştirâk etmezlerdi. Bunlara babaları tarafından cüz'î mikdar mal verilirdi. Meselâ Çingiz Han'ın «kuma»lardan doğmuş birçok oğulları vardır ki isimleri bile mârûf değildir.

---

32) Ziyâ Gökalp bu satırları yazdığı zamanlarda, 1922' de, İran'da hâkimiyet Türk soyundan gelen «Kaçar Sülâlesi» nin elinde idi. «Şimdiki» tâbirinden maksat, makalenin yazıldığı devredir.

XII

HAKANLIK TEŞKİLÂTI *

Hakanlık'ın tabiî kumandanlariyle emîr'leri «Altun Kemik»lerdendi. Soyda büyük olan «Tigin» hakanın veliahdi idi. Bu, ekseriyâ hakanın küçük birâderi, bazan oğlu, bazan dā birâderzâdesi olurdu. Osmanlılar'da pâdişahlığın soyda büyüğe kalması bu an'anenin devâmıdır. (Avrupa'lılarda ve Mısır âilesinde hükümdârlık evde büyüğe intikal eder).

Veliahd, hakandan sonra en büyük âmirdi. Orduya kumanda eder, işleri idâre ederdi. Hakan sağ kola kumanda ettiği zaman, veliahd sol kola kumanda ederdi. Veliahde sâdece «Tigin» yahut «Kül Tigin» unvânı verilirdi.

Hakandan sonra, «Hatun» yine melîkelikte devâm ederdi. Binâenaleyh, yeni hakan eski hakanın oğlu değilse, bununla izdivâç etmek mecbûriyetindeydi. Bazan bu evlenme ismî bir izdivâçtan ibâret kalırdı. Bu kabîlden olan zevc'e «Er Ad», («ismen zevc») nâmı verilirdi.

Hakana tâbi olan muhtâr Türk illerinin başında yine eski yabguları kalırdı. Hakan, aynı sülâleden tâyin etmek şartiyle, bu yabguları değiştirebilirdi. Yabgulara nezâret etmek üzere, her ile, sülâleden bir

---

* **Küçük Mecmuâ,** yıl: I, sayı: 15, 19 Muharrem, sene: 341 (11 Eylül, sene: 338), sayfa: 3a - 5b.

«Şad» yahut «Şâne» tâyin edilirdi. «Şâne» kelimesi, ta'rîb edilerek «Şahne» hâline konulmuştur. Halbuki «Şane» Bozkurt'un Moğolca unvânı olan «Börte Şane = Börteçine» tâbirinde «Kurt» mânâsınadır.

Bozkurt Sülâlesi'ne «Şâne Sülâlesi» derlerdi. Bu sebeple Oğuzlar, sülâleden olmak üzere, illere tâyin edilen komiserlere «Şâne = Şahne» derlerdi. Göktürkler'in de âile ismi «Şad» idi. Bu da Çinliler'e göre «Asena = Kurt» mânâsınadır. Göktürkler'de de yabguları kontrol eden vâli-i umûmilere «Şad» unvânı verilirdi. Şad'lardan sonra «Pad»lar yahut «Pıd» beyleri gelirdi. Bunların da «Altun Kemikler»den olduğu anlaşılıyor. Büyük Divân'da şadlarla padlar sağ kolu teşkil ederlerdi. Bunlardan başka «Ak Kemikler»den de Kül İrkin, Tarhan, Yabgu, Tudun, Buyruk, Tamgacı, Kam, Sübaşı, Atasagun gibi reisler vardı.

«Kül İrkin», «Ak Kemikler»den olan ve onları temsîl eden bir vezirdi. «Tanhanlık», en büyük ruhânîlere, yahut büyük hizmetler ifâ etmiş kimselere verilen bir rütbedir ki, ileride teşrîh edilecektir. Hakan divânındaki Tarhanlar, bizdeki Kazaskerler mevkiindeydi. «Yabgu» ile «Tudun» bildiğimiz il ve boy reisleriydi. Onlar şimdi illerine ve boylarına riyâsette devâm etmekle berâber, başlarında «Şad» yahut «Şâne» unvânlı komiserler bulunurdu.

«Buyruklar», iki kısımdı:

1) İç Buyruklar, ki eski Osmanlı teşkilâtındaki İç Ağalar'a muâdildir.

2) Dış Buyruklar, ki eski teşkilâtımızdaki Dış Ağalar'a mütenâzırdı.

«Tamgacı» , Nişancı mevkiinde idi.

«Kamlar», Müneccimbaşı mevkiindeydiler.

«Sübaşı», Askerbaşı mânasına olup, Osmanlılar'daki Ocak Ağası'na muâdildi.

«Atasagun», Hekimbaşı mevkiindeydi.

Orhun Kitâbesi'nde Dîvân şu sûretle tavsîf ediliyor: Sağda şadlar ve pıd beyleri, solda tarhanlar ve buyruk beyleri. Bu iki tabaka emîrlere hitap edilmediği zamanlarda da başka tâbirler kullanılırdı. M a h m u d K a ş g a r î'nin beyânına nazaran «Altun Kemikler»e mensup prenslerle prenseslere «Altun Tarım»[33] diye hitap edilirdi. «Ak Kemikler»e mensup beylere de «Terken»[34] diye hitap edilirdi.

Bunlardan başka «Kara Kemikler»den, hattâ Tatlar'dan da beylik mevkiine çıkanlar bulunabilirdi. Meselâ M a h m u d K a ş g a r î'ye göre Y u ğ r u ş, Farsîler'den olan kara vezirdi[35]. Buna yaz günlerinde gölgelenmek için siyah bir kubbe verilirdi. (Ak Kemikler'in otakları, ak, Altun Kemikler'inki altundandı. Kara Kemikler'in çadırı da kara idi). Kubbe vezirlerinin Türk Teşkilâtı'nda gâyet eski olduğunu bu sûretle görüyoruz.

Bundan başka vezirlerin de üç çeşit olduğunu görüyoruz:

---

33) Bk. **Divân**, I, s. 396.

34) Bk. **Divân**, I, s. 376, 441.

35) «Yuğruş» : Halk arasından vezirlik derecesine çıkanlara verilen unvân olup, **Divân**'da bunun «Farsîlerden olması» gibi bir mecbûriyet de zikredilmemektedir. Yuğruş'un hakandan bir derece aşağıda olması, görevin ehemmiyeti icâbı aksine, Türkler'den olmasını gerektirmelidir (Bk. **Divân**, C. III, s. 41).

1) Veliahd = Kül Tigin, «Altun Kemikler»i temsîl eden bir vezirdir ki Sadrâzam mevkiinde idi.

2) Kül İrkin, «Ak Kemikler»i temsîl eden,

3) Yuğruş da, Tatlar'la «Kara Kemikler»i temsîl eden bir vezirdi.

Musevî olan Hazar Hakanlığı'nda, Müslüman «Aras İli» hakanın gönüllü askeri idi. Vezir de bu ilden olmak gerekti. Hazar Devleti'nde, Hakan, idâreye karışmazdı. Şahsı kutlu olduğundan, tekinsizliği halkı çarpmamak için, sarayında gizlenmek, kimseye görünmemek mecbûriyetindeydi. Devlet işini Bilik [= İlik] adlı bir bey idâre ederdi. Kuraklık, mağlûbiyet, zelzele gibi bir millî felâket zuhûr etse, halk bunu hakanın uğursuzluğuna atfederek, idâmını beyden isterlerdi. Bey, arzularını is'af eder, yahut bir bahane ile hakanı tehlikeden kurtarırdı. Hazarlar'da yedi tane kadı vardı. İkisi Mûsevî, ikisi Müslüman, ikisi Hıristiyan, biri de Ruslar'a mahsûs olup putperestti. Müslüman olan «Aras İli», hakanlığın askerî hizmetini şu şartarla kabul etmişti: Câmileri hadd-i ilticâgâh hakkına mâlik olacak; kendileri Müslümanlarla muhârebeye sevk olunmayacak; vezir kendilerinden bulunacak; iki kadıları bulunup, husûsî hukuk-ı medeniyetlerine müdâhale edilmeyecekti. Bu imtiyâzların bir nevi «Tarhanlık» olduğunu ileride göreceğiz. Görülüyor ki kapitülâsyonları ilk defa kabul eden Hazarlar'dır. Osmanlılar da bu kabîl imtiyâzları patriklerle ecnebî sefirlerine vermişlerdi. Eski Türkler'de «Kara Kemikler»le «Tatlar» «Yuğruşluk» ve sâir mansıblara nâil olmakla gitgide asalet sahibi olurlar, «Ak Kemikler» sırasına geçerlerdi.

XIII

İLHANLIK *

«İlhan», «Hâkânü'l-Havâkîn = Hakanlar Hakanı» demektir. İlhan'a «İlik Han» unvânı da verilirdi. İlhanlığın teşekkülündeki sebebi de coğrafî vaziyette bulabiliriz. Türkler'in Mançurya'dan Macaristan'a kadar yaşadıkları geniş Turan Kıt'ası, umûmî bir zapturapta muhtaçtı. Zirâ, buradan Çin-Bizans ticâret yolu geçtiği gibi, bu kıt'ada yaşayan kavimlerin ekserisi Türk Irkı'na mensuptu ve bu ülkeleri birbirinden ayıran dağlar, ırmaklar, denizler de yoktu. Bu şerâit dâhilinde, dininin esâsı sulhçuluk ve birleşmecilik olan bir ırk, elbette sulh ve devlet dâiresini, yalnız il ve hakanlık sahasından ibâret bırakamazdı. Bu sulhçülüğü, «bütün Türkler'i ihtivâ eden büyük bir Türk Devleti» vücûda getirmeğe kadar ilerletmek mecbûriyetindeydi. Târihin karanlık devirlerinde İskitler'in ve Masacıtlar'ın, Sakalar'ın siyâsî râbıtalarını iyice bilmiyoruz. Fakat, târihin aydınlık devrinde, iptidâ Hiung-nu'lar, bütün hakanlıkları, bütün illeri, bütün boyları birleştirerek bir «İlhanlık» vücûda getirdiler. Sonra «İlhanlık» bunların elinden çıkarak, Tatar uruğuna mensup Avarlar'a geçti. Avarlar'dan Göktürkler'e, onlardan Oğuzlar'a, Oğuzlar'dan da «Hakaz» adlı Kırgızlar'a geçti. Daha sonraları Hıtaylar'a, Altun Hanlar'a, Ç i n g i z

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 16, 26 Muharrem, sene: 341 (18 Eylül, sene: 338), sayfa :3b - 6a.

H a n Moğolları'na, en sonra T i m u r l e n g Türkleri'ne intikal etti.

«İlhanlık»ı vücûda getiren kutlu il'e «Gök» unvânı verilirdi: Gök Türkler, Gök Moğollar gibi. M a h m u d K a ş g a r î'ye göre Kaşgar Hakanlığı'nın sancağı Erguvânî[36] olduğu gibi, Osmanlılar'da da Sipâh'ın bayrağı Kızıl'dı. Halbuki «İlhanlık»ın sancağı Kızıl değil, Gök rengindeydi. Demek, «Kızıl Sancak» «Hakanlık»-ın alâmeti olduğu gibi, «Gök Sancak» da «İlhanlık»ın bir timsâliydi.

İlhanın maiyyetindeki hakanlarla münâsebeti, baba ile oğulları arasındaki münâsebet gibidir. İlhan, hakanları evlâtlığa kabul ederek, onlara birer ad verirdi. Ç i n g i z H a n, Kaşgar hakanına İ l i k T ü r k m a n, Nayman hakanına C i r a k [?] unvânlarını vermişti.

Hakanlar, maiyyetlerindeki yabguların manevî babaları hükmündeydiler. Yabgular da tudunların manevî babaları idiler. Demek ki hükümdârlar arasında pederâne bir silsile-i merâtib mevcûddu. Göktürkler'de İlhan'a «İlterez» yahut «İlterer», Hatuna da «İl Bilge» unvânları verilirdi. Birincinin mânâsı «devleti yaşatan», ikincisinin mânâsı «devleti bilen»dir.

Hiung-nu'ların ilhanı Çin imparatoruna şu sûretle nâme yazardı: «Gök ile yer'in doğurduğu, güneşle ayın tahta çıkardığı büyük Türk hükümdârı, Çin imparatoruna ihtirâmla arzeder ki......»

İlhanın vefâtında yapılan büyük «Yuğ = Mâtem» merâsimine, bütün hakanlar ya bizzat yahut murah-

---

36) Divân'da «Erguvânî» renk olarak bulunmamaktadır. Buna mukabil «Al» vardır (Bk. Divân, C. I, s. 81).

haslar göndererek iştirâk ederlerdi. Müteveffâ nâmına bir «Bark = Mâbed» yapılır, bir de «Mengütaş» dikilir, üzerine kahramanlıkları yazılırdı. Dost hakanlardan birisi yuğa riyâset etmek üzere «Balbal»[37] intihâb edilirdi. Her ilden gelen «Sığıtçılar = Ağlayıcılar» ile «Yuğcular = Tâziyeciler» nevhâ ederlerdi. Orhun Kitâbesi'nde Çin Devleti'nden, Kırgızlar'dan, Türkeşler'den, ilh. murahhaslar geldiğini görüyoruz. Türkeş murahhaslarının unvânları O ğ u z T a m g a ç ı ile M a k a r a ç T a m g a ç ı'dır. Kırgız Hakanı'nın da bir yuğda «Balbal» olduğunu görüyoruz.

Hakanın, Hatunun saray çadırlarına «Ordu» nâmı verilirdi.

İlhan'ın otağı altundan olduğu için, bazan da Altun Hanlar'da ve B a t u H a n Sülâlesi'nde olduğu gibi, «Altun Ordu» adını alırdı. Hakanlık ise, Ejderhan Devleti'nde olduğu gibi, «Ak Ordu» adını alırdı. İlhan'ın pâyitahtına «Ordu Kend» nâmı verilirdi. Mamafih, bu gibi unvânları hakanlar da taklîd ettiklerinden, ekseriyâ iki enmûzeç arasında müşterek gibidir.

Câmiü't-Tevârîh'e göre «İlhanlık» hangi ilde, hangi urukta ise, bütün diğer uruklarla iller kendilerinin de o cinsten olduklarını iddiâ ederlerdi. Hiung-nu'ların ilhanlığı devrinde, her kavim kendisini «Hun = Kun» sayardı. Meselâ Avrupa'ya giden «Sabir = Suvar» Tatarları, orada «Hun» adını aldılar.

İlhanlık Avarlar'a geçince, her il, Avarlık iddiâsında bulunmağa başladılar. Meselâ Göktürkler tara-

---

37) «Balbal», «yuğa riyâset eden kişi» değil, «ölünün mezârı başına dikilen, hayatta iken öldürdüğü düşman heykelidir.» (Bk. M u h a r r e m E r g i n, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1970, s. 89).

fından Mâverâünnehr'den çıkarılan «Ak Tele = Kalaç» Türkleri de Avrupa'ya geçtiklerinde Avarlık iddiâsında bulundular ve hükümdârlarına «Varhuni = Avar Hanı» unvânını verdiler. Sonraları İlhanlık Göktürkler'e geçince, bu nâm bütün Turân illerinin umûmî unvânı oldu. O zaman, garbdaki iller «Türke benzeyen» mânâsına «Türkeş» ve «Türkmen» adlarını aldılar. İlhanlık Oğuzlar'a geçtikten sonra Çingiz Han, nesebini Oğuzlar'a ve Kayılar'a raptetti. Daha sonra İlhanlık Moğollar'a intikâl edince, Türkler'e de Moğol denmeğe başladı. Meselâ Hindistan'daki Büyük Moğollar hâlis Türkmendiler, Moğollukla ırkî hiçbir alâkaları yoktu. Bununla berâber târihte «Büyük Moğol» adını aldılar. O hâlde illerin mensûb oldukları kavimleri ve urukları tâyinde son derecede ihtiyât etmelidir. Zâhirî isimlere, siyasî unvânlara, bakmamalıdır.

İlhanlık da menşei olan Hakanlık'a istinâd etmekle berâber, kurultayın murâkabesine tâbi idi. Binâenaleyh, bir imparatorluğa benzemezdi. Menşeinde bulunan demokrasi, Halk Hükûmeti mâhiyetini tamâmiyle kaybetmemişti.

XIV

SULTANLIK *

Türkler bir ülkeye ya «göç», yahut «akın sûretinde giderlerdi. Göç sûretinde gittikleri zaman, il de «Ordu» ile berâber gitmiş olurdu. İl, her ihtiyâcını sürüleriyle tatmin eden müstahsil bir cemiyetti. Binâenaleyh, yeni gidilen ülkede, çobanlığa, çiftçiliği de ilâve ederek, yine müstahsil sûrette yaşardı. Akın sûretiyle gidildiği zaman, «alplar» yahut «beyler» yalnız kendi «buyruk»larıyla, yiğitleriyle, cılasınlarıyla giderlerdi. İl berâber gitmezdi. Yalnız ordu giderdi. Ordu, müstehlik bir cemiyetti. Bu iki türlü muhâceret'in birisi Avrupalılar'ın «istimâr»ına, ikincisi «istimlâk»ına benzerdi.

Filhakika, bir ülkeye göç sûretinde gidildiği zaman, orası bir Türk «müstamere»si olurdu. İl, şehirlere, köylere yerleşir, ziraatla, sanayi ile, ticâretle iştigâle başlardı. Yeni şekilde müstahsil bir Türk Milleti vücûda gelirdi. İşte Anadolu'da bu hâli görüyoruz. Selçûkî Oğuzları, Harizm Oğuzları, Ak Koyunlular ve Kara Koyunlular Anadolu'ya göç sûretinde, il hâlinde, geldiler. Az zamanda burasını Türk müstameresi hâline koydular. Bir ilden, bir koloni ayrılarak başka yerde yerleşince, ana il'e «Ulu İl», koloniye de «Küçük İl» [denirdi]. Türk müstamerelerini vücûda getiren işte bu küçük illerdi.

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 17, 3 Safer, sene: 341 (25 Eylül, sene: 338), sayfa: 4a - 7a.

Fakat, bir ülkeye akın sûretinde gidildiği zaman, giden yalnız beylerle askerler olduğu için, orada yalnız sarayla kışlalar yapılırdı. Türkler, burada müstehlik hayatı yaşarlardı, yâni yerli milletlerden vergi alarak geçinirlerdi. Bu sûretle Türk hâkimiyetine giren bu ülke bir «Türk Müstemlekesi» olurdu. Meselâ Osmanlılar'ın Viyana'dan Fas'a, Habeşistan'a, Basra'ya kadar fethettikleri ülkeler hep müstemleke hâlinde kaldı. İl hâlinde gidilmediği için, hiç birisinden bir «Türk Müstameresi» doğmadı. Bu sebepledir ki, bugün, Türkiye Devleti, Selçuk, Harizm ve Ak Koyunlu Oğuzları'nın istimâr ettikleri ülkelere inhisâr etti. Osmanlılar'ın fethettikleri ülkeler hep elden çıktı.

İlden doğan millî Türk devletlerine «Hakanlık», «İlhanlık», nâmlarının verildiğini gördük. Bunlar, Türk ili için fâideli oldular. Zirâ, bütün fedakârlıklarını Türk Milleti'nin mefkûreleri için, Türk'ün saadeti için ibzâl ediyorlardı. Akından doğan Türk devletlerine de «Sultanlık» nâmı verilirdi. «Sultanlık», Türk Milleti için faydalı değildi. Çünkü, bütün fedakârlıklarını, başka bir millet için ibzâl ediyordu.

Meselâ, Çin'de ilk defa merkezî bir imparatorluk teşkîl eden «Tsin = Tuhsın» Türkleri, orada Türk iline müstenid bir Hakanlık değil, kölemenlere müstenid bir «Sultanlık» vücûda getirmişlerdi. Binâenaleyh, kurdukları muazzam binâ, elli sene kadar bile pâyidâr olamadı. Bundan başka, Türkler'in Çin'e akın yapabilmelerini men' için, meşhur Çin Seddi'ni de bu Türk sülâlesi vücûda getirdi. Hiung-nu'ları da anavatanları olan «Ordos = Ordu» ülkesinden sürüp çıkardı. Demek ki Çinliler'in hatırı için kendi milletdaşlarına fenâlık yapmaktan çekinmedi. İşte bu işler hep «Sultanlık» sisteminin tabiî neticeleridir.

Bunun aksini Hiung-nu'larda görürüz. Hiung-nu'ların büyük ilhanı M e t e, yalnız Türkler'i bir «İlhanlık» sûretinde birleştirmek mefkûresini takip etti. M e t e , bir defa Çin İmparatoru'nun karargâhını muhâsara etmişti. Onu esir etmek, Çin'e tamâmiyle hâkim olmak elindeydi. Fakat, millî bir devleti, büyük bir emperyalizme tercih ettiği için, Çin İmparatoru'nun kaçmasını teshîl etti. Ve onunla âlicenâbâne bir sulh muâhedesi yaptı. Bir müddet sonra, Çin tahtı inhilâl edince, bütün Çin beyleri, M e t e'ye resmen imparatorluğu teklif ettiler. Halkçı M e t e, bu defa da, kendi milletine faydası olmayan bu yabancı tahtı kabulden istinkâf etti. Görüyoruz ki «Hakanlık» ve «Sultanlık» enmûzeçleri tâ eski zamanlardanberi Türkler arasında mevcûddu. Türkler'in Çin'de, Hind'de, Rusya'da, Macaristan'da, Eflâk'ta, Bulgaristan'da ilh. teşkîl ettikleri «Sultanlıklar», umûmiyetle Türk unsurunun bel' ve temsîl edilmesiyle neticelendi. Fakat, «Hakanlık» idâresinde yaşayan Türk illeri, umûmiyetle millîyetlerini ve lisânlarını muhâfaza ettiler. «Sultanlık», bilhassa İslâm devrinde, umûmî bir şekil aldı. Bu devirde yalnız Kaşgar Devleti «Hakanlık» tarzındaydı. Tolûnîler, İhşidîler (Ak Şad), Gaznevîler, hep «Sultanlık» tarzında olduklarından, hakikatte birer Arab yahut Acem devleti idiler. İran, Irak, Suriye Selçûkîleri de kölemenlerine istinâd ederek başka unsurlarla meskûn ülkelerde müstemlekeler teşkîl etmişlerdi. Kendi iline istinâd eden yalnız Anadolu Selçûkîleri idi. Yalnız bunlar bir «Hakanlık Hayatı», bir «İl yaşayışı» yaşıyorlardı.

Hakanlık'ta hâkimiyet il'e âittir. Tanrının kut'u, «Altun Işık»ın verdiği hâkimiyet, il'e âittir. «İl mi yaman bey mi yaman?» vecizesi, Hakanlığın tam bir «Demokrasi» olduğunu gösterir.

«Sultanlık»ta ise, hâkimiyet, Sultan'a mahsûstur. Güyâ sultan âilesi, ulûhiyet cânibinden insanları idâreye memûr edilmiştir. Sultan, «Zıllullahi fi'l-âlem, mâlik-i rikâb-ı ümem»dir. Halbuki İslâm Âleminde halîfelerde bile «velâyet-i rakabe» yoktu. Velâyet-i rakabe, keyfemâyeşâ, insanların hayatında ve emvâlinde tasarruf etmek demektir. Çünkü «mâlik-i rikâb-ı ümem» olanın, bütün insanlar köleleridir. Değil Halifeler, hattâ Hazret-i Peygamber bile, **Kur'ân-ı Kerîm** tarafından, bizim gibi bir insan olduğunu, bizden farkı yalnız kendisine vahiy gelmekten ibâret bulunduğunu bize söylemeğe memûr edilmiştir. İslâm Halifeliği de, Türk Hakanlığı da, bir «Demokrasi» olduğu hâlde, Selçûkîler ilâhî hukuka istinâd eden bu emperyalizmi nereden aldılar? Şüphesiz İrânîlerden! Selçûkîler'in ilk vâzı-ı kanunu olan vezir Nizâmü'l-Mülk **Siyâsetnâme**'sinde hep eski İran şehinşahlarının düstûrlarından bahsediyordu. Hicretin beşinci asrının ortalarına doğru İmam Mâverdî **Ahkâm-ı Sultaniyye'**yi yazarken, Nizâmü'l-Mülk de **Siyâsetnâme**'sini telîf ediyordu. Mâverdî, Hilâfeti «ashâb-ı hal' ve akdın intihâb ve umûm halkın biatiyle vücûda gelen demokratik bir hükûmet» sûretinde gösterirken, **Siyâsetnâme**, Selçûkî Âilesini, ilâhî hukuka mâlik gösteriyor, «bütün insanlar ve arâziler üzerinde velâyet-i rakabeye mâlik olduğunu» iddiâ ediyordu. Bu nehcin bidâyetini Nizâmü'l-Mülk'ten evvel Sâmânîler'de, daha evvel de Halife Mu'tasım'da buluruz. Halife Mu'tasım, ilk defa kölemen ordusunu te'sîs ederken, yalnız orduya istinâd eden, halka hiç kıymet vermeyen bir devletin esâsını kuruyordu. Mu'tasım bu usûlü eski İrânîler'den almıştı. Kölemen usûlü Mu'tasım'dan

Sâmânîler'e, bunlardan Gaznevîler'e, onlardan da Selçûkîler'e geçti.

N i z â m ü' l - M ü l k, **Siyâsetnâme**'sinde Oğuzlar'ın tecâvüzlerinden İran'ı kurtarmak için, Rum Diyârı'nda gazâyı ileri sürerek, bunları İran'dan uzaklaştırdığını ve yalnız bir milletten ordu teşkîlinin isyâna bâdi olacağını ileri sürerek bütün unsurlardan mürekkep, halîtavî bir ordu vütûda getirdiğini anlatmaktadır. Bu hiyleyi keşfeden **Âşıkpaşa-zâde Târihi**'nin müellifi, bu vak'ayı yana yakıla anlatır: «Araplar, Acemleri esâret altına almışlardı. Türkler, Acemleri bu esâretten kurtardılar. Fakat, Acemler bu iyiliğe karşı yetmiş bin hâne Türk'ü gazâya gidiniz diye Rum Diyârı'na koğdular.»

XV

TÜRK URUKLARI *

Türkler'de «boy» ve «uruk» zümreleri etnoğrafik zümrelerdir. «İl», «Hakanlık», «İlhanlık», «Sultanlık» teşkilâtları ise, siyâsî zümrelerdir. Türkler, hangi siyâsî hey'ete dâhil olurlarsa olsunlar, etnoğrafik unvânlarını dâimâ muhâfaza etmişlerdir.

«Uruk», Türkler'de en eski zümreleri gösterir. Eski Yunanlılar'a nazaran, Büyük Türkistan sahasında üç «uruk» sâkindi: İskitler, Masacıtlar, Sakalar.

1 — İ s k i t kelimesinin Türkçe hangi kelimeden alındığını ararsak, bunu «Çigit» kelimesinde bulabiliriz. «Çigit» kelimesi, Moğol şivesinde «Çigit» şeklini alır. Nasıl ki «Kayı», «Kerey», «Tele», «Uğrak», «Böri», «Mergen», «Yabaku», «Tarhan» kelimeleri, «Kayat», «Kereyit», «Teleüt», «Uyrut», «Börüt», «Merkit», «Yebekit», «Targat» şekillerini almıştır. M a h m u d K a ş g a r î'ye göre, Oğuzlar, umûm Şark Türkleri'ne «Çigil» nâmını verirlerdi. Demek ki «Çigil» kelimesi, büyük bir uruğa alem olabilecek ehemmiyetli bir zümre ismiydi. «Çegü», «keçi»[38] demektir. Binâenaleyh,

---

* «Küçük Mecmuâ, yıl: I, sayı: 18, 10 Safer, sene: 341 (2 Teşrîn-i Evvel, sene: 338), sayfa: 5b - 7b. [Bu makâlenin sıra numarası Küçük Mecmuâ'da yanlışlıkla (XIV) yazılmıştır. Halbuki (XV) olacaktır. Bu sebepten biz bir numara yürüttük.]

38) Eski Türkçede «keçi» mânâsına gelen kelime «çegü» değil, «Eçkü» dür (Bk. **Divân**, C. I, s. 95, 128; C. II, s. 14, 117, 226).

biz İskitler'in «Çigiller» yâni «Keçililer» olduğuna ihtimâl veriyoruz.

2 — Masacıt kelimesi «Büyük Çıt» mânâsınadır. Çinliler «Tele» yâni «Talaz» Türkleri'ne «Ye Na» derlerdi. Bu kelimenin «Çıt» kelimesinin aynı olduğu meydandadır. O hâlde **Asya'nın Kalbi** nâmındaki İngilizce târihin nazariyesini kabul ederek «Ulu Talazlar»ın ecdâdı [nın] Masacıtlar olduğunu farzedebiliriz. Bu sûretle «Çıtlar»ın de «Küçük Talaz» olduğu zâhir olur. «Çıt» kelimesinin de Türkçe «Çit», «Çite» ve «Çitak» kelimelerinden husûle gelmesi muhtemeldir. O hâlde Talazlar'la Çitaklar'ın aynı uruk olduğu anlaşılıyor.

3 — Sakalar'ın Hindistan'da teşkîl ettikleri devletin meskûkâtı bulunmuştur. Bu sikkeler üzerindeki resimler tamâmiyle Kırgızlar'a benziyormuş. Bu müşâbehete istinâden, yukarıda zikrettiğimiz kitab, Sakalar'ın Kırgızlar olduğunu ileri sürüyor. Biz başka bir delil ile de bu faraziyeyi takviye ediyoruz. «Saka» tâbiri eski İrân lisânındaki «sek» kelimesinden alınmıştır. «Sek», «köpek» demektir. Kırgızlar'dan bir şûbe, kendisinin menşeini bir köpekle bir prensesin izdivâcında görüyor. Oğuz Menkabesi'ndeki İt Baraklar'ın da Kırgızlar olduğu sezilmektedir.

O hâlde, eski Türkler'in üç büyük uruğunu bulduk demektir. Şimdi de bunların hangi illeri muhtevî olduğunu tedkîk edelim:

1 — Çigiller

Kadîm târihe göre İskitler'le berâber olan kavimler şunlardır: Kumanlar, Kumuklar, Kimmer (Kimek) ler. Çin târihlerinin bahsettiği Hiung-nu'lar

(Hunlar yâni Kunlar) da bu zümreye mensuptur. Göktürkler de bu zümreye mensuptur. Eski bir an'aneye göre T ü r k H a n'ın dört oğlu olmuş: Ç i g i l, B a r s a c a r, A m l a k, T u t u k. Bu kelimelerden birincisi mâlûm. İkincisi «Parslar»dır ki, sonraları «Parsak = Varsak» nâmını aldılar. Üçüncüsü «Yimekler»dir ki «Kimekler» demektir. Dördüncüsü de zayıf bir ihtimâle göre «Ötüken» kelimesinin muharrefi olabilir. Bu faraziyelere göre, Göktürkler «Ötüken, Varsak, Yimek, Çiğil» illerini muhtevî olan bir zümre olmak lâzımgelir. Uğrak, Çomul, Çaruk, Basmıl, Peçenek kavimleri de bu uruktan olmalıdır.

2 — Talazlar (Tuğrullar)

Talaz kelimesinin aslı «Tülü Kuş» yâni «Tuğrul» olabilir. Talazlar'ın merkezi Oğuzlar'dır. Uygurlar, Kalaçlar, Karluklar, Kanglılar, Kıpçaklar, Ağaç Eri kavimleri de Oğuzlar'ın üğürleridir. Bunların hepsi Talaz uruğundandır. Kalaç kelimesi doğrudan doğruya Talaz kelimesinden muharreftir. İ b n H a ld u n Hayâtıla'nın (Ak Teleler'in) Kalaçlar olduğunu tasrîh ediyor. Bunlara Yunânlılar «Eftalit», Avrupalılar «Ak Hunlar» adını verdiler. Tele, Teleş, Talas, Dili (Beğdili), Taraz, kelimeleri hep Talaz muharrefidir.

3 — Kırgızlar

Kırgızlar uruğunda Kara Kırgızlar, Kırgız Kazaklar, Başkurdlar, Kara Kalpaklar, Kara Papaklar, Kara Çaylar, Hıtaylar, Yabakular, İt Baraklar sayılabilir. Kıpçaklar Kırgız sahasında yaşadıklarından lisânca onlara benzemişlerdir. Türkçenin üç büyük lehçesi de bu üç uruğa nazaran tasnif olunur: Çigil Lehçesi, Kır-

gız Lehçesi, Oğuz Lehçesi. Dördüncü olarak bir de Yakut Lehçesi vardır ki Sibirya'nın Şimal-i Şarkîsinde oturan Yakut Türkleri'nin lisânıdır.

Talazlar büyük bir uruk olduğu gibi, bunun münkasim olduğu şûbeler de birer uruktur. Meselâ Oğuzlar da bir uruktur ki Dokuz Oğuzlar'ı ve Garbî Oğuzları muhtevîdir. Garbî Oğuzlar da memleketimize üç il hâlinde gelmişlerdir: Selçûkî Oğuzları, Harizm Oğuzları, Bayındır Oğuzları yâni Ak Koyunlular. Anadolu'daki üç Oğuz Lehçesi, bu üç ilden husûle gelmiştir.

XVI

ZÜMRE İSİMLERİ NASIL TEFRÎK OLUNUR? *

Türk zümreleri içinde, «uruk» ile «boy» etnik (= kavmî) zümrelerdir. Bunların adları siyâsî zümrelerin adları gibi, siyâsî inkılâplarla değişmez. Çigil Türkçesinde, yâni Gök Türk Lehçesinde, bu zümrelere başka unvânlar verilmiştir. Orhun Kitâbesi'nde «uruk»un mukabili olarak «budun» kelimesi, «boy»un karşılığı olarak da «oğuş» kelimesi kullanılıyor.

M a h m u d K a ş g a r î «budun» kelimesini «halk» tâbiriyle, «oğuş» kelimesini de «aşîret» tâbiriyle tefsîr ediyor.

M a h m u d K a ş g a r î'ye göre «uruk» kelimesinin asıl mânâsı «tohum»dur[39]. Bu itibârla bir tohumdan gelen insanların mecmûu bir «uruk» teşkîl eder. Yine bu lügatçiye göre «boy» kelimesi de Oğuzlar'da «halk» mânâsınadır. K a ş g a r î diyor ki: «Bir adam kendi ili içinde mensubolduğu boyla tanılır. Ona hangi boydansın? diye sorulur, o da meselâ 'Salur boyundanım' diye cevap verirse Salur boyundan olduğu anlaşılır.»

Müverrihlerimiz ekseriyâ uruk ve boy isimlerini il ismiyle karıştırmışlardır. İl, siyâsî bir hey'ettir. Kü-

---

* **Küçük Mecmuâ,** yıl: I, sayı: 19, 17 Safer, sene: 341 (9 Teşrin-i Evvel, sene: 338), sayfa: 5b-9a. [Makâlenin sıra numarası bir numara yürütülmüştür. Bk. XV. makâlenin notu].

39) Bk. **Divân,** C. I, s. 63, 64, 449 (Uruğ).

çük bir devlettir. Bu devlet ekseriyâ müessisinin adını alır: Selçuk İli, Ramazan Oğulları, Hamid İli, İsfendiyâr Oğulları, Osmanlı İli gibi. İl bazan hâkim kavmin ismini alır: Gök Türkler gibi. Bazan mahkûm olan kavmin ismini alır : Dokuz Oğuzlar'ın teşkîl ettiği Uygur Devleti, Salur Oğuzları'nın teşkîl ettiği Karluk Devleti, Bayındır Oğuzları'nın teşkîl ettiği Ak Koyunlu Devleti gibi. Bu Oğuz illeri, Uygur, Karluk, Koyunlu, illerini tâbiyetleri altına aldıktan sonra, tâbilerinin unvânını aldılar. Ak Koyunlular'da olduğu gibi, bazan bu unvâna bir «Ak» sıfatı ilâve ederek, kendilerini tâbilerinden tefrîk ettiler. Bazan da buna lüzûm görmediler. Eftalitler'in «Ak Hun» unvânını alması da bu sûretle olmalıdır. Çünkü Eftalitler de Mâverâünnehr'e gelerek oradaki Hunlar'a hâkim olduktan sonra bu unvânı aldılar.

Fakat, gâlip kavim mağlûp kavmin siyâsî unvânını değil, uruk ismini alırdı. Meselâ Şarkî Avrupa'da yaşayan Peçenek Türkleri Uzlar'ın hâkimiyeti altına geçince, hepsi birden «Kuman» adını aldılar. Çünkü «Peçenek» kelimesi bir il'in siyâsî unvânıydı. Uzlar bu kavme hâkim olunca, bunun siyâsî unvânını ref' ettiler, kavmin uruk ismini meydana çıkardılar. Meğer «Peçenek» ili «Kuman» uruğundanmış. Ebû'l-Gâzî'ye göre, Şarkî Türkistan'da, On Uygurlar arasında «Kuman Adı» isminde bir il var. On Uygurlar, galat olarak, Gök Türkler'e verilen bir unvândır. Demek ki Kumanlar, Gök Türkler cinsine mensuptur. İhtimâle göre, bu il, Gök Türk Devleti'nin inkırâzından sonra, garba doğru göç ederek Avrupa'ya gelmiş, orada reisinin unvânını, yahut hâkim bir kavmin ismini alarak, Peçenek kelimesiyle adlanmış. Uzlar'ın (Oğuzlar'ın) hâkimiyeti üzerine, artık siyâsî unvânın hükmü kalmadığından, kavmî unvân avdet etmiş.

Geçenlerde bir muhabir, «Kayı Boyu Selçuk ilinden mi, yoksa Oğuz ilinden mi?» diye soruyordu. Halbuki, Selçuk adı siyâsî bir hey'ettir ki, müessisinin adını almıştır. Selçuk ili, kavmiyât itibâriyle, Oğuz uruğuna mensuptur. Oğuz uruğu vaktiyle bir çok illere ayrılmış. (Bu illerin her birinde yirmidört boyun tamâmen mevcûd olması lâzımgeldiğini evvelce izâh etmiştik). Zaten Selçuk Oğuzları'nın Salur Oğuzları'ndan ne sûretle ayrıldığını târih bize göstermiyor mu?

Selçûkîler, Oğuzlar'ın bir kısmını alarak garba gelince, Salur Oğuzları yine eski yurtlarında kalmadı mı? (Şimdi Salurlar'ın bir kısmını Harizm'de, bir kısmını da Çin'in Kansu vilâyetinde görüyoruz). Oğuzlar'dan bir ilin de Peçenekler yurduna giderek, Kuman Devleti'ni te'sîs ettiğini de biliyoruz. Sonra **Korkud Ata** Kitâbi'yle **Ak Koyunlu Târihi** de bize bir Bayındır Oğuzları olduğunu gösteriyor. (Bunlara Bayındır Oğuzları denmesi, sülâlesinin Bayındır boyuna mensup olmasındandır. Bu ilin de yirmidört boyu tamâmiyle muhtevî olduğu **Korkud Ata Kitâbı'n**dan anlaşılıyor). Celâleddin Harizmşah'la gelen bir Oğuz ili daha var. Bunlardan başka, İbn Haldûn, Osmanlılar'ın menşei olmak üzere bir «Cık» ili olduğunu haber veriyor. Güyâ Osmancık tâbirindeki « -cık» kelimesi de bu il isminden geliyormuş. Filhakika Orhun Kitâbesi'nde de «Cık» ilinin ismi geçiyor. Thomsen bu ilin Yenisey boylarında Kırgızlar'la berâber dolaştığını haber veriyor. Leon Cahun da Kayılar'ın «Çığlar» olduğunu söylüyor. **Câmiü't-Tevârîh,** «Kayat» kelimesinin «Dağdan inen sel mânâsına olduğunu, Mahmud Kaşgarî ise «Kaz = Kay» kelimesinin «kar tipisi» mânâsına gel-

diğini söylüyorlar. Bu kelimeler arasındaki mânâ müşâbeheti meydândadır. O hâlde, «Çığ» kelimesi, «Kayı» kelimesinin Yeni Türkçeye tercümesidir. «Kayı» kelimesi, ya kadîm Türkçe'ye yahut Moğolca'ya mensuptur. Osmanlı Hânedânı'nın ecdâdı kavmiyât itibâriyle, Oğuz uruğunun Kayı boyundan olduğu tarihçe muhakkak gibidir. **Korkud Ata Kitâbı** da bunu tasdîk ediyor. Bu boyu ihtivâ eden zümrenin siyâsî hey'et itibâriyle «Çığ» ismini alması da mümkündür.

İbn Haldûn «Çığ» ilinin başında bulunan sülâlenin müteakıb hükümdâr isimlerini bile sayıyor. Cevdet Paşa ise bu isimleri Ramazan Oğulları sülâlesine idhâl ediyor. Demek ki Cevdet Paşa'ya nazaran «Çığlar», Osmanlı Hânedânı değil, Ramazan Oğulları'dır. Mamafih, bu iki sülâlenin de «Çığ» ilinden çıkması mümkündür. Görülüyor ki târihlerimiz zümre isimleri nokta-i nazarından çok karışıktır.

Nâmık Kemâl, Osmanlı İli'nin Celâleddin Harizmşah'la berâber gelen Oğuzlar'dan olduğuna kaildir. Bu rivâyet İbn Haldûn'un rivâyetiyle tesâdum etmez. Çünkü, Harizm Oğuzları Celâl'in vefâtından sonra Fırat Vâdisi'ne indiler; hâlâ orada bakiyeleri mevcûttur: Carablus'da Beğdililer'le İlikliler, Rakka'da Döğerler, Rum Kal'a'da Sarılar,Lazka'da [Lâzkiye'de] Bayırlar [Bayındır], Bucaklar var. Bunlardan Bayatlar Musul'a indiler. Üregirler Adana'ya, Afşarlar Sıvas'a, Çepniler İzmir'e gittiler. İbn Haldûn da, Çığlar'ın bidâyette Fırat kıyılarında dolaşmakta olduklarını, siyâsî bir zarûret üzerine Anadolu'ya göç ettiklerini söylüyor.

Osmanlı târihleri, Harizm Oğuzları'nı iyice tedkîk etmemekle büyük bir hatâ irtikâb etmişlerdir. Çünkü,

evvelâ, Osmanlılar'ın garba gelmesiyle Harizmîler'in gelmesi berâber vukûbulmuştur. Sâniyen, Harizm Oğuzları'nın bakiyyeleri hâlâ Osmanlılar'la berâber geldiklerini hatırlıyorlar. Eğer Osmanlılar, Harizm Oğuzları ile berâber geldilerse, mutlaka onların Suriye'deki muzafferiyetlerine de iştirâk ettiler. Avrupa târihlerinin beyânına nazaran, Mısır hükümdârı M e l i k K â m i l, Harizm Türkmenleri'nin yaklaştığını görünce, Ehl-i Salîb ordusu ile gelmiş olan Almanya İmparatoru İ k i n c i F r e d e r i c k[39a]'le on senelik bir mütâreke akdetti, ve Kudüs-i Şerîf ile Nâsıra, Beytü'l-Lahm, Sayda şehirlerini muhârebesiz ona teslîm etti. (Milâdî 1229, Hicrî 626/27). Halbuki F r e d e r i c k bu havâliden uzaklaşır uzaklaşmaz, Harizm Oğuzları Haleb ve Şam ülkelerini ele geçirdikten sonra, Arz-ı Mukaddes'e girdiler, Gazze'de bir Ehl-i Salîb ordusunu târumâr ettikten sonra Kudüs-i Şerîf'i yeniden fethettiler (Milâdî 1244, Hicrî 642)[39b].

Osmanlılar'ın ecdâdı, Harizm Oğuzları'nın Kayı boyunu teşkîl ediyorsa, bu muzafferiyetlerin Osmanlı Târihi'nin başına geçmesi lâzım gelmez mi? Harizm Oğuzları'nın il unvânı, İ b n H a l d û n'un iddiâ ettiği veçhile «Çığ» ise, artık «Kayı Han İli» diye Kayı boyundan galat olarak bir il ismi uydurmağa ihtiyâç kalır mı?

39a) II. F r e d e r i c k (1194-1250). 1198'de Sicilya imparatoru, 1212'de Almanya imparatoru, 1220'den itibâren Mukaddes Roma - Germen imparatoru ve nihâyet 1229'da Kudüs kralı.

39b) Bu tarihlerin her ikisi de metinde yanlış olup, doğrusu bizim burada yazdığımız gibidir. II. F r e d e r i c k Kudüs'ü 1929 yılında ele geçirmiştir.

XVII

ZÜMRE İSİMLERİ ARASINDA MÜNÂSEBETLER *

Eski Türkler'de, zümre isimleri ekseriyâ mâhiyetini değiştirir. Bir boy ismi, il ismine inkılâp ettiği gibi, hattâ hakanlık ve ilhanlık unvânlarına da inkılâp edebilir. Meselâ, Oğuz boylarından Kayı, Peçene, Iwa isimleri «Kay ve Kayat, Peçenek, Avar» illerine de isim olmuştur. Hattâ «Avar» ismi, bir ilhanlığın da unvânı oldu. Zümre isimleri arasındaki bu müşâbehet, vaktiyle bu zümreler arasında hakîkî bir karâbet olduğuna delâlet eder. Meselâ, Beğdili «Bey Tele» demektir. Bundan anlaşılır ki Oğuz'un «Beğdili» boyuyla «Tele» ili arasında bir karâbet vardır. «Döğer»lerle «Tohar»lar arasında bir karâbet vardır. Bunlar gibi «Kayı» ile «Kay» ve «Kayat» arasında ve «Peçene» boyu ile «Peçenek» ili arasında karâbet var. O hâlde, Oğuzlar'ın yirmidört boyu vaktiyle -Kazaklar'da olduğu gibi- müteaddid uruklardan terekküp etmiş olmak lâzım gelir. Bu mes'eleyi Kazak Bahsi'nde tavzîh edeceğiz.

Zümre isimlerinin bu münâsebetlerini mukâyese usûlüyle meydâna çıkarabiliriz. Burada mukâyeseyi aşağıdan yukarıya olarak evvelâ lâhikalarda, sonra cevherlerde, daha sonra dâhilelerde yapacağız.

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl I, sayı 20, 21. ve 23. sene: 341 (338), sayfa: 6a - 7b, 5b - 7a ve 4b - 7a.

I — Zümre isimlerindeki Lâhikaların mukâyesesi

Zümre adlarının ekserîsinde cevher müşterektir. Başka olan yalnız lâhikalardır. Meselâ, Kay, Kayı, Kayan, Kayat isimlerinde müşterek cevher «Kay»dır. Kumul, Kumuk, Kuman, Kumlançu, Kuma kelimelerinde müşterek cevher «Kum»dur.

Uygur, Uymak, Uysun (Vusunlar) isimlerinde müşterek cevher «Uy»dur. Bu sonki kelimelerde «Vassal = Tâbi» mânâsı vardır.

Bu lâhikaların ilhanlıklarla ayrılan siyâsî devirlere göre değiştiği de seziliyor:

1 — Avarlar'ın ilhanlığı devrinde «-ar» lâhikasına çok rastgelinir: Avar (İbir), Suvar (Sibir), Tatar, Kabar (Kıpçak), Bulgar, Macar, Mişer (Meçerik), Hazar, Döğer (Tohar, Tokar), Ungar (Öngüt, Hünkâr), Yamar (İmer, İmre), Kaçar (Kaçak), Ügür, Yazır, Yayırlı [Yaparlı ?], Uzar (Uzan), Salur, Kimmer (Kimek), İğdir (Yiğdir), Üregir.

Bu «-ar» lâhikasının aslı, hâlâ kullanmakta olduğumuz «er» kelimesidir. Tatar = Tat eri, Boyar = Boy eri (boy beyi), Hazar = Kuzgun eri (Hazar Denizi = Kuzgun Denizi), Bulgar = Volga eri, Eymür - İmre = İm eri (Sihir eri), İğdir = Yiğit er, Yazır = Yaz eri, Yayarlı = Yay eri, Üregir = Yürek eri, isimleriyle Osmanlı târihindeki «Hünkâr» unvânı bundandır. Moğol târihinde bu unvânın, o zaman cephe beyliği vazifesini ifâ eden Öngüt iline verildiğini görüyoruz. Bu il üç tabakadan mürekkepti:

1) Öngütler (Aklar),

2) Kereyler (Karalar) (Kerey kelimesi, Moğolca'da «kara» mânâsınadır),

3) Tatarlar (Şimdi hâlâ Moğolistan'daki Kerey-ler'in reisine «Öngürtay» unvânı verilmektedir).

2 — Moğollar'ın ilhanlığı devrinde « -t» lâhikası gâliptir : Kayat (Kay), Kereyit (Kerey), Teleüt (Tele) Uyrat (Uğrak), Bayat (Bay), Turgut (Türk), Börüt (Börü) yahut (Barak). (Börütler Kara Kırgızlar'dır. Kırgızlar'dan bir tâifenin totemi köpek olduğunu ve İt Baraklar'ın Kırgızlar'dan bulunduğunu biliyoruz. Bu itibarla Börüt kelimesi Barak kelimesinden de müştak olabilir. Börü'den geliyorsa Kırgızlar'ın da Bozkurt totemine mensup olmaları lâzımgelir). Merkit (Mergen), Yebekit (Yabaku), Eftalit (Ak Tele). Çigit (İskit = Çigil) (M a h m u d K a ş g a r î bu lâhikanın, Çigil Türkçesi'nde cemi' edâtı olarak kullanıldığını söylüyor.), Tigit (Tiginler) gibi. O hâlde Orhun Kitâbesi'ndeki Targat kelimesi Tarhanlar ve Amat kelimesi Oymaklar demek olacak. Acaba Yiğit kelimesi de Yiğin kelimesinin bunlara müşâbih bir sigâsı mıdır?

3 — « -tay» : Bu lâhika da Moğolca'dır. Bey ve prens mânâlarını andırıyor. Çağatay, Oktay, Subutay, Öngürtay gibi.

Zümre isimlerinin nihâyetindeki lâhikalar, bize onları kullananların hangi komşu lisânlarla ihtilât ettiğini gösterebilir. Yukarıdaki misâller bunu gösteriyor. Diğer lâhikaları da gelecek makâlemizde mukâyese edeceğiz.

4 — « -k» (Kaf-Kef) : Barsak, Varsak (Bars, Barsacar, Barskan), Yimek, Kimek (Yamar, Kimmer), Kumuk, Çitak, Soğdak, Peçenek, Kınık, Bolak, Uğrak, Kırık [Kızık ?], Kazak (Kaz), Kaçak, Kamık, Yamak, Sarığ (Sarı), Caruk (Çarugı = Diyârbekir'de bir köy), Yörük.

5 — « -l» : Çigil, Çomul, Kumul, İmil, Moğol, Tuğrul, Çağrıl (Çağrı İli = Karacadağ'da bir köy).

6 — « -an» : Kayan (Kayı), Bayan, Kuman, Kitan, (Hıtay), Çigan (Çıgay = fakir), Noyan (Nogay), Korikan, Kuşan (Kuşay, Kuşhan), Koyun (Koy), Kaman, Yaman, Dolan (Kaşgar'daki Deli Dumanlar), Küşan (Kuşan, Kuça, Yüeçiler).

7 — « -ş» : Türkeş (Türk Eşi), Töleş, Talaş, Teleş, Çuvaş (Altı Çup, Çuvan), Oğuş, Kamaş (Diyârbekir'de hamama hâli, kurna tutmadan giren kadınlar), Telleş (Teleş), Kıllaş (Kalaç).

8 — « -z» : Oğuz, Talaz, Uruz (Aras, Urus, Ars, Arslan), Tunguz, Tengiz.

9 — « -mıl» : Basmıl, Tarmul (Diyârbekir yolunda bir han).

10 — « -duz» : Bügdüz, Sulduz, Gündüz, Kunduz, Yıldız.

11 — « -daş, -duş» : Tarduş, Kadaş (Kardeş'in aslı M a h m u d K a ş g a r î'ye göre Kabdaş = Rahimdaş mânâsına olarak Kadaş'tır).

12 — « -dır» : Bayındır (Bayan -dır), Orkındır (Orkun -dır), Bogadur (Baha -dır).

13 — « -gur» : Uygur, Sungur, Salgır, Yazgır (Bu lâhika Çigil Lehçesi'ne mensuptur. Bu kelimeler Oğuzlar'da : Ügür, Salur, Yazır şeklinde hafif telâffuz olunur).

14 — « -mak» : Oymak, Kalmak (Buda dininde kalan Moğollar'la Tibetliler. Budist).

15 — « -gay, -ay» : Kalgay (Eski Kırım Hanlığı'nda : Veliahd), Halha [y] (Bugünkü Moğolistan'da: Hidiv), Turgay, Nogay, Çıgay, Hıtay.

16 — « -çar» : Barsacar (Varsak), Karaçar (Karacaharî [?]) Afşar (Ak Çar).

17 — « -kan, -ken, -kın» : Barskan (Varsak), Ötüken, Karkın, Tavuşkan (Tavşan), Kazkan (Kazan) (Bu lâhika da Çigil lehçesine âittir).

18 — « -ı, -i» : Kayı, Banı (Banı Çiçek), Kutı [Kutlu?] Maral), Küni (Kün=Câriye), Çarugı (Çarıklı, Caruklu) . (Kayığ kelimesi, Kayı kelimesinin Çigilce'sidir. Kay başka bir kavimdir).

19 — « -man» : « -cı, -lı» lâhikaları gibi ittisâf edâtıdır. «İnsan», «Kocaman» mânâlarına geldiği doğru değildir. (Kocaman'ın mânâsındaki büyüklük, «Koca» cevherindedir.) Gökmen, Karaman, Saruman, Orman, Toraman (Göklü, Karalı, Sarılı, Meşeli, Toralı mânâlarındadır). Türkmen'deki «man» Fârisîdir. «Benzeyen» mânâsınadır.

20 — « -gaç, -maç» : Tavgaç, Tağmaç (Bu iki kelime Çinli demektir).

21 — « -aç» : Kalaç (Talaz), Kamaç, Yamaç.

22 — « -s» : Talas, Urus.

23 — « -ku, -gu, -koa» : Yabaku, Argu, Yabgu, Bayırkoa (Bayır).

24 — « -lık, -lı» : Karlık, Alayundlığ, Develi, Sungurlu, Caruklığ (« -lığ» lâhikası Çigilce'ye, « -li» lâhikası Oğuzca'ya âittir).

II — Zümre İsimlerindeki Cevherlerin Mukayesesi*

c = k (Kaf) : Comul = Kumul; Caruk = Kırık.

k (Kaf) = a,i (Elif): Kumul = İmil; Kazak = Azak.

k (Kef) = y : Kimek = Yimek; Kuşan = Yüeçi.

b = v : Bulgar = Vulgarî; Bolak = Volah; Barsak = Varsak; İbir = Avar; Sibir = Suvar.

ğ = y : Uğrak = Uyrat; Noğay = Noyan; Kağan = Kayan (Baz Kağan = Baz Kayı, Boz Kayı).

l = r : Talaz = Taraz; Tülü = Tuğrul.

ğ = h : (Güzel he), h (Noktalı ha) : Kağan = Han; Kamı = Hami; Kalaç = Halaç, Halacan; Karluk = Harluh; Orkun = Orhun; Kun = Hun, Hiung-nu; Tohar = Tokar; Akar = Ahur; Katun = Hatun. («ğ» (gayın) harfi Çigilce'ye, «h» (noktalı ha) Âzerî Lehçesi'ne, «k» (kaf) Selçukça'ya mahsûstur).

k (Kef) = h (Noktalı ha) : Kitan = Hıtay; Terken = Tarhan = Targat.

k (Kef) = ğ (Gayın) : Türk = Turğud; Tunguz = Tenğiz; Çikan = Çiğay.

h (Noktalı ha) = ğ (Gayın) : Tarhan = Tarğat.

ğ (Gayın) = v (Vav) : Ağıl = Avul; Ağ Çar = Avşar; Tavgaç = Tağmaç.

k (Kaf) = ğ (Gayın) : Aka = Ağa; Kırgız = Hırhız (Hırsız); Korikan = Gûri Han.

---

* Küçük Mecmuâ, yıl: I, sayı: 23, 30 Rebiyü'l-Evvel, sene: 341 (13 Teşrîn-i Sânî, sene: 338), sayfa: 4b-7a.

b = u (Elif) : Buğrak = Uğrak; Bolak = Ulah.

i (Elif) = y : Iwa = Yıva; İğdir = Yiğdir; İmek = Yimek; Üregir = Yüregir; İnal = Yinal. İ (elif, Âzeriler'de, Yâ diğer lehçelerde.).

ç = z : Kaçak = Kazak; Kalaç = Talaz.

ç = ş : Ak Çar = Avşar.

f = b : Farsak = Barsak, Varsak.

k (Kaf) = t : Kalaç = talaz.

d (Dal), t = z : Ud = Uz; Otkan = Ozan.

ğ (Gayın) = f : Ağtele = Eftalit.

z (Zel), z = s (Sin) : Tuzun = Tosun, Tuhsın, Tsin; Basat = Boz Ok; Kazak = Hesek.

a = o : Baz Ok = Boz Ok; Baz Afşar = Boz Afşar.

k (Kaf) = k (Kef) : Kara = Kerey, Gûr; Kara Han = Korikan, Kür Han; Kazak = Keşek; Kuşan = Küşan.

z (Zel), z = y : Ozan = Oyun; Tuzun = Toyun.

z (Zel) = d (Dal) : Tuzun = Tudun.

ğ[40] : Yağma = Yimek; Konğurad = Konrad; Amağat = Amat; Salğur = Salur; Uyğur = Üğür.

k (Kaf) = y : Kuşan = Yüşi [Yüeçi].

III — Zümre İsimlerinde Dâhilelerin Mukâyesesi

Ok : Oğuz (Ok-Uz, Bok Ok, Üç Ok).

Ök : Öküz (Ök-Uz).

Ağa : Ağa Uza (Baba aşîreti).

---

40) Burada «ğ» harfinin değişmesi değil, düşmesi vardır.

Eye : Eye Uza (Ana aşîreti).

Er : Er Sarı, Er Doğan, Er Tuğrul.

Baz, Bas, Boz : Kağan, Bas Mıl, Boz Ok, Boz Afşar, Boz Doğan.

Bek : Bek Dili (Bek Tele), Bek Afşar, Bek Teke.

Bay : Bay Sungur, Bay Ülgen (Bayat), Bay Kal (Bay Göl), Bay Kuş.

Ak : Ak Koyunlu, Ak Tele, Ak Kum, Ak Otağ, Ak Sungur, Ak Çar, Ak Kaz (Hakaz Kırgızları, Kazaklar).

Kara : Kara Koyunlu, Kara Kırgız, Kara Hıtay, Kara Han, Kara Bek, Kara Ulus, Kara Kamık, Kara Kum, Kara Otağ, Kara Çar, Kara Ağaç, Kara Çay.

Kızıl : Kızıl Kum, Kızıl Otağ, Kızıl Alma, Kızıl Arslan, Kızıl Irmak, Kızıl Köpek (Kırgızlar'ın dedesi).

Gök : Gök Türk, Gök Moğol, Gök Men, Gök Tanrı, Gök Han.

Sarı : Sarı Keçili.

Altun : Altun Han, Altun Ordu, Altun Kan.

Ala : Ala Yundluğ, Ala Geyik.

Al : Al Tasın (Domuz), Al Tun, Al Tay.

Alka : Alka Evli, Alka Bölük.

Yeşil : Yeşil Ügüz, Yeşil Irmak.

Or : Or Kun, Or Kındır, Or Tigin, Or Man, Or Han.

Baş : Baş Kurd, Baş Ağa (Paşa), Baş Efendi, Baş Eski.

Kül : Kül Tigin, Kül İrkin.

İl : İl Deniz, İl Han, İl Beyli, İl Gâzî.

Kün : Kün Ortaç.

Ay : Ay Çiçek.

Kür : Kür Boğa, Kür Han.

İç : İç Oğuz, İç Buyruk, İç İl.

Dış (Taş) : Dış Oğuz, Dış Buyruk, Dış İl.

Ulu : Ulu Yüz, Ulu Talaz.

Orta : Orta Yüz.

Küçük : Küçük Yüz, Küçük Talaz.

Kaş : Kaş Kayı, Kaş Ar [Kaçar?].

Tar : Tar Mul, Tar Han, Tar Gat, Tar Im, Tar Ançi, Tar Ak, Tar La.

Üç : Üç Ok, Üç Korikan.

Dört : Dört Ulus, Dört Bucak, Dört Yol.

Beş : Beş Balık.

Altı : Altı Çup, Altı Şehir.

Yedi : Yedi Kardeş, Yedi Yat (Yedi Yabancı), Yedi Göbek (Yedi Ata).

Sekiz : Sekiz Ağa Uza.

Dokuz : Dokuz Oğuz, Dokuz Ağa Uza, Dokuz Uygur, Dokuz Tatar.

On : On Uygur.

Yirmidört : Yirmidört Boy.

Otuz : Otuz Tatar.

Kırk : Kırk Kız (Kırgız), Kırk Yiğit.

Üçyüz : Üçyüz Yiğit.

XVIII

SAYILARIN URUKLARA DELÂLETİ*

Eski Türk dinine «Adediye» nâmı da verilebilir. Çünkü, bu dinde mukaddes adetlerin büyük rolü var. Dinî teşkilâtta, ekseriyâ esâs mukaddes sayılardır. Mukaddes sayıların teşkilâttaki rolünü, «Küçük İl, Orta İl, Büyük İl» adlarını verdiğimiz içtimâî enmûzeçlerin bünyelerinde görmüştük. İçtimâî bünyelerdeki bu ayrılık, Türk Medeniyeti'nin birtakım küçük medeniyet dâirelerine ayrıldığını gösterir. O hâlde, bu sayıları karşılaştırırsak, hangi zümrenin, bünyece hangi tâifelere benzediğini, binâenaleyh hangi medeniyet dâiresine mensup olduğunu anlarız.

1 — İkili İller : Kara Kırgızlar (Oñ = Sağ Kol - Sol [Kol]), Oğuzlar (Boz Ok - Üç Ok), Moğollar (Baragungar - Cagungar), Kunlar (Sağ Kol - Sol Kol), Ak Koyunlu - Kara Koyunlu, Ulu Talaz - Küçük Talaz, Ulu Yüeşi - Küçük Yüeşi, Cıt - Masacıt, Dokuz Oğuz - Sekiz Oğuz, Yakutlar (Dokuz Ağa Uza - Sekiz Ağa Uza), Altay Türkleri (Onyedi Tanrı - Onyedi Yer Su).

2 — Üçlü İller : Karluklar, Çigiller, Kazaklar (Ulu Yüz, Orta Yüz, Küçük Yüz), Üç Korikanlar, Üç Oklar, Boz Oklar.

Üçlü iller iki sûretle husûle gelir : Ya dörtlüden bir boy çıkarılır yahut iki kola merkez ilâve edilir. Üç Ok-

---

* **Küçük Mecmuâ : Yıl : I, sayı : 23, 30 Rebiyü'l-Evvel, sene : 341 (20 Teşrîn-i Sânî, sene : 338), sayfa : 4a-5b.**

lar'la Boz Oklar'ın birinci neviden olduğunu gördük. Diğer misâllerimizin de ikinci neviden olduğu anlaşılıyor.

3 — Dörtlü İller : Umûm Türkler'in dört ongun'a nazaran dört büyük uruğa inkısâmı : 1) Tuğrul (Kuşanlar ve Talazlar), 2) Barak (Kırgızlar), 3) Kun, Çigil (Koyunlar, Keçililer), 4) Altasın (Eski Türkçe'de domuz mânâsına) : Tunguzlar. Gök Türkler (Çigil, Barsacar, Tutuk, Amlak). B ö g ü H a n' ın dört kardeşi vardı : O r T i g i n, S on g u r T i g i n, K o-t u r T i g i n, T ü k e l T i g i n. M o ğ o l H a n'ın dört oğlu vardı : O r H a n, K ü z H a n, K ü r H a n, K a r a H a n. Çingiz illeri dört ulusa ayrıldı : Büyük Hanlık, Çağatay Hanlığı, Altun Ordu, İlhânîler. Özbekler de dört ulusa münkasimdi. Yakutlar'da yalnız dört büyük şaman vardı. Her biri dört cihetten birine hâkimdi.

4 — Beşli il : Beş Balık. B ö g ü H a n kardeşleriyle berâber beş tigin idiler. An'aneye göre Beş Balık bunların zürriyetinden hâsıl olmuştur.

5 — Altılı : Oğuzlar, Moğollar, Kunlar, Altı Şehir, Altı Çup.

6 — Yedili : Macarlar, Volga Türkleri.

7 — Sekizli : Nayman (Moğolca «sekiz» mânâsınadır), Peçenek.

8 — Dokuzlu : Oğuz, Dokuz Tatar.

9 — Onikili : Türk Takvimi'ndeki oniki hayvan, Kaşkayîler, Boz Oklar, Üç Oklar.

10 — Yirmidörtlü : Kunlar, Oğuzlar, Moğollar, Yakutlar, Uyratlar, Kölemenler, Rojkîler, Vezirlerin İç Oğlanları.

11 — Otuzlu : Otuz Tatar.

12 — Kırklı : Kırk Kız (Kırgız), Kırklar, Kırk Yiğit, Kırk Seğmen, Kırk Harâmî, İzdivâç ocakları, Müsellem ve Yörük ocakları, kadınlar arasında lohusalıkta, izdivâçta ve mâtemde kırklı olmak, tarikatlerde çile, kış çilesi (= Erbaîn), kırk gün kırk gece düğün, **Kırk Vezir** (Bir hikâye kitâbı).

13 — Üçyüz : Üçyüz yiğit. Boy beylerinin kırk yiğidi vardı. Beylerbeyinin üçyüz yiğidi vardı.

XIX

URUKLARIN AKRABALIĞI HAKKINDA TÂRİHÎ MALÛMAT*

1 — [Kara Kırgızlar]: Kara Kırgızlar'ı Ruslar «Börütler» tesmiye ediyorlar. Biz Börütler'in Oğuz Menkabesi'ndeki İt Baraklar olduğuna kailiz. Sakalar da bunlardı. Kara Kırgızlar'ın «kara» sıfatını alması, başka devletlerin esâretine düşmelerindendir. Bu esâreti kabul etmeyen Kırgızlar, «Kazak» olup Sibirya'ya çekildiler. M o n a g e'un[41] coğrafyasına göre, «Kazak» kelimesi «Kaz» kelimesinden gelir. Kazak, «kaz gibi hür ve müstakil» demektir. Kazaklar'ın bir kısmı Ak Kazlar'dır. Çinliler bunlara Hakaz[42] adını verirler. Oğuzlar'ı Moğolistan'dan çıkaran bunlardır. Büyük bir ihtimâle nazaran şimdiki Kırgız Kazaklar, Ak Kazlar'dır. Kazak müttehidesi içinde bunlara «Ak Süyek» derler. Kazaklar'a tâbi olan sâir uruklara «Kara Süyek «, Ç i n g i z Sülâlesi'nden bulunan Türe'lere (=Prenslere)» Altun Süyek» derler. «Süyek», «kemik» mânâsınadır. Her ile mensup firâriler Kazaklar'a iltihak ettiği için, Kazaklar arasında bütün illere ve boylara men-

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 24, 7 Rebiyü'l-Âhir, sene: 341 (27 Teşrîn-i Sânî, sene: 338), sayfa: 12b-14b.

41) Hakkında bilgi bulunamamıştır.

42) Hakazlar hakkında bk. V. B a r t h o l d, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler** (Yayına Hazırlayanlar: K. Y. K o p r a m a n - A. İ. A k a), Ankara, 1975, s. 42.

sup zümreleri görürüz: Kıpçak, Kanglı, Kalaç, Karluk, Nayman, Kereyit, ilh. Hesekler yâni Kazaklar daha Karluk mütehidesi'ne dâhil iken bile üç şûbeye münkasimdiler. Demek ki «Ulu, Orta, Küçük Yüz» teşkilâtının cersûmesi o zamandan mevcuttu. Kazak kelimesi **M a h m u d K a ş g a r î Lügatı**'nda «Azak» şeklinde yazılıdır. O hâlde Azak Denizi, Kazak Denizi demektir. Kazak, bir kavmin ismi olduğu gibi, siyâsî bir vaziyetin de sıfatıdır. Bir zümre, zâlim bir hükümdârın esâretini kabul etmezse, çöle çekilerek hürriyetini ilân eder. Bu zümreye «Kazak» yâni «kaz gibi hür» denilir. Kırım'da çok beyler, illeriyle berâber hana karşı «kazak» olarak bozkıra çekilmişlerdi. T i m u r l e n g de gençliğinde Mâverâünnehr hükûmetine karşı «kazak» olduğunu **Tüzükât**'ında söylüyor.

2 — H o u r a r t[43] (İngilizce, **Moğollar Tarihi**) Naymanlar'ın «Yebekit» ismini de aldıklarını söylüyor. Yebekit «Yabaku» nun Moğol şivesindeki şeklidir. Demek ki Naymanlar'la Yabakular aynı kavimdir.

3 — Özbekler, Altun Ordu ile Rusya'ya giden Moğolistan Türkleri'nden, yâni Öngütler, Naymanlar, Kereyler'den bir tâifedir ki, Altun Ordu Devleti'ne karşı kazak olarak tekrâr Moğolistan'a, yurt-ı aslîlerine, avdet ettiler. Bu isim vaktiyle Ö z b e k H a n'a tâbi olmalarından ziyâde «kendi kendisinin beyi» mânâsına olarak, kazaklıkla hürriyetlerini istihsâl etmelerinden neş'et etmiş olsa gerektir. Özbekler, sonraları Moğolistan'dan Mâverâünnehr'e indiler.

4 — İ b n-i H a l d û n, Osmanlılar'ın menşei olan aşîrete «Cık» nâmını veriyor. Bu aşiretin Fırat kenârında dolaşır bir Türkmen ili olduğunu, oradan bir

---

43) Hakkında bilgi bulunamamıştır.

zarûret üzerine Anadolu'ya geçtiğini söylüyor. Hattâ Osmancık tâbirindeki « -cık» lâhikasını, bu aşîretin isminden ibâret görüyor. Türkler arasında bu isimde bir aşîret var mıdır? Orhun Kitâbesi bize Yenisey Irmağı kıyılarında, Kırgızlar'la berâber dolaşın bir Çık ili olduğunu haber veriyor. «Çık», Türkçe «çığ» kelimesinin bir şeklidir. «Kaz, Kay» kelimesi Mahmud Kaşgarî' de «tipi» mânâsındadır. «Kayat» kelimesi de **Câmiü't-Tevârîh**'e göre «dağdan inen sel» mânâsınadır.[44] Bizce bu mânâlardan maksat «çığ» dır. Fârsî'de, Arabî'de bu kelimenin iyi bir mukabili olmadığından yahut müellifler bu kelimenin mânâsını iyi kavrayamadıklarından, ona müşâbih mânâlar vermişlerdir. Leon Cahun Çığlar kabilesinden bahsediyor. Bu hâlde «Çığ» kelimesi «Kayı» kelimesinin daha açık bir Türkçesidir. İsimler ekseriyâ lisânın eski kelimeleriyle yapılır. «Çigiller», «Keçililer» demektir. «Kunlar», «Koyunlular» mânâsınadır. Bu tâifeler sonradan isimlerini Yeni Türkçe'ye tercüme ettiler. Bunun gibi, «Kayı» kelimesi de eski Türkçe'de «Çığ» mânâsına olduğu için, bazan eski ismi, bazan yeni ismi kullanmaları muhtemeldir. Orhun Kitâbesi'nde «Baz Kağanlar, Kayanlar» da var. Bunlar da Mahmud Kaşgarî'nin «Kay» dediği, **Câmiüt-Tevârîh**'in «Kayat» tesmiye ettiği il olacak. Kayı boyu ile akraba olmakla berâber, onunla karıştırılmamalı. Orhun Kitâbesi'nde «Baz Kağanlar» la «Çığlar» ın da ayrı iller olduğu görülüyor. O hâlde, bu il, Oğuzlar'dan bir şûbe olmak lâzımgelir. Zâten Oğuz uruğu birçok illere ayrılmıştı. «Çığ» ili de bunlardan birisidir. Târihî Türk Göçleri dörttür: İskit, Uygur, Ergenekon, Oğuz göçleri.

---

44) Bu kelimenin çeşitli kaynaklardaki muhtelif mânâlarının münâkaşası hakkında bk. Bahaeddin Ögel, a.g.e.s.

XX

İLLERİN TOTEMLERİNDEN KARÂBETLERİ ANLAŞILABİLİR Mİ?*

İllerin totemlerinden karâbetleri anlaşılabilir mi? İl isimleri ekseriyetle totem isimleridir. Bu totemlerin karâbetleri, mensup oldukları illerin de karâbetine delâlet edebilir. Meselâ, Talazlar'ın «Tuğrul» totemiyle adlandığını söylemiştik. Tuğrul, akbabaya benzer, gagasiyle pençeleri çelikten, esâtirî bir kuştur. Avcı kuşların pâdişâhıdır. Talazlar'a mensup olan Oğuzlar'ın altı ana boyunun ongunları da avcı kuşlardır. Şahin, Kartal, Tavşancıl, Sungur, Uc Kuş, Çağrı.

Bu kuşların, Tuğrul ile münâsebeti âşikârdır. Oğuzlar'la Talazlar'ın aynı uyruktan olduğuna, totemler arasındaki bu münâsebet de bir delildir. Yuşi (Kuşan [Yüeçi] ?)'lerin de bu zümreye akraba oldukları, totemlerin kuş olmasından istinbât edilir. Bundan başka, Kazaklar'ın totemi de «Kaz» dır. O hâlde, bunlar da yukarıdakilerle akrabadır. M a h m u d K a ş g a r î' ye göre, Kazvin şehri «kaza mensup şehir» demektir. Kaz, A f r a s i y â b'ın kızının adı imiş. Kunlar'la Çigiller'in de akraba oldukları totemlerinden çıkarılabilir. Kunlar Koyunlular'dır. Çigiller Keçililer'dir.

---

* **Küçük Mecmuâ,** yıl: I, sayı: 25, 14 Rebiyü'l-Âhir, sene: 341 (4 Kânun-u Evvel, sene: 338), sayfa: 4a-5b.

O hâlde, totemleri de kısım kısım mukâyese etmeliyiz.

Totemler ya hayvan isimlerinden, yahut unsur, mevsim, renk isimlerinden alınmıştır:

I — Hayvan İsimleri

1 — Cenûbî Ongunlar: Talazlar (Tuğrullar), Kuşan, Kaz İli (Kazak), Ak Kaz (Hakaz = Çinlilerce Kazaklar), Tavuklu, Kuzgun (Huzar) (Kuzgun Denizi = Hazar Denizi), Bozdoğan, Sungurlu, Çağrılı, Baş Kurd (Arı Beyi).

2 — Garbî Ongunlar: Şâneler, Şadlar (Bozkurt Sülâlesi), Börütler (İt Baraklar, Kırgızlar, Sakalar, Kızıl Köpek), Varsaklar (Pars), Peçenek (Biçin = Maymun, Peşenk), Aras, Uruz (Ars, Arslan).

3 — Şarkî Ongunlar: Ak Koyunlu, Kara Koyunlu, Kara Keçili, Kunlar, Çigiller, Bağış (Dişi Geyik), Teke, Develi, Tavşanlı, Buğur (Erkek (Devé).

4 — Şimalî Ongunlar: Tunguz, Altasın.

5 — Merkezî Ongunlar: Oğuz, Tosun, Tuhsın, Alayund, Ak Tay, Kara Tay, Kabar Tay, Buğu, Boğaç.

II — Unsurlar:

1 — Cenûbî Ongunlar: Uzar (Udar), Alka Evli, Kara Evli.

2 — Garbî Ongunlar: Kanglı, Demirci.

3 — Şimâlî Ongunlar: Bolak, Kereyler, Çığ, Karluk, Karaçay.

4 — Şarkî Ongunlar: Ağaç Eri, Kara Ağaç, Kıpçak, Tahtacı, Uryankit, Çavdar.

5 — Merkezî Ongunlar: Altun, Altun Kemik, Altun Ordu, Altun Han.

III — Mevsimler

1 — Şark: Yazır (Yaz Eri).

2 — Cenûb: Yayarlı (Yay Eri).

IV — Renkler

1 — Şark: Gök Türk, Gök Moğol, Gök Tanrı, Gök Han.

2 — Cenûb: Kızıl Kum, Kızıl Köpek (Kırgızlar'ın totemi).

3 — Garb: Ak Kaz, Ak Koyunlu, Ala Yunad, Alka Evli, Boz Kurt.

4 — Şimal: Kara Koyunlu, Kara Evli, Kara Kırgız.

XXI

TÜRK ENSÂBI*

Eski Araplar'da olduğu gibi, eski Türkler'de de ensâb ıstılâhları yok muydu? Şimdiye kadar yaptığımız tedkiklerle bazı ıstılâhlar elde edebildik. Şimdi bunları ikmâl edecek sâir ıstılâhları da arayabiliriz.

B u d u n - Orhun Kitâbesi'nde, Çin gibi, Tibet gibi, büyük milletlere de budun nâmı veriliyor. Bundan anlaşılıyor ki «Budun», «Millet» mânâsınadır. Zâten T h o m s e n bu kelimeyi «Millet» diye tercüme etmiş. M a h m u d K a ş g a r î ise «Halk» kelimesiyle tefsîr ediyor. Vâkıa, Orhun Kitâbesi'nde Kırgız, Türkeş gibi illere de «Budun» unvânı veriliyor. Zâten bunlar da birer küçük millet değilmidirler? Demek ki bu sonki misâller [az] olmakla berâber, «Budun» kelimesini —büyük olsun, küçük olsun— «Millet» mânâsında kullanabiliriz.

O ğ u ş - Orhun Kitâbesi'nde, «Ammâre» mânâsına olmak üzere «Oğuş» kelimesi var. M a h m u d K a ş g a r î bu kelimeyi «Aşîret» tâbiriyle tefsîr ediyor. «Boz Ok, Üç Ok» isimlerindeki « -ok» lâhikası da «oğuş» muhaffefi olabilir. O hâlde «Üç Ok», «Üç Ammâre» demektir. Yakut Türkçesi'nde «Ağa Uza» «Baba Ammâresi» demektir. (Nasıl ki «Eye Uza» tâbiri de «Ana Ammâresi» mânâsınadır.)

---

* **Küçük Mecmuâ,** yıl: I, sayı: 27, 28 Rebiyü'l-Âhir, sene: 341 (18 Kânun-ı Evvel, sene; 338), sayfa: 3b - 5b.

Bu iki ıstılâhın ilâvesiyle, Türkler'in ensâb kadroları tamamlanmış olur. Bu kadroları Arapça mukabilleriyle berâber gösterelim :

B u d u n — Kavm, Uruklar'dan mürekkeptir.
U r u k — Ceyl, İller'den mürekkeptir.
İ l — Şaab, Kollar'dan mürekkeptir.
K o l — Kabîle, Oğuşlar'dan mürekkeptir.
O ğ u ş — Ammâre, Boylar'dan mürekkeptir.
B o y — Batn, Obalar'dan mürekkeptir.
O b a — Fahz, Soylar'dan mürekkeptir.
S o y — Fasîle, Ocaklar'dan mürekkeptir.
O c a k — Ehl, Evler'den mürekkeptir.
E v — Iyâl, Zevc ve zevce ile küçük çocuklardan mürekkeptir.

Bu ıstılâhlara göre, bugünkü H a l i f e H a z r e t l e r i' nin ensâb silsilesi şöyledir : Türk Budun'undan, Talaz Uruğu'ndan, Oğuz İli'nden, Boz Ok Kolu'ndan, Doğanlı (Yahut G ü n H a n'lı) Oğuşu'ndan, Kayı Boyu'ndan, E r t u ğ r u l Obası'ndan, Â l-i O s m a n Soyu'ndan, A b d ü l â z i z H a n Ocağı'ndan.

Arapça ensâb silsilesine misâl olmak üzere de H a l i f e - i A b b â s î M u't a s ı m'ın silsilenâmesini gösterelim :

Arab Ceyli'nden, A d n â n Şa'abı'ndan, Mudar Kabilesi'nden, Kureyş Ammâresi'nden, B e n î A b d - i M e n â f Batnı'ndan, B e n î H â ş i m Fahzı'ndan, B e n î A b b â s Fasîlesi'nden, H â r û n ü ' r - R e ş î d Ehli'nden.

Mamafih, boy isimleri ancak eski zamanlara nazaran, boylara delâlet eder. Zamanla eski boylar büyü-

yerek ve müstakil hayat yaşamağa başlayarak, «İl» mâhiyetini almışlardır. Meselâ Carablus'daki «Beğdili» ler, bir boy nâmını taşıdıkları hâlde, bir il hayatı yaşamaktadırlar. Bu il, münkasim olduğu tâlî zümrelere «oymak» nâmını vermektedir. İran'da ve Hive'de ise oyınaklara «tâife» nâmı verilmektedir. Bunlarda, tâifeler de «tîre» lere münkasimdir. Anadolu'da da oymakların aksâmına «tîre» denildiği vâkidir. Tîre'ler de obalara münkasimdir. Nasıl ki Arab aşîretlerinde de, eski «batn» ve «fahz» isimleri, şimdi «kabîle» ve «ammâre» unvânlarına tebeddül etmiştir.

Yukarıda «oğuş» dâiresi mukabili olmak üzere «Doğanlı» (yahut Gün Han'lı) tâbirlerini kullandık. Bu tâbirlerin esâsı şudur: Oğuz İli, Boz Ok ve Üç Ok kollarına ayrıldığı gibi, bu kollar da diğer üç oğuş'a ayrılmıştır. Fakat bu oğuş'ların isimleri mâlûm değildir. Bu isimler ne olabilir? Geçen makalelerde gördük ki, Türk zümreleri dedelerinin yahut ongunlarının isimleriyle tesmiye edilirler. O hâlde bu altı oğuş, dedelerinin isimleriyle adlanmışsalar, unvânları şöyle olmak lâzımgelir:

Boz Oklar: Gün Han'lı, Ay Han'lı, Yıldız Han'lı.

Üç Oklar: Gök Han'lı, Dağ Han'lı, Deniz Han'lı.

Ongunlarıyla tesmiye edilmişseler, isimleri şöyle olmak lâzım gelir:

1 — Doğanlı (Şahinli), Kartallı, Tavşancıllı.

2 — Sungurlu, Uc Kuşlu, Çağrılı.

Bu sonki isimlerin bazısını boy ve il isimleri hâlinde görmekteyiz: Boz Doğan, Kartal, Tavşanlı, Sungurlu, Çağrıl (Diyârbekir'de Karacadağ'da bir köy).

XXII

TARHANLIK*

Eski Türk Hukuku'nda, cezâlar muayyen olduğu gibi, büyük hizmetlere mukabil verilecek mükâfaatlar da musarrahtı. **Târîh-i İlm-i Hukuk**'taki şu ibâre müddeâmızı müeyyiddir :

«Kanun, mükâfaatlar da tâyin etmiştir. Ezcümle. bir muhârebede, reisinin hayatını tahlîs eden asker, asâlete ve her türlü vergiden muâfiyete nâil olur. Bozkırda bir harîki itfâ eden, bir adamı sudan veya ateşten kurtaran, bir köleyi, bir hayvanı, bir sürüyü tahlîs eden kimse dokuz re's hayvana kadar mükâfaat ahzeyler. Hastasını şifâyâb eden tabîb bir ata müstehak olur. Bir mâl-i mesrûku taharrî edip bulan kimse alınacak cezâ-i mâlînin tis'ine müstehak olur (s. 126).»

Bu mükâfaatlardan birincisi olan «asâlete ve vergilerden muâfiyete nâiliyet» in husûsî bir adı vardı. Buna «Tarhanlık» nâmı verilirdi. Tarhanlık Kara Kemikleri Ak Kemik tabakasına yükselten bir tencîb vâsıtasiydi. (Moğolca'da demirciye «Darhan» denilirdi. Yakutlar'da dokuz atası demirci olan adam «şaman» olurdu).

Eski Türk devletlerinde bir adama «Tarhanlık» verildiği zaman, ona bir kıt'a arazî temlîk edilirdi. Bu

---

* **Küçük Mecmuâ**, yıl: I, sayı: 28, 6 Cemâziyü'l-Evvel, sene: 341 (25 Kânûn-ı Evvel, sene: 338), sayfa: 6b-8a.

arazî her türlü devlet rüsûmundan muâf olurdu. Tarhan olan kimse, bundan başka bir takım imtiyâzlara mâlikti. Tarhan dokuza kadar irtikâb ettiği cürümlerden mes'ul olmazdı. Demek ki dokuz def'a muâfiyeti vardı. Hakanın huzuruna istediği zaman girip çıkabilirdi. Ve tarhanlığa âit bütün bu imtiyâzlar, dokuzuncu göbeğe kadar oğullarına ve torunlarına verâsetle intikal ederdi.

Orhun Kitâbesi'nde resmî içtimâlarda İlhan sülâlesine mensup prenslerin sağ kolda, Tarhanların, Buyruk beyleriyle berâber sol kolda oturduklarını görüyoruz. Osmanlı Divân-ı Hümâyûn'unda da vezirler sağda, kazaskerler solda otururlardı. Dört tarhandan birinin unvânı «Kül İrkin» idi. Ç i n g i z H a n da, İslâm, İsevî, Mûsevî, Buda dinlerinin büyük rûhânîlerinden dört tarhan tâyin etmişti. Ona göre her din «kutlu bir ocak» tan ibâretti. Tarhanlığın dinî teşkilâtiyle olan alâkasını Huzar Türklerinde de görüyoruz. Mûsevî dininde bulunan Türk Huzar [Hazar] Devleti'nde, gönüllü asker vazifesini Müslüman bir il olup, Mâverâünnehr'den gelmiş bulunan Aras (Arslan) kabîlesi ifâ ediyordu. Fakat, bu kabîlenin birtakım imtiyâzları, tarhanlıkları, vardı :

1 — Huzarlar Müslümanlarla harbettikleri zaman, Araslar harbe iştirâk etmiyeceklerdi.

2 — Araslar'ın mâbedleri ilticâgâh hakkına mâlik olacak ve oraya ilticâ edenleri almak için devlet memurları giremeyeceklerdi.

3 — Vezir, Araslar'dan olacaktı. Araslar'ın kendi şeriatlerine göre hükmeden iki kadıları bulunacaktı. (Huzar Devleti'nde yedi kadı vardı : İkisi Mûsevî, ikisi Müslüman, ikisi Hıristiyan, bir tanesi de Putperest, yâ-

ni Ruslar'ın o zamanki dinine mensuptu.) Bizdeki mezhep imtiyâzlarının, yâni dâhilî kapitülâsyonların ilk nümûnesini Huzar Türkleri'nde görüyoruz. Huzar Devleti'ndeki bu kâideler, Tarhanlık Müessesesi'nden doğduğu gibi, Osmanlı Pâdişahlarının kapitülâsyon nâmiyle patriklere ve sefirlere verdikleri imtiyâzlar da Tarhanlık'tan başka birşey değildi. Osmanlı ıstılâhlarında imtiyâzlı ve arazi-i memlûkeye mâlik, mukaddes âilelere «Çelebi» unvânı verilir ve bu âileler «Ocak» sayılır. Demek ki Osmanlı Türkçesi'nde «Tarhan» mukabili «Çelebi» kelimesidir.

SÖZLÜK

— A —

Aded : Sayı

Âdet : Alışılmış şey, her vakit yapılan.

Agyâr : Yabancılar ; âşıkın nazarında sevgilisi ile görüşenler; rakipler.

Ahkâm : Hükümler, yargılar.

Ahmer : Kırmızı.

Ahrârâne : Hücre; hürlerinki gibi.

Ahzeylemek : Almak .

Âidât : Belirli sürelerde bir yere ödenmesi taahhüt edilen para.

Akdetmek : Mukâvele, muâmele, ittifâk, içtimâ gibi bağlaşma veya toplaşma mânâsı taşıyan Arapça kelimelerle : yapmak.

Akd-i Sulh : Sulh yapmak.

Akvâm : Kavimler.

Alâmet : İz, işâret, belirti.

Âlicenâb : Yüksek karakterli, küçüklüğe düşmeyen; cömert, eli açık.

Âmir : Buyurucu, emredici ; töre.

An'ane : Gelenek, örf ve âdet.

Arâzi-i memlûke : Sâhip ve mâliki olan arâzi demek olup dört türlüdür : 1) Arâzi-i öşriyye, 2) Arâzi-i haraciyye, 3) Mukâtaalı arâzi, 4) Tetimme-i süknâ.

Asâlet : Soyluluk.

Aslıâb-ı hal' ve akd : Halife veya hükümdâr tâyin ve azletme yetkisinde olanlar.

Asîl : Soylu.

Atabey : Ata ile Bey kelimelerinin birleşmelerinden meydâna gelen bir terkib olup, Selçuklu Hükümdârlarının oğullarına harp ve siyâset işlerini öğretenlere verilen unvândı. Bunlar sonra bir vilâyete vâli olurlar, müstakil olarak hükümet ederler, fakat eski metbûlarına hürmeten Atabey ünvâniyle yetinirlerdi.

Avdet : Geri gelme, dönme.

Avâm : Ayaktakımı, alelâde insan; halk.

Âyân : Bir memleketin ileri gelenleri, eşrâf.

Âyin : Dinî tören.

Azletmek : Birini işten atmak, çıkarmak

— B —

Bâdi olmak : Bir şeyin başlamasına sebep olmak.

Bahr : Deniz.

Bakiyye : Geri kalan; artık; kalıntı.

Bâliğ : Ergenliğe ulaşan.

Baragungar : Sağ Kol (Moğolca).

Bedhâh : Başkasının kötülüğünü isteyen; kimsenin iyiliğini arzu etmeyen, kötülük isteyen.

Bel' etmek : Yutmak.

Beliyye : Belâ, musibet, müşkilât.

Berdevâm : Devâm eden, devâm üzere olan.

Beyânât : Beyânlar; ifâdeler.

Beyân etmek : Söylemek; bildirmek.

Beylerbeyi : Osmanlılar'da eyâletleri mülki ve siyâsî bakımlardan idâre eden yüksek dereceli bir memur olup, vâli-i umûmî mânâsınadır.

Beyn : Ara.

Beynelmileliyet mefkûresi : Milliyetçilik ülküsünün karşıtı olup, bütün dünyâ milletlerinin tek bir devlet hâlinde birleşmeleri ideali, Enternasyonalizm.

Biat : Bir kîmsenin hükümrânlığını tanıma, itâat etme.

Bidâyet : Başlangıç.

Binâen : -den dolayı, -den ötürü; dayanarak.

Binâenaleyh : Bundan ötürü, bundan dolayı, bunun üzerine.

Bizzarûre : İster istemez; mecbûrî olarak.

Budun : Milet; halk. (Eski Türkçe).

Bülûğ : Bâliğ olma, rüşde erme, ergenleşme.

Bünye : Yapı.

— C,Ç —

Cagungar : Sol kol (Moğolca).

Cemâat : Topluluk; bir imama uyup namaz kılanlar.

Cemi : Çoğul ; hepsi.

Cemiyet : Toplum.

Cenûb : Güney.

Cerh : Yaralama ; çürütme, reddetme.

Cürsûme : Kök; bir şeyin aslı; çekirdek.

Cevher : Öz; kök.

Cezâ-i bedeniyye : Döğme, falakaya yatırma, aç-susuz bırakma v.b. bedenî cezâ.

Cezâ-i mâlî : Para cezâsı.

Cezâ-i nakdî : Para cezâsı.

Cibâl : Dağlar.

Cihet : Yön, taraf.

Cliens : Eski Roma hukukunda yanaşmalar.

Cürüm : Suç.

Cüz'i : Az miktarda, az.

Çehre : Yüz.

Çıvı (Çıwı) : Cin (Eski Türkçe).

— D —

Dâhile : Ön Ek.

Darbetmek : Vurmak, döğmek; Çarpma (Mat.).

Darb-ı mesel : Atasözü.

Delâlet etmek : Yol göstermek, kılavuzluk; delil ve aleâmet olmak.

Diyet : Suçlunun işlediği suça karşılık olarak zarar verdiği şahsa, şer'an vermeğe mecbûr olduğu para; karşılık.

Dûn : Aşağı.

Düstûr : Kanun, yasa.

— E —

Ecdâd : Cedler, atalar.

Efkâr-ı âmme : Kamuoyu.

Efrâd : Ferdler, kişiler.

Ehl-i Salîb : Haçlılar, Hıristiyanlar.

Ekseriyâ : Çoğu vakit, çoğu zaman; çoğunlukla.

Elyevm : Bugün.

Emvâl : Mallar.

Endâm-ı goşt : Kesilmiş hayvanın parçası, sünük.

Enmûzeç : Nümûne, örnek; tip.

Ervâh-ı habîse : Kötü huylu ruhlar.

Ervâh-ı Tayyibe : İyi huylu ruhlar.

Esâret : Tutsaklık.

Esâtîr : Eski kavimlerin tanrıları hakkındaki hikâye; efsâneler imitoloji.

Ezcümle : Başka şeyler arasında, başlıca.

Ensâb : Şecere, soy kütüğü.

— F —

Ezrak : Gök renginde, mavi.

Fâil : Bir işi yapan.

Fâni olmak : Yok olmak; ölmek.

Farsî : Farslı, İranlı, Acem; Acemce, Farsça.

Fazilet : İyi ahlâk.

Ferdî : Şahsî, ferdle ilgili olan; Şahsa ait.

Fevk : Üst.

Fevkalhadd : Son derecede; ileri derecede.

Fıkarât : Fıkralar.

Fıkıh : İslâm hukuku.

Fidye : Bir insanın esirlikten veya düştüğü belâdan kurtulması için verilen para; karşılık.

Fiilî : Sözde kalmayan; hayâlî ve farazî olmayıp, gerçek olan.

Filhakika : Hakikatte, gerçekte.

— G —

Galat : Yanlış.

Galeyân : Kaynama; coşkunluk.

Garazkâr : Gizli düşmanlığı olan, kötü niyetli.

Garb : Batı.

Garb-ı Cenûbî : Batı ile güney arasındaki taraf, Güney - Batı.

Garb-ı Şimâlî : Batı ile kuzey arasındaki taraf, Kuzey - Batı.

Garketmek : Batırmak; boğmak.

Gayri muayyen : Belli olmayan.

Gayri müsâid : Elverişli olmayan.

Gayri müsâvî : Eşit olmayan.

Gazâ : Din uğruna yapılan savaş.

Gazûb : Öfkeli, kızgın.

Gazve : Gazâ, cihâd, din uğruna yapılan savaş.

Gurebâ-i yemîn ve Gurebâ-i Yesâr : Osmanlı Askeri teşkilâtında Galata, İbrahim Paşa ve Edirne saraylarından çıkanlarla, muhârebede fevkalâde yararlık gösteren yabâncılar ve yeni Müslümanlardan teşkil olunan süvâri bölükleri için kullanılan bir tâbir olup, «Garip Yiğitler Bölüğü» demektîr. Sağ Garipler - Sol Garipler.

Günâhkâr : Günâh işleyen.

Güzide : Seçilmiş, seçkin.

— H —

Hadd : Sınır, hudud; uç.

Hâiz : Mâlik; taşıyan.

Hâkî : Toprağa mensup; toprak rengi.

Hâkimiyet : Egemenlik.

Hakşinâs : Doğruyu, adâlet ve insafı tanıyan.

Hal' etmek : Tahttan indirmek.

Hâli : Boş.

Hâlis : Öz.

Halita : Birkaç şeyin karışmasından meydana gelen; alaşım.

Hâmi : Himâye eden, koruyan, koruyucu.

Hâmil : Yüklü; taşıyan.

Hammâme : Hamama giden kadın.

Hâne : Ev; çadır, çadır halkı.

Hân-ı Yağma : Yağma sofrası.

Haracgüzâr : Haraç veren.

Harik : Yangın.

Hars : Millî Kültür.

Hasretmek : Ayırmak, vermek, bağlamak.

Havâkîn : Hakanlar.

Havâss : Yüksek tabaka; soylu sınıf; halkın üstündeki tabaka.

Hâvî : İhtivâ eden, içine alan.

Havf : Korku.

Hengâm : Zaman, vakit.

Hey'et : Topluluk.

Hilkat : Yaratma, yaratış.

Himâye : Koruma.

Hisse : Pay.

Hukûk-ı âmme : Kamu hukuku.

Hukûk-ı Medeniye : Medenî hukuk.

Hurşîd : Güneş.

Husûle gelmek : Olmak, vukûbulmak.

Husûsiyet : Özellik.

Hülâsa : Özet.

— I,İ —

Isdâr etmek : Çıkarmak; neşretmek.

Istılâh : Terim.

Izdırâr : Mecbûr ve çâresiz kalma, mecbûriyet.

İbâdet : Kulluk; tapma, tapınma.

İbâre : Mânâ ve mefhûmuna bakmadan yalnız sözlerin terkibi.

İbâret : Müteşekkil, mürekep.

İbzâl etmek : Esirgemeyip bol bol kullanmak, sarfetmek.

İcbâr etmek : Mecbûr etmek, zorlamak.

İcrâ etmek : Yapmak; yerine getirmek, yürütmek.

İcrâ reisi : Yürütme kurulu başkanı.

İçoğlanı : Sarayda yetiştirilen ve çeşitli devlet hizmetlerine çıkarılan devşirmeler.

İçtimâ : Toplantı.

İçtimâî : Sosyal.

İçtimâiyyât : Sosyoloji.

İçtinâb etmek : Sakınıp çekinmek; kaçınmak.

İdhâl etmek : Dâhil etmek, içeri almak; sokmak.

İfâdât : İfâdeler.

İfâdât-ı sâbıka : Önceki ifâdeler.

İfâ etmek : Yerine getirmek; yapmak.

İhtilâf : Anlaşmazlık; uyuşmama.

İhtilât etmek : Karışmak.

İhtivâ etmek : İçine almak.

İhtiyâr : Seçme.

İhtiyât : Ortaya çıkabilecek arzu edilmeyen hallere karşı tedbirli olma.

İkame etmek : Yerine koymak.

İkâmet etmek : Bir yerde yerleşmek; oturmak.

İkmâl etmek : Tamamlamak.

İlâh : Tanrı.

İlgâ etmek : Lâğvetmek, kaldırmak; geçersiz kılmak.

İlticâgâh : Sığınılacak yer, barınak.

İltihâk etmek : Katılmak.

İmtiyâz : Üstünlük; ayrıcalık.

İnâyet : Yardım.

İnfâz etmek : Yerine getirmek.

İnfilâk etmek : Patlamak.

İnhilâl : Boşalma ; çözülme ; dağılma.

İnhirâf etmek : Sapmak ; doğru yoldan ayrılmak.

İnhisâr etmek : Yalnız bir şeye veya şahsa âit olmak.

İnkırâz : Çökme, yıkılma.

İnkılâb : Bir hâlden başka bir hâle geçme.

İnşâ etmek : Kurmak; yapmak.

İnşâd : Söylemek, terennüm etmek.

İntihâb : Seçme.

İntikal etmek : Bir yerden başka bir yere geçmek; kavramak, anlamak.

İntikam-ı Dem : Kan gütme.

İntizâr etmek : Beklemek ; gözlemek.

İptidâ : Başlangıçta; önce.

İptidâî : Basit, ilkel; başlangıçta olan.

İrâe etmek : Göstermek.

İrcâ etmek : Döndürmek; aslına çevirmek.

İrsî : Doğuştan getirilen; anababadan kan yolu ile geçen.

İrtikâb etmek : Bir suç, günâh işleme.

İs'af etmek : Birinin yardımına koşmak; dileğini acele yerine getirmek.

İsnâd etmek : Yakıştırmak; İftirâ etmek.

İstiâre : Ödünç alma.

İstibdâd : Baskı.

İstibdâl etmek : Yerine başka bir şey koymak; değiştirmek.

İstihâle : Bir halden diğer bir hâle geçme.

İstihsâl etmek : Üretmek, elde etmek ;ele geçirmek.

İsti'mâr : Kolonizasyon; bir yere yerleşip oradan istifâde etme.

İstimlâk : Bir mülkün umûmun menfaatı için devlet tarafından satın alınması; mülk edinme.

İstinâd : Dayanma.

İstinbât etmek : Bir söz veya işten gizli olan bir mânâ çıkarmak.

İstinkâf : Çekinme; kabul etmeme.

İştigal : Bir şeyle uğraşmak, meşgul olmak.

İtâat : Bağlılık.

İtfâ etmek : Söndürmek.

İtham etmek : Suçlamak.

İtibâr : Hürmet, saygı.

İtibâr edilmek : Sayılmak; addolunmak.

İtirâf : Birisinin kendi kusur veyâ suçunu kabul etmesi.

İttifak : Uyuşmak, anlaşmak.

İttihâd : Birleşmek; birlik.

İttisâf edâtı : Vasıf edâtı, sıfat.

İzdivâç : Çiftleşme ; evlenme.

— K,L —

Kabil : Nevi, çeşit.

Kadîm : Eski.

Kâfi : Yeter.

Kâhin : Gaybdan haber veren.

Kail etmek : İnandırmak ; razı etmek.

Kaim olmak : Yerine geçmek.

Kalilülmikdâr : Az miktarda.

Kanûnnâme : Kanunlar külliyâtı.

Karâbet : Akrabalık ; yakınlık.

Karargâh-ı umûmî : Genel karargâh.

Karn : Yüzyıl, asır ; boynuz.

Kasvet : Sıkıntı.

Kâşif : Keşfeden ; bulan.

Katil Öldürme.

Kavmiyât : Etnoğrafya.

Kavmiyât : Kavim, soy.

Kazasker : Osmanlı devrinde ordu kadısı.

Kemâl : Olgunluk.

Kengeş : (Eski Türkçe) Danışma.

Kerîm : Cömert.

Kerîme : Kız evlât.

Keyfemâyeşâ : İstediği gibi, keyfî.

Kindâr : Kinci.

Konçuy : Çinlilerce prenseslere verilen ad ; Türkler'de Hakan'ın baş Hatun'undan sonra gelen kadın.

Kudsiyet : Kutluluk.

Kuma : Odalık.

Kuvve-i kudsiye : İlâhî kuvvet.

Küfüv : Denk ; eş ; benzer.

Lâhika : Son ek ; ilâve.

Lâhûtî : İlâhî.

Livâ : Osmanlılar'da idârî bir taksimât ; sancak.

— M,N —

Mâbed : İbâdet edilen yer ; tapınak.

Mâbûd : Kendisine tapılan, ibâdet edilen ; Tanrı.

Mâhiyet : Esâs, öz.

Mahlûk : Yaratılmış olan, yaratık ; kâinattaki her şey mahlûk olup, bu **kelime** özellikle vahşî hayvanlar için kullanılır.

Maiyyet : Bir âmirin emrinde bulunan ; bağlılık.

Makâle : Bahis, konu.

Mâlik : Sâhib ; efendi.

Mansıb : Büyük görev ; makam, mevki.

Mârûf : Bilinen ; meşhur.

Mâşerî : Topluluğa ait ; ortak.

Mâşerî vicdân : Ortak duygu.

Mâtem : Yas.

Mazhar olmak : Kavuşmak ; elde etmek ; şereflenmek.

Mâziperestlik : Geçmişse duyulan aşırı düşkünlük.

Mebzûl : Bol.

Mecmûu : Hepsi, bütünü, tamamı.

Medine : Eski Yunan'da «şehir devleti», Site; Ar., şehir; kent.

Meçhûl : Bilinmeyen.

Mefharet : Övünme, iftihâr etme.

Mefhûm : Kavram; anlam.

Mefkûre : Ülkü, ideal.

Memnû : Yasak.

Menetmek : Mâni olmak, yasaklamak.

Menkabe : Birinin fazilet ve kahramanlığına âit mevzu ve bu çeşit mevzuları anlatan eser.

Menşe : Asıl köken; çıktığı yer.

Merâtib : Mertebeler, dereceler,

Mesel : Bir kâideye örnek olmak üzere söylenen söz; gerçek mânâsı hakkında diğer bir şeye delâlet etmek üzere söylenen söz.

Meserretli : Sevinçli.

Meskûkât : Darbolunmuş, basılmış mâdenî para.

Mesrûk : Çalınmış.

Mes'ul : Sorumlu.

Metbû : Kendisine tâbi olunan.

Mevcûd : Var olan; varlık.

Muâdil : Karşılık; eşit; denk.

Muâfiyet : İstisnâ; imtiyâz.

Muâşaka : Sevişme.

Mucize : Allah tarafından Peyggamberlere, onların halkı yeni dine inandırmalarını kolaylaştırmak için dâvâlarını destekler mâhiyette verdiği hârikulâde kuvvet ve haller.

Muhabbet : Sevgi.

Muhâceret : Göç.

Muharref : Bozulmuş, bozuk; değiştirilmiş, aslına uymayan.

Mukabil : Karşılık.

Mukallid : Taklid eden.

Mukâvele : Anlaşma.

Murahhas : Delege.

Murâkabe : Kontrol etme; gözetleme.

Musalâha : Sulh yapmak; barışmak.

Musarrah : İzin verilmiş; açık.

Musikar : Güyâ gagasında birçok delikler bulunan ve rüzgâr estikçe estikçe çeşitli sesler çıkaran hayalî bir kuş; muzisyen.

Muta' : İtaat olunan.

Muvafakat : Uygunluk; uygun ve münasip olma; izin.

Muzafferiyet : Galibiyet.

Mücâvir : Komşu; cıvar.

Mücâzaat : Bir suça karşı verilen cezâ; mükâfaat.

Müçtemia : Topluluk.

Müddea : İddiâ olunan şey; görüş.

Müellif : Telif eden; yazar.

Müessis : Te'sis eden; kurucu.

Müeyyid : Te'yid eden; destekleyen.

Mükellefiyet : Yükümlülük.

Mümessil : Temsil eden; temsilci.

Münâzaa : Anlaşmazlık; dalaşma.

Münhasır : İnhisar eden; yalnız bir şey veya şahsa mahsûs olan.

Münkasım : Bölünmüş.

Müntehâ : Nihâyet, son.

Müntehâb : Seçilmiş.

Müraccah : Tercih edilen ; seçilen.

Mürekkeb : İki veya daha fazla şeyin karışmasından meydana gelen.

Müsalâha : Barışma, uzlaşma.

Müsâvatçı : Eşitlikçi.

Müsâvî : Eşit.

Müsellem : Teslim olunmuş; kimse tarafından inkâr ve itiraz olunamayan.

Müstahdem : İstihdam edilen; hizmetçi; kullanılan.

Müstahsil : İstihsal eden; üreten; üretici.

Müstakil : Bağımsız.

Müsta'mere : Koloni.

Müstebân : Apaçık meydanda olan.

Müstehak : İstihkak eden; hak kazanmış olan.

Müstehlik : Tüketici, tüketen.

Müstemleke : Dominyon.

Müstenid : İstinad eden, dayanan; dayalı.

Müşâbehet : Benzerlik.

Müşâbih : Benzer.

Müştak : Türemiş; âşık olan.

Mütâreke : Ateş - kes; silâh bırakışma.

Müteaddid : Birden fazla olan; bir çok.

Müteakıb : Hemen sonra gelen.

Mütemeddin : Şehirde yaşayan; medenî.

Mütenâzır : Paralel.

Müterâdif : Aynı mânâya gelen; mânâsı bir olan.

Mütesânid : Tesânüd içinde olan; dayanışmalı.

Müteveccih : Bir yöne doğru yönelmiş olan.

Müteveffâ : Vefât etmiş olan; merhum; ölü.

Mütevellî : Bir vakfın idâresine memur adam.

Müttehide : Birlik.

Nâil etmek : Kavuşturmak.

Nâm : Ad; şöhret.

Nâme : Mektub.

Nâşi : Dolayı; sebebiyle.

Nayman : (Moğolca) Sekiz; bir Moğol kabilesinin adı.

Nebat : Bitki; ot.

Nehc : Tarz; yol.

Nehyetmek : Menetmek; yasaklamak.

Neseb : Soy.

Neş'et etmek : Doğmak; çıkmak.

Nevhâ : Ölüye sesle ağlama.

Nidâ etmek : Seslenmek, çağırmak.

Nokta-i nazar : Bakış açısı; görüş açısı.

Nüfûz : Tesir.

Nümûne : Misâl; örnek.

— O,P,R —

Ongun : Totem (Eski Türkçe).

Patriciler : Eski Roma hukukunda, vatandaşlık hakkına sahip, hür, olanlar.

Pederâne : Babaya yakışır; babaya yakışır şekilde.

Peydâ olmak : Meydana çıkmek; ortaya çıkmak.

Plepler : Eski Roma hukukunda, vatandaşlık haklarına sahip olmayanlar; köleler.

Râbıta : Bağ, bağlantı.

Raptetmek : Bağlamak.

Râsime : Merâsim.

Ref' etmek : Ortadan kaldırmak.

Rehber : Kılavuz.

Reis : Başkan.

Reis-i hükümet : Başbakan.

Rekzetmek : Dikmek.

Re's : Baş.

Riâyet etmek : Uymak.

Rivâyet : Nakletmek; nakil.

Riyâset : Başkanlık.

Ruhânî : Bir dinin din adamları.

Rüsûm : Vergiler; resimler.

Sâbıka : Geçmiş.

— S,Ş —

Sâbit : Yerinde duran; hareket etmeyen.

Sâir : Diğer.

Sâkin : Hareketsiz duran; bir yere yerleşmiş olan; yerleşik.

Sâniha : Akla gelen fikir ve mütâlaa; çok düşünmeyerek doğan fikir.

Sâniyen : İkinci olarak.

Selîka : Güzel söyleme ve yazmadaki tabiî kabiliyet.

Semâ : Gökyüzü.

Semâvî : İlâhî.

Semiyye : Sop.

Serdâr : Kumandan.

Sâik : Götüren; sevkeden.

Siga : Fiilin tasrifinde ortaya çıkan şekillerin her biri; kip.

Sikke : Madenî para.

Silâhdar : Silâhları saklayıp, silâhlığı idâre etmeğe memur kişi.

Silsile-i merâtib : Rütbe sırasına göre.

Sipâh : Atlı, süvâri.

Söğüş : Sünük; parça (Eski Türkçe).

Sukût : Düşme.

Sünük : Söğüş; et parçası (Eski Türkçe).

Sukût : Düşme.

Sünük : Söğüş; et parçası (Eski Türkçe).

Şaman : Kam; Türkler'in Totemizm devrinde yaşadıkları devirde ruhânilere verdikleri ad.

Şark : Doğu.

Şark-ı Cenûbi : Doğu ile Güney arasındaki yön; Güney - Doğu.

Şâtır : Vaktiyle vezirlerin yanında giden asker.

Şerâit : Şartlar.

Şeriât : Doğru yol; İslâm hukuku.

Şetâret'i : Şenlikli.

Şifâhî : Sözlü; yazılı olmayan.

Şifâyâb olmak : Şifâ bulmak; hasta iyi olmak.

Şimâl : Kuzey.

Şimal-i Şarkî : Kuzey ile doğu arasındaki yön; Kuzey - Doğu.

Şir : Arslan.

Şûbe : Bölüm; kısım ; dal.

— T —

Taaddüd-i zevcât : Birden fazla kadınla evlenme.

Taalluk : Asılı olmak; asılma; alâkalı olmak.

Tâbi : Tâbi olan; itâat eden.

Tâbiiyet : Bağlı olma; uyrukluk.

Tâbir : İfâde; beyân o terim.

Ta'dâd : Sayma; sayım.

Tahaccür etmek : Taşlaşmak.

Taharrî etmek : Araştırmak.

Tahlîl : Bir birleşik cismi parçalarına ayırma; analiz.

Tahlîs etmek : Kurtarmak.

Tahrîf etmek : Bozmak; aslını değiştirmek.

Tahsîs etmek : Bir şeyi birine veya bir tarafa mahsûs kılmak.

Tahsisât : Ödenek.

Tâife : Bölük; kavim.

Takarrur : Yerleşme; bir yerde karar ve sebat.

Taksim etmek : Bölmek.

Tâli : İkinci derecede ; arkadan gelen.

Tama' : Tamah; açgözlülük.

Tamga : Damga, işâret.

Tarafeyn : İki taraf.

Ta'rîb : Arapçalaştırma; Araplaştırma.

Târumâr etmek : Darmadağın etmek.

Tasdik etmek : Doğrulamak.

Tashîh : Düzeltme; doğrultma.

Tatbik etmek : Uygulamak.

Tavsîf etmek : Özelliklerini belirtmek.

Tavzîh etmek : İzâh etmek; açıklamak.

Teâlî : Yükseltme; Yüksek.

Teâmül : Gelenek; örf - âdet.

Teazzî etmek : Uzuvlaşmak ; teşkilâtlanmak.

Teb'a : Tâbi olan; Hânedân dışındaki halk.

Tebcil : Büyültme; ağırlama; saygı; ululama.

Tebeddül : Değişme ; başka durum ve şekle girme.

Tecelli etmek : Görünme ; ilâhî kudret eserlerinin görünmesi.

Tecemmû mahalli : Toplanma yeri.

Tecessüd : Cisimleşme.

Tedfîn merâsimi : Ölü gömme merâsimi.

Te'diye etmek : Ödemek.

Tedkîk : İnceleme.

Teessüs etmek : Kurulmak.

Tefrîk etmek : Ayırmak.

Tefsîr : Yorum.

Tekabül : Karşı karşıya gelme; karşılık olma.

Tekâmül : Gelişme.

Tekbîr : (Metinde) Yüksek sesle bağırma.

Telâkkî etmek : Saymak; almak; kabul etmek.

Te'lif etmek : Birleştirmek ; yazmak.

Temâs : Dokunma.

Temdihkâr : Kendi kendini medhetme; öğünme.

Temessül : Bir şekil ve biçime girme; birine veya bir şeye benzeme.

Temlîk : Birini bir mülk veya mala sâhib kılma.

Temsîl etmek : Kendisine benzetmek, mal etmek.

Tencîb : Soylulamak; büyütmek.

Terbiyevî : Terbiye ile alâkalı; terbiyeye dâir.

Terekküb etmek : Birkaç şeyin birleşmesinden meydâna gelmek.

Tesâdüf etmek : Rastlamak; rastgelmek.

Tesâdum : Çarpışma.

Tesânüd : Dayanışma.

Teshîl etmek : Kolaylaştırmak.

Te'sis etmek : Kurmak.

Tesmiye : Adlandırma.

Teşekkül etmek : Belli bir şekil almak; meydana gelmek.

Teşrîh etmek : Bir maddeyi inceden inceye ve etraflıca incelemek.

Teşvîk etmek : Şevk ve gayrete getirmek; şevk ve arzusunu artırmak.

Tevâbi : Tâbi olanlar.

Teveccüh etmek : Yüzünü o tarafa çevirmek, bakmak; yönelmek.

Tevcîh etmek : Yöneltmek.

Tevzi etmek : Dağıtmak.

Timsâl : Sembol.

Tîre : Ok.

Tis' : Dokuzda bir.

Totem : Ongun.

Tudun : Boy beyi.

Tümen : Onbin kişilik askeri birlik.

— U,Ü,V,Y,Z —

Ulûfeciyân-ı yemîn ve Ulûfeciyân-ı yesâr : Kapıkulu suvârisini teşkil eden atlı bölüğün «Ulûfeciyân» denilen iki bölüğünün adı. Bu adı taşımaları harp esnasındaki aldıkları mevziden ileri geliyordu.

Umrân : Mamurluk; bayındırlık; medeniyet.

Umûm : Herkese âit olma; bütün insanlar; hepsi.

Unsur : Madde; asıl.

Unvân : Bir şahsın adı dışında mevki ve makamını veya rütbe ve derecesini, şöhret ve lakabını belirten kelime.

Uruk : Tohum.

Ustûre : bk. Esâtîr.

Uzuv : Organ.

Ügür : (Eski Türkçe) Tâbi olan.

Vahdet : Birlik.

Vâkıa : Gerçekten.

Vâkı : Vukubulan; olmuş veya cereyâr eden.

Vâlı-i umûmî : Genel vâli.

Vâsıl olmak : Ulaşmak.

Vazetmek : Koymak.

Vâzı-ı kânûn : Kanun koyan, yapan.

Vecd : Kendini kaybedecek derecede ilâhî aşka dalma

Veçhile : Üslûb; sûret.

Velâyet-i âmme : Amme (Kamu) otoritesi.

Velâyet-i hâssa : Kişi otoritesi.

Velâyet-i rakabe : İnsanların hayatı ve malları üzerinde istediği gibi karar verme hakkına sahib olmak; Sultanlık.

Veliahd : Prens.

Velûdiyet : Doğurganlık.

Vukûa gelmek : Olmak.

Vücûd : Varlık.

Yabgu : İlbeyi.

Yâdigâr : Hâtıra; armağan.

Yekdiğer : Bir diğeri.

Yumuş : Hediye (Eski Türkçe).

Zâde : -oğlu.

Zâhir : Açık; meydanda.

Zâhirî : Dış.

Zapturapt : Disiplin.

Zarûret : Mecbûriyet.

Zemîn : Taban.

Zevce : Eş.

Zıllullah fi'l-âlem mâlik-i rikâb-ı ümem : Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, milletlerin koruyucusu, hâmisi.

Zımnen : Açıktan olmayarak dolayısiyle anlatılan.

Zuhûr etmek : Ortaya çıkmak.

Zümre : Grup.

Zürriyet : Soy; bel.

ZİYA GÖKALP

TÜRK DEVLETİNİN TEKÂMÜLÜ

Hazırlayan
Doç. Dr. KÂZIM YAŞAR KOPRAMAN

KÜLTÜR BAKANLIĞI
YAYINLARI